Printed at his "HANUMAN PRESS" *by* L. B. Kolate,
300 Sadashiv Peth, Poona City
and
Published by Motilal Ladhaji, *196 Bhavani Peth,*
Poona City

PREFACE

This new edition of Hemacandra's Prakrit Grammar is designed to meet the requirements of University Students in Prakrit languages and was undertaken by me at the suggestion and support of Shet Motilal Ladhaji of Poona There have been two excellent editions of this Grammar, one by Dr R Pischel in two volumes with the text a word-index and notes in German (Halle, Germany 1877 & 1880), and the other by S P Pandit as an appendix to his edition of the कुमारपालचरित in the Bombay Sanskrit Series (Bombay 1900) The first of these is in Roman letters *with notes in German, and as such, cannot be used by an* average student, the second has no helps by way of notes, and both of them are long out of print I therefore thought of bringing out a new edition of the Grammar in the interest

Hemacandra in his grammar treats of six Prakrit dialects viz महाराष्ट्री शौरसेनी मागधी, पैशाची चूलिकापैशाची and अपभ्रंश By Prakrit he understands महाराष्ट्री which he considers as the base for all other dialects He also refers to आर्ष Prakrit which is another name for Ardhamagadhi He devotes the first three padas and major part of the fourth to the treatment of the principal Prakrit and the rest to other dialects

The notes given here are not exhaustive but I feel are sufficient to guide an intelligent student with fair knowledge of the Sanskrit language In the section on dialects other than the principal Prakrit they are more numerous and the tabulation of the principal characteristics of the different dialects which the student is recommended to study more carefully and my full and word for word rendering in Sanskrit with an English translation of the Apabhramsa verses would go a long way to help the student to master the subject systematically I have however reserved fuller treatment of Apabhramsa and its dialects for another work A Manual of the Apabhramsa Dialects with illustrative texts which I have in preparation I hope that this work would be out next winter

ॐ अर्हम् ।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

प्राकृतव्याकरणम् ।

अथ प्राकृतम् ॥ ८ । १ । १ ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थोऽधिकारार्थश्च ॥ प्रकृतिः सस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते ॥ संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमं तु सस्कृतलक्षणेनैव गतार्थम् । प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद्वेदितव्याः ॥ लोकाद् इति च वर्तते । तेन ऋ–ॠ–ऌ–ॡ–ऐ–औ–ङ–ञ–श–ष–विसर्जनीय–प्लुतवर्जो वर्णसमाम्नायो लोकादवगन्तव्यः । ङञौ स्ववर्ग्य-

दीर्घ–ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ८ । १ । ४ ॥

,वृत्तौ समासे स्वराणा दीर्घह्रस्वौ बहुल भवत । मिथ परस्परम् ॥ तत्र ह्रस्वस्य दीर्घ । अन्तर्वेदि । अन्ता वेई ॥ सप्तविंशति । सत्तावीसा ॥ क्वचिन्न भवति । जुवइ-अणो ॥ क्वचिद् विकल्प । वारी-मई । वारि-मई ॥ भुजयन्त्रम् । भुआ–यन्त भुअ-यन्त ॥ पतिगृहम् । पई हर पइ-हर ॥ वेलु-वण वेलुवण ॥ दीर्घस्य ह्रस्व । निअम्ब सिल खलिअ-वीइ-मालस्स ॥ क्वचिद् विकल्प । जँउण-यँड जँउणा-यड । नइ-सोत्त नई सोत्त । गोरि-हरं गोरी हर । वहु-मुह वहू-मुह ॥ ४ ॥

पदयोः संधिर्वा ॥ ८ । १ । ५ ॥

सस्कृतोक्त सधि सर्व प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवति ॥ वासेसी वासइसी । विसमायवो विसम आयवो । दहिईसरो दहीसरो । साऊअय साउ-उअय ॥ पदयोरिति किम् । पाओ । पई । वत्थाओ । मुद्धाइ । मुद्धाए । महइ । महए ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेऽपि । काहिइ काही । बिइओ बीओ ॥ ५ ॥

मयरद्धय-सर-धोरणि-धारा-छेअ व्व दीसन्ति ॥'
उवमासु अपज्जत्तेभ-कळभ-दन्तावहासमूरुजुअं ।
तं चेव मलिअ-बिस-दण्ड-विरसमालक्खिमो एण्हिं ॥
अहो अच्छरिअं ॥ एदोतोरिति किम् । -
अत्थालोअण-तरला इयर-कईण भमन्ति बुद्धीओ ।
अत्थ चेअ निरारम्भमेन्ति हिअयं कइन्दाणं ॥ ७ ॥

स्वरस्योद्वृत्ते ॥८।१।८॥

व्यञ्जनसंपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते । स्वरस्य उद्वृत्ते स्वरे परे संधिर्न भवति ॥

विससिज्जन्त-महा-पसु-दसण-संभम-परोप्परारूढा ।
गयणे च्चिय गन्धउडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ ॥ निसा-अरो । निसि-अरो रयणी-अरो । मणुअत्तं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । कुम्भ-आरो कुम्भारो । सु-उरिसो सूरिसो ॥ क्वचित् संधिरेव । सालाहणो । चक्काओ ॥ अत एव प्रतिषेधात् समासेऽपि स्वरस्य संधौ भिन्नपदत्वम् ॥८॥

त्यादेः ॥८।१।९॥

तिबादीना स्वरस्य स्वरे परे सन्धिर्न भवति ॥ भवति इह । होइ इह ॥ ९ ॥

लुक् ॥८।१।१०॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुग् भवति ॥ त्रिदशेश. । ति॰ ॥ निःश्वासोच्छ्वासौ । नीसासूसासा ॥ १० ॥

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥८।१।११॥

शब्दाना यद् अन्त्यव्यञ्जनं तस्य लुग् भवति ॥ जाव । ताव । जसो । तमो । जम्मो ॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च । तेनोभयमपि भवति । सद्भिक्षुः । सभिक्खू । सज्जनः । सज्जणो ॥ एतद्गुणा. । एअ-गुणा ॥ तद्गुणाः । तग्गुणा ॥ ११ ॥

न श्रदुदोः ॥ ८।१।१२॥

श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य लुग् न भवति ॥ सद्दहिअं । सद्धा । उग्गयं । उन्नयं ॥ १२ ॥

निर्दुरोर्वा ॥ ८।१।१२ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य वा लुग् न भवति ॥ निस्सहं नीसहं दुस्सहो दूसहो । दुक्खिओ दुहिओ ॥ १३ ॥

स्वरेन्तरश्च ॥ ८ । १ । १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति ॥ अन्तरप्पा ॥ निरन्तरं । निरवसेसं ॥ दुरुत्तरं । दुरवगाहं ॥ क्वचिद् भवत्यपि । अन्तोवरि ॥ १४ ॥

स्त्रियामादविद्युतः ॥ ८ । १ । १५ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य आत्वं भवति विद्युच्छब्दं वर्जयित्वा । लुगपवादः ॥ सरित् । सरिआ ॥ प्रतिपद् । पाडिवआ ॥ संपद् । संपआ ॥ बहुलाधिकाराद् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि । सरिया । पाडिवया । संपया ॥ अविद्युत इति किम् । विज्जू ॥ १५ ॥

रो रा ॥ ८ । १ । १६ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यान्त्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो भवति । आत्वापवादः ॥ गिरा । धुरा । पुरा ॥ १६ ॥

क्षुधो हा ॥ ८ । १ । १७ ॥

क्षुध्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हादेशो भवति ॥ छुहा ॥ १७ ॥

शरदादेरत् ॥ ८ । १ । १८ ॥

शरदादेरन्त्यव्यञ्जनस्य अत् भवति ॥ शरद् । सरओ ॥ भिषक् । भिसओ ॥ १८ ॥

दिक्-प्रावृषोः सः ॥ ८ । १ । १९ ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति ॥ दिसा । पाउसो ॥ १९ ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ ८ । १ । २० ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥ दीहाउसो दीहाऊ । अच्छरसा अच्छरा ॥ २० ॥

ककुभो हः ॥ ८ । १ । २१ ॥

ककुभ्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो भवति ॥ कउहा ॥ २१ ॥

धनुषो वा ॥ ८ । १ । २२ ॥

धनुःशब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो वा भवति ॥ धणुह धणू ॥ २२ ॥

मोनुस्वारः ॥ ८ । १ । २३ ॥

अन्त्यमकारस्यानुस्वारो भवति ॥ जलं फलं वच्छं गिरिं पेच्छ ॥ क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । वणम्मि । वणंमि ॥ २३ ॥

वा स्वरे मश्च ॥ ८ । १ । २४ ॥

अन्त्यमकारस्य स्वरे परेऽनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति ॥ वन्दे उसभं अजिअं । उसभमजिअं च वन्दे ॥ बहुलाधिकाराद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः । साक्षात् । सक्खं ॥ यत् । जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् ॥ पिहं ॥ सम्यक् । सम्मं ॥ इहं । इहयं । आलेट्ठुअं इत्यादि ॥ २४ ॥

ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने ॥ ८ । १ । २५ ॥

ङ ञ ण न इत्येतेषां स्थाने व्यञ्जने परे अनुस्वारो भवति ॥ ङ । पङ्क्तिः । पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ ञ । कञ्चुकः । कंचुओ ॥ लाञ्छनम् । लंछणं ॥ ण । षण्मुखः । छंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न । सन्ध्या । संझा ॥ विन्ध्यः । विंझो ॥ २५ ॥

वक्रादावन्तः ॥ ८ । १ । २६ ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादेः स्वरस्य अन्त आगमरूपोऽनुस्वारो भवति ॥ वंकं । तंसं । अंसुं । मंसू । पुंछं । गुंछं । मुंढा । पंसू । बुंधं । कंकोडो । कुंपलं । दंसणं । विंछिओ । गिंठी । मंजारो । एष्वाद्यस्य ॥ वयंसो ।

मणंसी । मणंसिणी । मणंसिला । पडंसुआ । एषु द्वितीयस्य ॥ अवरिं । अणिउंतयं । अइमुंतयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र । त्र्यस्र । अश्रु । श्मश्रु । पुच्छ । गुच्छ । मूर्द्धन् । पर्शु । बुघ्न । कर्कोट । कुड्मल । दर्शन । वृश्चिक । गृष्टि । मार्जार । वयस्य । मनस्विन् । मनस्विनी । मनःशिला । प्रतिश्रुत् । उपरि । अतिमुक्तक । इत्यादि ॥ क्वचिच्छन्दःपूरणेऽपि । देवं–नाग—सुवण्ण ॥ क्वचिन्न भवति । गिट्ठी । मज्जारो । मणसिला । मणा-सिला ॥ आर्षे मणोसिला । अइमुत्तयं ॥ २६ ॥

क्त्वा–स्यादेर्ण–स्वोर्वा ॥ ८।१।२७ ॥

क्त्वायाः स्यादीनां च यौ णसू तयोरनुस्वारोन्तो वा भवति ॥ क्त्वा । काऊणं । काऊण । काउआणं काउआण ॥ स्यादि । वच्छेणं वच्छेण । वच्छेसुं वच्छेसु ॥ णस्वोरिति किम् । करिअ । अग्गिणो ॥ २७ ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ ८।१।२८ ॥

विंशत्यादीनाम् अनुस्वारस्य लुग् भवति । विंशतिः । वीसा ॥ त्रिंशत् । तीसा ॥ संस्कृतम् । सक्कयं ॥ संस्कारः । सक्कारो इत्यादि ॥ २८ ॥

मांसादेर्वा ॥ ८।१।२९ ॥

मांसादीनामनुस्वारस्य लुग् वा भवति मासं मंसं । मासलं मंसलं । कासं । कंसं । पासू पंसू । कह कहं । एव एवं । नूण नूणं । इआणि इआणिं । दाणि दाणिं । कि करेमि किं करेमि । समुहं संमुहं । केसुअं किंसुअं । सीहो सिंघो । मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथम् । एवम् । नूनम् । इदानीम् । किम् । संमुख । किंशुक । सिंह इत्यादि ॥ २९ ॥

वर्गेन्त्यो वा ॥ ८।१।३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे *प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति* ॥ पङ्को पंको । सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कञ्चुओ कंचुओ । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्झा संझा । कण्टओ कंटओ । उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं कंडं । सण्ढो संढो । अन्तरं अंतरं । पन्थो पंथो ।

चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । कम्पइ कंपइ । वम्फइ वंफइ । कलम्बो कलंबो । आरम्भो आरंभो ॥ वर्ग इति किम् । संसओ । संहरइ । नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥ ३० ॥

प्रावृट्–शरत्तरणयः पुंसि ॥८।१।३१॥

प्रावृष् शरत् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुल्लिङ्गे प्रयोक्तव्याः ॥ पाउसो । सरओ । एस तरणी ॥ तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थमुपादानम्॥३

स्नमदाम–शिरो–नभः ॥ ८।१।३२ ॥

दामन्शिरस्नभस्वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ॥ सान्तम् । जसो । पओ । तमो । तेओ । उरो ॥ नान्तम् । जम्मो । नम्मो । मम्मो ॥ अदामशिरोनभ इति किम् । दामं । सिरं । नह । यच्च सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्ममिति दृश्यते तद् बहुलाधिकारात् ॥३२॥

वाक्ष्यर्थ–वचनाद्याः ॥८।१।३३॥

अक्षिपर्याया वचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥ अक्ष्यर्था. । अज्जवि सा सवइ ते अच्छी । नच्चावियाइं तेणम्ह अच्छीइं ॥ अञ्जल्यादिपाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गेपि । एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइं । नयणा नयणाइं । लोअणा लोअणाइं ॥ वचनादि । वयणा वयणाइं ॥ विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । छन्दो छन्दं । माहप्पो माहप्पं । दुक्खा दुक्खाइं ॥ भायणा भायणाइं । इत्यादि । इति वचनादयः ॥ नेत्ता नेत्ताइं । कमला कमलाइं इत्यादि तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ ३३ ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ८।१।३४ ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाइं गुणा । विहवेहिँ गुणाइँ मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दूइं बिन्दुणो । खग्गं खग्गो । मण्डलग्गं मण्डलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि । इति गुणादयः ॥ ३४ ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ८।१।३५ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरिमा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निलज्जिमा एस निलज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा । अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली एस अञ्जली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये । अच्छी अच्छिं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं कुच्छी । बली । निही विही । रस्सी । गण्ठी । इत्यञ्जल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् । इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्वादीम्नश्च संग्रहः । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेच्छन्त्येके ॥ ३५ ॥

बाहोरात् ॥ ८।१।३६॥

बाहुशब्दस्य स्त्रियामाकारोन्तादेशो भवति ॥ बाहाए जेण धरिओ एक्काए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेअरो बाहू ॥ ३६ ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ८ । १ । ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति ॥ सर्वतः । सव्वओ । पुरतः । पुरओ ॥ अग्रतः । अग्गओ ॥ मार्गतः । मग्गओ ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । भवतः । भवओ ॥ भवन्तः । भवन्तो । सन्तः । सन्तो ॥ कुतः । कुदो ॥ ३७ ॥

निष्प्रती ओत्परी माल्य-स्थोर्वा ॥ ८ । १ । ३८ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यं ओत् परि इत्येवंरूपौ वा भवतः । अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥ ओमालं । निम्मल्लं । ओमालय वहइ । परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिअं । पइट्ठिअं ॥ ३८ ॥

आदेः ॥ ८ । १ । ३९ ॥

आदेरित्यधिकारः ' कगचज० ' [८–१–१७७] इत्यादिसूत्रात् प्रागविशेषे वेदितव्यः ॥ ३९ ॥

त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ ८ । १ । ४० ॥

त्यदादेरव्ययाच्च परस्य तयोरेव त्यदाद्यव्यययोरादेः स्वरस्य बहुलं लुग्

भवति ॥ अम्हेत्थ अम्हे एत्थ । जइमा जइ इमा । जऽहं जइ अहं ॥४०॥

पदादपेर्वा ॥८।१।४१॥

पदात् परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा भवति ॥ तं पि तमवि । किं पि किमवि । केण वि केणावि । कहं पि कहमवि ॥ ४१ ॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ८ । १ । ४२ ॥

पदात् परस्य इतेरादेर्लुग् भवति स्वरात् परश्च तकारो द्विर्भवति ॥ किं ति । जं ति । दिट्ठं ति । न जुत्तं ति ॥ स्वरात् । तह त्ति । झत्ति । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ पदादित्येव । इअ विञ्झ-गुहा-निलयाए ॥ ४२ ॥

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ८ । १ । ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारषकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति । पासइ ॥ कश्यपः। कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे । विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ॥ संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥ विश्वासः । वीसासो ॥ शलोपे । दुश्शासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला । मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः। सीसो ॥ पुष्यः । पूसो ॥ मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासओ॥ वर्षाः । वासा ॥ वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ षलोपे । निष्षिक्तः । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥ कस्यचित् । कासइ ॥ रलोपे । उस्रः । ऊसो ॥ विस्रम्भः । वीसम्भो ॥ वलोपे । विकस्वरः । विकासरो ॥ निस्स्वः । नीसो ॥ सलोपे । निस्सहः । नीसहो ॥ ' न दीर्घानुस्वारात् ' (८-२-९२) इति प्रतिषेधात् सर्वत्र 'अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम्' (८-२-८९) इति द्वित्वाभावः ॥४३॥

अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ ८।१।४४ ॥

वा भवति ॥ सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवआ पडिवआ । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिच्छो सरिच्छो ।

माणसी मणसी । माणसिणी मणसिणी । आहिआई अहिआई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि । प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रतिसिद्धि । सदृक्ष । मनस्विन् मनस्विनी । अभियाति । प्ररोह । प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अस्पर्श । आफसो ॥ परकीयम् । पारकेर । पारक ॥ प्रवचनम् । पावयण ॥ चतुरन्तम् । चाउरन्तम् । इत्याद्यपि भवति ॥ ४४ ॥

दक्षिणे हे ॥ ८।१।४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो भवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् । दक्खिणो ॥ ४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ८।१।४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्व भवति ॥ सिविणो । सिमिणो ॥ आर्षे उकारोपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअं । विअण । मुइङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्ण ॥ बहुलाधिकाराण्णत्वाभावे न भवति । दत्त । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यजन । मृदङ्ग । कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त । इत्यादि ॥ ४६ ॥

पक्वाङ्गार-ललाटे वा ॥ ८।१।४७ ॥

एष्वादेरत इत्व वा भवति ॥ पिक पक्क । इङ्गालो अङ्गारो । णिडाल णडाल ॥ ४७ ॥

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ ८।१।४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्व भवति ॥ मज्झिमो । कइमो ॥ ४८ ॥

सप्तपर्णे वा ॥ ८।१।४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्व वा भवति ॥ छत्तिवण्णो छत्तवण्णो ॥ ४९ ॥

मयट्यइर्वा ॥ ८।१।५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरत स्थाने अइ इत्यादेशो भवति वा ॥ विषमय । विसमइओ विसमओ ॥ ५० ॥

ईर्हरे वा ॥ ८।१।५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा भवति ॥ हीरो हरो ॥ ५१ ॥

ध्वनि—विष्वचोरुः ॥ ८।१।५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं भवति ॥ झुणी । वीसुं ॥ कथं सुणओ । शुनक इति प्रकृत्यन्तरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ भवतः ॥५२॥

वन्द्र—खण्डिते णा वा ॥ ८।१।५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्व वा भवति ॥ वुद्र वन्द्र । खुडिओ खण्डिओ ॥ ५३ ॥

गवये वः ॥ ८।१।५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं भवति ॥ गउओ । गउआ ॥ ५४ ॥

प्रथमे प—थोर्वा ॥ ८ । १ । ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा भवति॥ पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

ज्ञो णत्वेभिज्ञादौ ॥ ८ । १ । ५६ ॥

अभिज्ञ एवंप्रकारेषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥ अहिण्णू । सव्वण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ णत्व इति किम् । अहिज्जो । सव्वज्जो ॥ अभिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञ॰ । पण्णो ॥ येषा ज्ञस्य णत्वे उत्वं दृश्यते ते अभिज्ञादयः ॥ ५६ ॥

एच्छय्यादौ ॥ ८ । १ । ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं भवति ॥ सेज्जा । सुन्देरं । गेन्दुअं । एत्थ ॥ शय्या । सौन्दर्य । कन्दुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकम्मं ॥ ५७ ॥

वल्ल्युत्कर—पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ ८ । १ । ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा भवति ॥ वेल्ली वल्ली । उक्केरो उक्करो । पेरन्तो पज्जन्तो । अच्छेरं अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ ५८ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ८ । १ । ५९ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं भवति ॥ बम्हचेरं ॥ ५९ ॥

तोन्तरि ॥ ८ । १ । ६० ॥

अन्तरशब्दे तस्य अत एत्वं भवति ॥ अन्तःपुरम् । अन्तेउरं ॥ अन्तश्चारी । अन्तेआरी ॥ क्वचिन्न भवति । अन्तग्गयं । अन्तोवीसम्भनिवेसिआणं ॥ ६० ॥

ओत्पद्मे ॥ ८ । १ । ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत ओत्वं भवति ॥ पोम्मं ॥ 'पद्मछद्म०' [८-२-११२] इति विश्लेषे न भवति । पउमं ॥ ६१ ॥

नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥ ८ । १ । ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत ओत्वं भवति ॥ नमोक्कारो । परोप्परं ॥ ६२ ॥

वार्पौ ॥ ८ । १ । ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य ओत्वं वा भवति ॥ ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥ ६३ ॥

स्वपावुच्च ॥ ८ । १ । ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ओत् उत् च भवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥ ६४ ॥

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ८ । १ । ६५ ॥

नञः परे पुनःशब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ न उणा । न उणाइ । पक्षे । न उण । न उणो । केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥ ६५ ॥

वालाब्वरण्ये लुक् ॥ ८ । १ । ६६ ॥

अलाब्वरण्यशब्दयोरादेरस्य लुग् वा भवति । लाउं अलाउं । लाऊ अलाऊ । रण्णं अरण्णं । अत इत्येव । आरण्ण-कुञ्जरो व्व वेल्लन्तो ॥६६॥

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ८ । १ । ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा भवति ॥

अव्यय । जइ जहा । तइ तहा । अइव अहवा । व वा ॥ ह हा । इत्यादि । उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । कलओ कालओ । ठविओ ठाविओ । परिट्ठविओ परिट्ठाविओ । संठविओ संठाविओ । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं तालवोण्टं । हलिओ हालिओ । नराओ । नाराओ । वलया वलाया । कुमरो कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालक । स्थापित । प्राकृत । तालवृन्त । हालिक । नाराच । बलाका । कुमार । खादिर इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति । बम्हणो बाम्हणो । पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥ दवग्गी । दावग्गी । चडू चाडू । इति शब्दभेदात् सिद्धम् ॥ ६७ ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ ८ । १ । ६८ ।

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य अद् वा भवति ॥ पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकारः प्रचारो वा । पत्थवो पत्थावो ॥ क्वचिन्न भवति । राग । राओ ॥ ६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ८ । १ । ६९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्य अद् भवति ॥ मरहट्ठं । मरहट्ठो ॥ ६९ ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ८ । १ । ७० ॥

मासप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरातः अद् भवति ॥ मंसं । पंसू । पंसणो । कंसं । कंसिओ । वंसिओ । पंडवो । संसिद्धिओ । संजत्तिओ ॥ अनुस्वार इति किम् ? मासं । पासू ॥ मांस । पांसु । पांसन । कांस्य । कांसिक । वांशिक । पाण्डव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ॥७०॥

श्यामाके मः ॥ ८।१।७१ ॥

श्यामाके मस्य आतः अद् भवति ॥ सामओ ॥ ७१ ॥

इः सदादौ वा ॥८।१।७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्वं वा भवति ॥ सइ सया । निसि-अरो निसा अरो । कुप्पिसो कुप्पासो ॥ ७२ ॥

आचार्ये चेच्च ॥ ८।१।७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्य आत इत्वम् अत्व च भवति ॥ आइरिओ । आयरिओ ॥ ७३ ॥

ई: स्त्यान–खल्वाटे ॥ ८।१।७४ ॥

स्त्यानखल्वाटयोरादेरात ईर्भवति ॥ ठीण । थीणं । थिण्ण । खल्लीडो ॥ सखायम् इति तु 'समः स्त्यः खा' (८-४ १५) इति खादेशे सिद्धम् ॥७४॥

उः सास्ना–स्तावके ॥ ८।१।७५ ॥

अनयोरादेरात उत्व भवति ॥ सुण्हा । थुवओ ॥ ७५ ॥

ऊद्वासारे ॥ ८।१।७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा भवति ॥ ऊसारो । आसारो ॥ ७६ ॥

आर्याया यः श्वश्र्वाम ॥७।१।७७॥

आर्याशब्दे श्वश्र्वा वाच्यायां र्यस्यात ऊर्भवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्र्वामिति किम् । अज्जा ॥ ७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥८।१।७८॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात एद् भवति ॥ गेज्झ ॥ ७८ ॥

द्वारे वा ॥ ८।१।७९ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा भवति ॥ देर । पक्षे । दुआर दार बार ॥ कथ नेरइओ नारइओ । नैरयिकनारकिकशब्दयोर्भविष्यति ॥ आर्षे अन्यत्रापि । पच्छेकम्म । असहेज्ज देवासुरा ॥ ७९ ॥

पारापते रो वा ॥८।१।८०॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा भवति ॥ पारेवओ पारावओ ॥८० ॥

मात्रटि वा ॥८।१।८१॥

मात्रट्प्रत्यये आत एद् वा भवति ॥ एत्तिअमेत्त । एत्तिअमत्त ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्मात्रशब्देपि । भोअण–मेत्त ॥८१॥

उदोद्वार्द्रे ॥८।१।८२॥

आर्द्रशब्दे आदेरात उद् ओच्च वा भवतः ॥ उल्लं । ओल्लं । पक्षे । अल्लं । अद्दं । बाह-सलिल-पवहेण उल्लेइ ॥ ८२ ॥

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥८।१।८३॥

आलीशब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओत्वं भवति ॥ ओली । पङ्क्ताविति किम् । आली सखी ॥ ८३ ॥

ह्रस्वः संयोगे ॥८।१।८४॥

दीर्घस्य यथादर्शन संयोगे परे ह्रस्वो भवति ॥ आत् । आम्रम् । अम्बं । ताम्रम् । तम्बं ॥ विरहाग्नि. । विरहग्गी ॥ आस्यम् । अस्सं ॥ ईत् । मुनीन्द्र. । मुणिन्दो ॥ तीर्थम् । तित्थं ॥ ऊत् । गुरूल्लापाः । गुरुल्लावा ॥ चूर्णः । चुण्णो ॥ एत् । नरेन्द्र. । नरिन्दो ॥ म्लेच्छ. । मिलिच्छो ॥ दिट्ठिक्कथण-वट्टं ॥ ओत् । अधरोष्ठः । अहरुट्ठ ॥ नीलोत्पलम् । नीलुप्पलं ॥ संयोग इति किम् । आयास । ईसरो । ऊसवो ॥ ८४ ॥

इत एद्वा ॥८।१।८५॥

संयोग इति वर्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा भवति ॥ पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू विण्हू । पेट्ठं पिट्ठं । बेल्लं बिल्लं ॥ क्वचिन्न भवति । चिन्ता ॥ ८५ ॥

किंशुके वा ॥८।१।८६॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा भवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥ ८६ ॥

मिरायाम् ॥८।१।८७॥

मिराशब्दे इत एकारो भवति ॥ मेरा ॥ ८७ ॥

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥८।१।८८॥

एषु आदेरितोकारो भवति ॥ पहो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ । मूसओ । हलद्दी । हलद्दा । बहेडओ ॥ पन्थं किर देसित्तेति तु पथिशब्दसमानार्थस्य पन्थशब्दस्य भविष्यति ॥ हरिद्रायां विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी हलिद्दा ॥ ८८ ॥

शिथिलेङ्गुदे वा ॥८।१।८९॥

अनयोरादेरितोद् वा भवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं । पसिढिलं अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न विधेयम् । निर्मातनिर्मितशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥ ८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥८।१।९०॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥८।१।९१॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति ॥ इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥ वाक्यादाविति किम् । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ ९१ ॥

ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥८।१।९२॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥९२॥

लुकि निरः ॥८ । १ । ९३ ॥

निर उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥ नीसरइ । नीसासो ॥ लुकीति किम् । निण्णओ । निस्सहाइं अङ्गाइं ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥८ । १ । ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् भवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं । बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उणो । बि-उणो । दुइओ बिइओ ॥ क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः । दिरओ ॥ क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो ॥ क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

प्रवासीक्षौ ॥ ८ । १ । ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं भवति ॥ पावासुओ । उच्छू ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ८। १ । ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा भवति ॥ जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो॥९६॥

ओच्च द्विधाकृगः ॥८।१।९७॥

द्विधाशब्दे कृग्धातो प्रयोगे इत ओत्व चकारादुत्व च भवति ॥ दोहा किज्जइ । दुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इअ । दुहा इअ ॥ कृग इति किम् । दिहा-गय ॥ क्वचित् केवलस्यापि । दुहावि सो सुर-वहू-सत्थो ॥ ९७ ॥

वा निर्झरे ना ॥८।१।९८॥

निर्झरशब्दे नकारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥ ओज्झरो निज्झरो॥९८॥

हरीतक्यामीतोत् ॥८।१।९९॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य अद् भवति ॥ हरडई ॥ ९९ ॥

आत्कश्मीरे ॥८।१।१००॥

कश्मीरशब्दे ईत आद् भवति ॥ कम्हारा ॥ १०० ॥

पानीयादिष्वित्॥८।१।१०१॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ॥ पाणिअ । अलिअं । जिअइ । जिअउ । विलिअ । करिसो । सिरिसो । दुइअ । तइअ । गहिर । उवणिअ । आणिअ । पलिविअ । ओसिअन्त । पसिअ । गहिअ । वम्मिओ तयाणि ॥ पानीय । अलीक ॥ जीवति । जीवतु । व्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गभीर । उपनीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् । प्रसीद । गृहीत । वल्मीक । तदानीम् । इति पानीयादय ॥ बहुलाधिकारादेषु क्वचिन्नित्य क्वचिद् विकल्प । तेन । पाणीअ । अलीअ । जीअइ । करीसो । उवणीओ । इत्यादि सिद्धम् ॥ १०१ ॥

उज्जीर्णे ॥ ८।१।१०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् भवति ॥ जुण्ण-सुरा ॥ क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअणमत्ते ॥ १०२ ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ ८।१।१०३ ॥

अनयोरीत ऊत्व वा भवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥ विहीन इति किम् । पहीण-जर मरण ॥ १०३ ॥

तीर्थे हे ॥ ८।१।१०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊत्वं भवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् । तित्थं ॥ १०४ ॥

एत्पीयूषापीड-बिभीतक-कीदृशेदृशे ॥ ८।१।१०५ ॥

एषु ईत एत्वं भवति ॥ पेऊस । आमेलो । बहेडओ । केरिसो । एरिसो ॥ १०५ ॥

नीड-पीठे वा ॥ ८।१।१०६ ॥

अनयोरीत एत्वं वा भवति ॥ नेडं नीडं । पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ ८।१।१०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं भवति ॥ मउलं । मउलो । मउरं । मउडं । अगरुं । गरुई । जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो । सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति मुकुलादयः ॥ क्वचिदाकारोऽपि । विद्रुत. । विद्दाओ ॥१०७॥

वोपरौ ॥ ८।१।१०८ ॥

उपरावुतोद् वा भवति ॥ अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

गुरौ के वा ॥ ८।१।१०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोद् वा भवति ॥ गरुओ गुरुओ ॥ क इति किम् । गुरू ॥ १०९ ॥

इर्भ्रुकुटौ ॥ ८।१।११० ॥

भ्रुकुटावादेरुत इर्भवति ॥ भिउडी ॥ ११० ॥

पुरुषे रोः ॥ ८।१।१११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्भवति ॥ पुरिसो । पउरिसं ॥ १११ ॥

ईः क्षुते ॥ ८।१।११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं भवति ॥ छीअं ॥ ११२ ॥

उत्सुभग-मुसले वा ॥ ८।१।११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा भवति॥ सूहवो सुहओ । मूसलं मुसलं ॥११३॥

अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥ ८।१।११४ ॥

उत्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ तयोः परयोरादेरुत ऊद् भवति ॥ त्स । ऊसुओ । ऊसवो । ऊसित्तो । ऊसरइ ॥ छ । उद्गताः शुका यस्मात् सः ऊसुओ । ऊससइ ॥ अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । उच्छाहो । उच्छन्नो ॥ ११४ ॥

लुकि दुरो वा ॥ ८।१।११५ ॥

दुरुपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा भवति ॥ दूसहो दुसहो । दूहवो दुहवो ॥ लुकीति किम् । दुस्सहो विरहो ॥ ११५ ॥

ओत्संयोगे ॥ ८।१।११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत ओत्वं भवति ॥ तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं । कोट्टिमं । पोत्थओ । लोद्धओ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्ढो । कोन्तो । वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ८।१।११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति तत्सन्नियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोउहल्लं कुऊहलं कोउहलं ॥ ११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ८।१।११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोद् वा भवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥११८॥

दुकूले वा लश्च द्विः ॥ ८।१।११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा भवति तत्सन्नियोगे च लकारो द्विर्भवति ॥ दुअल्लं दुऊलं ॥ आर्षे दुगुल्लं ॥ ११९ ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ ८।१।१२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥ उव्वीढं । उव्वूढं ॥ १२० ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूय-वातूले ॥ ८।१।१२१ ॥

एषु ऊत उत्वं भवति ॥ भुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वाउलो ॥१२१॥

मधूके वा ॥ ८।१।१२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअं महूअं ॥ १२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ ८।१।१२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतो वा भवत ॥ निउरं नेउरं । पक्षे नूउरं ॥ १२३ ॥

ओत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये ॥८।१।१२४॥

एषु ऊत ओद् भवति ॥ कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं । थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥ १२४ ॥

स्थूणा–तूणे वा ॥ ८।१।१२५ ॥

अनयोरूत ओत्वं वा भवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

ऋतोत् ॥ ८।१।१२६ ॥

आदेर्ऋकारस्य अत्वं भवति ॥ घृतम् । घयं । तृणम् ॥ तणं ॥ कृतम् । कयं ॥ वृषभ । वसहो ॥ मृग । मओ ॥ घृष्ट । घट्टो ॥ दुहाइअमिति कृपादिपाठात् ॥ १२६ ॥

आत्कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ ८।१।१२७ ॥

एषु आदेर्ऋत आद् वा भवति ॥ कासा किसा । माउक्कं मउअं । माउक्कं मउत्तणं ॥ १२७ ॥

इत्कृपादौ ॥ ८।१।१२८ ॥

कृपा इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत इत्वं भवति ॥ किवा । हिययं । मिट्ठं रसे एव । अन्यत्र मट्ठं । दिट्ठं । दिट्ठी । सिट्ठं । सिट्ठी । गिण्ठी । पिच्छी । भिऊ । भिङ्गो । भिङ्गारो । सिङ्गारो । सिआलो । घिणा । घुसिणं । विद्धकई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो । किसाणू । किसरा । किच्छं । तिप्पं । किसिओ । निवो । किच्चा । किई । धिई । किवो । किविणो । किवाणं । विञ्चुओ । वित्तं । वित्ती । हिअं । वाहित्तं । बिंहिओ । विसी । इसी । विइण्हो । छिहा । सइ । उक्किट्ठं । निससो ॥ क्वचिन्न भवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय । मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । गृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि । ऋद्धि । गृद्धि । कृश । कृशानु ।

कृसरा । कृच्छ्र । तृप्त । कृपित । नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक । वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । बृंहित । वृसी । ऋषि । वितृष्ण । स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥ १२८ ॥

पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥ ८।१।१२९ ॥

पृष्ठशब्देनुत्तरपदे ऋत इद् भवति वा ॥ पिट्ठी पट्ठी । पिट्ठि-परिट्ठविअं ॥ अनुत्तरपद इति किम् । महि-वट्ठं ॥ १२९ ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥ ८।१।१३०॥

एषु ऋत इद् वा भवति ॥ मसिणं मसणं । मिअङ्को मयङ्को । मिच्चू मच्चू । सिङ्गं सङ्गं । धिट्ठो धट्ठो ॥ १३० ॥

उदृत्वादौ ॥ ८।१।१३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उद् भवति ॥ उऊ । परामुट्ठो । पुट्ठो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउओ । भुई । पहुडि । पाहुडं । परहुओ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो । निव्वुअं निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुड्ढो । वुड्ढी । उसहो । मुणालं । उज्जू । जामाउओ । माउओ । माउआ । भाउओ । पिउओ । पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट । स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् । प्रावृत । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । विवृत । संवृत । वृत्तान्त । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध । वृद्धि । ऋषभ । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका । भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥ १३१ ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ ८।१।१३२ ॥

अनयोर्ऋत उद् वा भवति ॥ निवुत्तं निअत्तं । वुन्दा रया वन्दारया ॥ १३२ ॥

वृषभे वा वा ॥ ८।१।१३३ ॥

वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति ॥ उसहो वसहो ॥ १३३ ॥

गौणान्त्यस्य ॥ ८।१।१३४ ॥

गौणशब्दस्य योन्त्य ऋत् तस्य उद् भवति ॥ माउ-मण्डलं । माउ-

हर । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ सिआ । पिउ-वण । पिउ-वई ॥१३४॥

मातुरिद्वा ॥ ८।१।१३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥ माइ-हरं । माउ हरं ॥ क्वचिदगौणस्यापि । माईण ॥ १३५ ॥

उदूदोन्मृषि ॥ ८।१।१३६ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवति ॥ मुसा । मूसा । मोसा । मुसा-वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥ १३६ ॥

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि पृथङ् मृदङ्ग-नप्तृके ॥ ८।१।१३७ ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवत ॥ विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिह पुह । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥ १३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ ८।१।१३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवत ॥ बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बह-प्फई ॥ १३८ ॥

इदेदोद्वृन्ते ॥ ८।१।१३९ ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच्च भवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥१३९॥

रिः केवलस्य ॥ ८।१।१४० ॥

केवलस्य व्यञ्जनेनासपृक्तस्य ऋतो रिरादेशो भवति ॥ रिद्धी रिच्छो ॥ ॥ १४० ॥

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ८।१।१४१ ॥

ऋणऋजुऋषभऋतुऋषिषु ऋतो रिर्वा भवति ॥ रिणं अणं । रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥ १४१ ॥

दृशः क्विप् टक्सकः ॥ ८।१।१४२ ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्ऋतो रिरादेशो भवति ॥ सदृक् । सरि-वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृश । सरिसो ॥ सदृक्ष । सरिच्छो ॥ एवम् एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो । टक्सक्साहच-

र्यात् 'त्यदाद्यन्या'दि (हे० ५-१-१५२.) सूत्रविहितः क्विनिह गृह्यते ॥ १४२ ॥

आदृते ढिः ॥ ८।१।१४३ ॥

आदृतशब्दे ऋतो ढिरादेशो भवति ॥ आढिओ ॥ १४३ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ ८।१।१४४ ॥

दृप्तशब्दे ऋतोरिरादेशो भवति ॥ दरिओ । दरिअ-सीहेण ॥ १४४ ॥

लृत इलिः क्लृप्त-क्लृन्ने ॥ ८।१।१४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो भवति ॥ किलित्त-कुसुमोवयारेसु ॥ धारा-किलिन्न-वत्तं ॥ १४५॥

एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ ८।१।१४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्त्वं वा भवति॥ विअणा वेअणा । चविडा । विअड-चवेडा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ महमहिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥ महिला महेला इति तु महिलामहेलाभ्यां शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥ १४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ ८।१।१४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति ॥ थूणो थेणो ॥ १४७ ॥

ऐत एत् ॥ ८।१।१४८ ॥

ऐकारस्यादौ वर्तमानस्य एत्त्वं भवति ॥ सेला । तेलुक्क । एरावणो ॥ केलासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥ १४८ ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ ८।१।१४९ ॥

एतयोरैत इत्त्वं भवति ॥ सिन्धवं । सणिच्छरो ॥ १४९ ॥

सैन्ये वा ॥८।१।१५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा भवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

अइर्दैत्यादौ च ॥८।१।१५१॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति । एत्वा-पवादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । भइरवो । वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो । ९२\

कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । चइत्तं ॥ दैत्य । दैन्य । ऐश्वर्य । भैरव । वैजवन । दैवत । वैतालीय । वैदेश । वैदेह । वैदर्भ । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य । इत्यादि ॥ विश्लेषे न भवति । चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवन्दनम् । ची-वन्दणं ॥ १५१ ॥

वैरादौ वा ॥ ८।१।१५२ ॥

वैरादिषु ऐतः अइरादेशो वा भवति । वइरं वेरं । कइलासो केलासो । कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो । वेसम्पायणो । वइआलिओ वेआलिओ । वइसिअं वेसिअं । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर । कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक । वैशिक । चैत्र ॥ इत्यादि॥१५२॥

एच्च दैवे ॥८।१।१५३॥

दैवशब्दे ऐत एत् अइश्चादेशो भवति । देव्वं दइव्वं दइवं ॥ १५३ ॥

उच्चैर्नीचैस्यअः ॥८।१।१५४॥

अनयोरैत. अअ इत्यादेशो भवति ॥ उच्चअं । नीचअं । उच्चनीचाभ्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ १५४ ॥

ईद्धैर्ये ॥ ८।१।१५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् भवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥ १५५ ॥

ओतोद्वान्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-
सरोरुहे क्तोश्च वः ॥८।१।१५६॥

एषु ओतोत्त्वं वा भवति तत्संनियोगे च यथासंभवं ककारतकारयोर्वादेशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्ठो पउट्ठो । आवज्जं आउज्जं । सिर-विअणा सिरो-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥ १५६ ॥

ऊत्सोच्छ्वासे ॥८।१।१५७ ॥

सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊद् भवति ॥ सोच्छ्वास । सूसासो ॥ १५७ ॥

गव्यउ-आअः ॥ ८।१।१५८ ॥

गोशब्दे ओतः अउ आअ इत्यादेशौ भवत ॥ गउओ । गउआ । गाओ । हरस्स एसा गाई ॥ १५८ ॥

औत ओत् ॥८।१।१५९॥

औकारस्यादेरोद् भवति ॥ कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोव्वणं । कौस्तुभ । कोत्थुहो ॥ कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः कोञ्चो ॥ कौशिकः । कोसिओ ॥ १५९ ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ ८।१।१६० ॥

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जायणो सुण्डो । सुद्धोअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनि । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिक ॥ १६० ॥

कौक्षेयके वा ॥ ८।१।१६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा भवति ॥ कुच्छेअयं । कोच्छेअयं ॥१६१॥

अउः पौरादौ च ॥ ८।१।१६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो भवति ॥ कउच्छेअयं ॥ पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । कउसलं ॥ पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउडो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् । मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौलाः । कउला ॥ १६२ ॥

आच्च गौरवे ॥ ८।१।१६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वम् अउश्च भवति ॥ गारवं । गउरवं ॥ १६३॥

नाव्यावः ॥ ८।१।१६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो भवति ॥ नावा ॥ १६४ ॥

एत्त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ ८।१।१६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेतीसा ॥ १६५ ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ ८।१।१६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एक्कारो ॥ १६६ ॥

वा कदले ॥ ८।१।१६७ ॥

कदलशब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥ १६७ ॥

वेत कर्णिकारे ॥ ८।१।१६८ ॥

कर्णिकारे इत सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ कण्णेरो कण्णिआरो ॥ १६८ ॥

अयौ वैत् ॥ ८।१।१६९ ॥

अयिशब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐद् वा भवति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादेकारस्यापि प्राकृते प्रयोग ॥१६९॥

ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥ ८।१।१७० ॥

पूतरादिषु आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् भवति ॥ पोरो । बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ पोप्फलं । पोप्फली ॥ १७० ॥

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ ८।१।१७१ ॥

मयूखादिषु आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ मोहो मऊहो । लोणं । इअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो चउग्गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह । चउद्दह । चोद्दसी चउद्दसी । चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं कोउहल्लं । तह मन्ने कोहलिए । ओहलो उऊहलो । ओक्खलं । उलूहलं । मोरो मऊरो इति तु मोर-मयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥ १७१ ॥

अवापोते ॥ ८।१।१७२ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरुत इति विकल्पार्थनिपाते च आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ अव । ओअरइ अवयरइ । ओआसो अवयासो ॥ अप । ओसरइ । अवसरइ । ओसारिअं अवसारिअं ॥ उत । ओ वणं । ओ घणो । उअ वणं । उअ घणो ॥ क्वचिन्न भवति । अवगयं । अवसद्दो । उअ रवी ॥ १७२ ॥

उच्चोपे ॥ ८।१।१७३ ॥　　४

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओच्चादेशो वा भवतः ॥ ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं । ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । ऊआसो ओआसो उववासो ॥ १७३ ॥

उमो निषण्णे ॥ ८।१।१७४ ॥

निषण्णशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उम आदेशो वा भवति ॥ णुमण्णो । णिसण्णो ॥ १७४ ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ ८।१।१७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं ॥ १७५ ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ ८।१।१७६ ॥

अधिकारोयम् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥ १७६ ॥

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ ८।१।१७७ ॥

स्वरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो लुग् भवति ॥ क । तित्थयरो । लोओ । सयढं ॥ ग । नओ । नयरं । मयङ्को ॥ च । सई । कय-ग्गहो ॥ ज । रययं । पयावई । गओ ॥ त । विआणं । रसा-यलं । जई ॥ द । गया । मयणो ॥ प । रिऊ । सुउरिसो ॥ य । दयालू । नयणं । विओओ ॥ व । लायण्णं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायोग्रहणात्क्वचिन्न भवति । सुकुसुमं । पयागजलं । सुगओ । अगरू । सचावं । विजणं । सुतारं । विदुरो । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव । संकरो । संगमो । नक्कंचरो । धणंजओ । विसंतवो । पुरंदरो । संवुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वग्गो । अच्चो । वज्जं । धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कज्जं । सव्वं ॥ क्वचित्संयुक्तस्यापि । नक्तंचरः नक्कंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो । जारो । तरू । दवो । पावं । वण्णो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ वक्ष्यते । समासे

तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते । तेन तत्र यथादर्शनमुभयमपि भवति । सुहकरो सुहयरो । आगमिओ आयमिओ । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुअरो । सुहदो । सुहओ । इत्यादि ॥ क्वचिदादेरपि । स पुन । स उण ॥ स च । सो अ । चिह्न । इन्ध ॥ क्वचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥ एकत्वम् । एगत्त ॥ एक । एगो ॥ अमुक । अमुगो ॥ असुक । असुगो ॥ श्रावक । सावगो । आकार । आगारो ॥ तीर्थकर तित्थगरो ॥ आकर्ष । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जोअगरा । इत्यादिषु तु 'व्यत्ययश्च' (८-४-४४७) इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आकुञ्चन । आउण्टण । अत्र चस्य टत्वम् ॥ १७७ ॥

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ ८।१।१७८ ॥

एषु मस्य लुग् भवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको भवति॥ जँउणा । चाँउण्डा । काँउओ । अणिउँतय ॥ क्वचिन्न भवति । अइमुन्तय । अइमुत्तय ॥ १७८ ॥

नावर्णात्पः ॥ ८।१।१७९ ॥

अवर्णात्परस्यानादेः पस्य लुग् न भवति ॥ सवहो । सावो ॥ अनादेरित्येव । परउट्ठो ॥ १७९ ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ ८।१।१८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो । सयढं । नयरं । मयङ्को । कयग्गहो । काय-मणी । रययं । पयावई । रसायलो । पायालं । मयणो । गया । नयणं । दयालू । लायण्णं ॥ अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो । पउरं । राईवं । निहओ । निनओ । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव ॥ लोअस्स । देअरो ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥ १८० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोपुष्पे ॥ ८ । १ । १८१ ॥

एषु कस्य खो भवति पुष्पं चेत् कुब्जाभिधेयं न भवति ॥ खुज्जो ।

खप्पर । खीलओ ॥ अपुष्प इति किम् । वणेउ कुञ्जय-पसूणं । आर्षेन्य-त्रापि । कासित । खासिअ । कसित । रासिअ ॥ १८१ ॥

मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ ८।१।१८२ ॥

अनयो कस्य गो भवति कन्दुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं । मयगलो । गेन्दुअं ॥ १८२ ॥

किराते चः ॥ ८।१।१८३ ॥

किराते कस्य चो भवति ॥ चिलाओ ॥ पुलिन्द एवाय विधि । काम-रूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥ १८३ ॥

शीकरे भ-हौ वा ॥ ८।१।१८४ ॥

शीकरे कस्य भहो वा भवत ॥ सीभरो सीहरो । पक्षे । सीअरो ॥ ॥ १८४ ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ ८।१।१८५ ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति ॥ चन्दिमा ॥ १८५ ॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ ८।१।१८६ ॥

एषु कस्य हो भवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुरशब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥ १८६ ॥

ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ ८।१।१८७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिभूताना ख घ थ ध भ इत्येतेषा वर्णाना प्रायो हो भवति ॥ ख । साहा । मुहं मेहला । लिहइ ॥ घ । मेहो । जहणं । माहो । लाहइ ॥ थ । नाहो । आवसहो । मिहुणं । कहइ ॥ ध । साहू । वाहो । बहिरो । बाहइ । इन्द-हणू ॥ भ । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादित्येव । संखो । संघो । कथा । बंधो । खभो ॥ असयुक्तस्येत्येव । अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिद्धओ । बन्धइ । लब्भइ ॥ अनादेरित्येव । गज्जन्ते खे मेहा ॥ गच्छइ घणो ॥ प्राय इत्येव । सरिसवखलो । पलय-घणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट्ठ-भओ ॥ नभं ॥ १८७ ॥

पृथकि धो वा ॥ ८।१।१८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिधं पुधं । पिह पुहं ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ ८।१।१८९ ॥

शृङ्खले खस्य को भवति ॥ सङ्कलं ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ ८।१।१९० ॥

अनयोर्गस्य मो भवति ॥ पुन्नामाइं वसन्ते । भामिणी ॥ १९० ॥

छागे लः ॥ ८।१।१९१ ॥

छागे गस्य लो भवति ॥ छालो । छाली ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ ८।१।१९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो भवति ॥ दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् । दुहओ । सुहओ ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ ८।१।१९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासङ्ख्य स ल्ल इत्यादेशौ वा भवत ॥ खसिओ खइओ । पिसल्लो पिसाओ ॥ १९३ ॥

जटिले जो झो वा ॥ ८।१।१९४॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥ झडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ ८।१।१९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो भवति ॥ नडो । भडो घडो ॥ घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असयुक्तस्येत्येव । खट्टा । अनादेरित्येव । टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ ८ । १ । १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ ८ । १ । १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥ फलिहो ॥ १९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ ८ । १ । १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्ते च पटिधातौ टस्य लो वा भवति ॥ चविला चविडा । फालेइ फाडेइ ॥ १९८ ॥

ठो ढः ॥ ८ । १ । १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्ठस्य ढो भवति ॥ मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥ १९९ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ ८ । १ । २०० ॥

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्पं ॥ २०० ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ ८ । १ । २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति तत्सन्नियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥ २०१ ॥

डो लः ॥ ८ । १ । २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो भवति ॥ वडवामुखम् । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलाअं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायोग्रहणात् क्वचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेडो ॥ क्वचिन्न भवत्येव । निविड । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥ २०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ ८ । १ । २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥ वेलू वेणू ॥ २०३ ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ ८ । १ । २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ चुच्छं छुच्छं । तुच्छं ॥ २०४ ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ ८ । १ । २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥ २०५ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ ८ । १ । २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति ॥ पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडि-प्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडि-

करइ । पहुडि । पाहुडं । वावडो । पटाया । बहेडओ । हरडई । मडयं ॥ आर्षे । दुष्कृतम् । दुक्कडं ॥ सुकृतम् । सुकडं ॥ आहृतम् । आहडं ॥ अवहृतम् । अवहडं । इत्यादि ॥ प्राय इत्येव । प्रतिसमयम् । पइसमयं । प्रतीपम् । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रतिष्ठानम् । पइट्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइट्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइण्णा ॥ प्रति । प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका । बिभीतक । हरीतकी । मृतक । इत्यादि ॥ २०६ ॥

इत्वे वेतसे ॥ ८ । १ । २०७ ॥

वेतसे तस्य डो भवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किम् । वेअसो ॥ 'इः स्वप्नादौ' (८-१-४६) इति इकारो न भवति इत्व इति व्यावृत्तिबलात् ॥ २०७ ॥

गर्भितातिमुक्तके णः ॥ ८ । १ । २०८ ॥

अनयोस्तस्य णो भवति ॥ गब्भिणो । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरावओ इति तु ऐरावतस्य ॥ २०८ ॥

रुदिते दिना ण्णः ॥ ८ । १ । २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति ॥ रुण्णं ॥ अत्र केचिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि । ऋतुः । रिऊ । उऊ ॥ रजतम् । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आगओ ॥ साम्प्रतम् । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतम् । कयं ॥ हतम् । हयं ॥ हताशः । हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आकृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निव्वुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः । कयरो । द्वितीयः । दुइओ । इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति । न पुनः उदू रयदमित्यादि ॥ क्वचित् भावेपि 'व्यत्ययश्च' (८-४-४४७) इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु 'धृतेर्दिहिः' (२-१३१) इति वक्ष्यामः ॥ २०९ ॥

सप्ततौ रः ॥ ८ । १ । २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति ॥ सत्तरी ॥ २१० ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ ८ । १ । २११ ॥

अनयोस्तस्य लो भवति ॥ अलसी । सालाहणो । सालवाहणो । सालाहणी भासा ॥ २११ ॥

पलिते वा ॥ ८ । १ । २१२ ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥ पलिलं । पलिअं ॥ २१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ ८ ।१। २१३ ॥

पीते तस्य वो वा भवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं । पीअलं ॥ ल इति किम् । पीअं ॥ २१३ ॥

वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ ८।१।२१४ ॥

एषु तस्य हो भवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । वसई । भरहो । काहलो । माहुलिङ्गं । मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुङ्गं ॥ २१४ ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥८।१।२१५ ॥

एषु थस्य ढो भवति । हापवाद ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो । पढमो ॥ २१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥८।१।२१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा भवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ॥ २१६ ॥

दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥ ८।१।२१७ ॥

एषु दस्य डो वा भवति ॥ डसणं दसणं । डट्ठो दट्ठो । डड्ढो दड्ढो । डोला दोला । डण्डो दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्भो दम्भो । डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च भयार्थवृत्तेरेव भवति । अन्यत्र दर-दलिअं ॥ २१७ ॥

दंश-दहोः ८।१।२१८ ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो भवति ॥ डसइ । डहइ ॥ २१८ ॥

संख्या-गद्गदे रः ॥ ८।१।२१९ ॥

सङ्ख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति ॥ एआरह । बारह । तेरह । गग्गर ॥ अनादेरित्येव । ते दस ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ चउद्दह ॥ २१९ ॥

कदल्यामद्रुमे ॥ ८।१।२२० ॥

कदलीशब्दे अद्रुमवाचिनि दस्य रो भवति ॥ करली ॥ अद्रुम इति किम् । कयली । केली ॥ २२० ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ ८।१।२२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति ॥ पलीवेइ । पलित्त । दोहलो ॥ २२१ ॥

कदम्बे वा ॥ ८।१।२२२ ॥

कदम्बशब्दे दस्य लो वा भवति ॥ कलम्बो कयम्बो ॥ २२२ ॥

दीपौ धो वा ॥ ८।१।२२३ ॥

दीप्यतौ दस्य धो वा भवति ॥ धिप्पइ । दिप्पइ ॥ २२३ ॥

कदर्थिते वः ॥ ८।१।२२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो भवति ॥ कवट्टिओ ॥ २२४ ॥

ककुदे हः ॥ ८।१।२२५ ॥

ककुदे दस्य हो भवति ॥ कउह ॥ २२५ ॥

निषधे धो ढः ॥ ८।१।२२६ ॥

निषधे धस्य ढो भवति ॥ निसढो ॥ २२६ ॥

वौषधे ॥ ८।१।२२७ ॥

औषधे धस्य ढो वा भवति । ओसढ । ओसह ॥ २२७ ॥

नो णः ॥ ८।१।२२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो भवति ॥ कणयं । मयणो । वयणं ।

नयणं । माणइ । आर्ये । आरनालं । अनिलो । अनलो । इत्याद्यपि ॥ २२८ ॥

वादौ ॥ ८ । १ । २२९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति ॥ णरो नरो । णई नई । णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ न्यायः । नाओ ॥ २२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-ण्हं वा ॥ ८ । १ । २३० ॥

अनयोर्नस्य ल ण्ह इत्येतौ वा भवतः ॥ लिम्बो निम्बो । ण्हाविओ नाविओ ॥ २३० ॥

पो वः ॥ ८ । १ । २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादे. पस्य प्रायो वो भवति ॥ सवहो । सावो । उवसग्गो । पईवो । कासवो । पाव । उवमा । कविलं । कुणवं । कलावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरादित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरित्येव । सुहेण पढइ ॥ प्राय इत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥ २३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः ॥ ८।१।२३२ ॥

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो भवति ॥ फालेइ फाडेइ । फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहद्दो ॥ २३२ ॥

प्रभूते वः ॥ ८।१।२३३ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति ॥ बहुत्तं ॥ २३३ ॥

नीपापीडे मो वा ॥ ८।१।२३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा भवति ॥ नीमो नीवो । आमेळो आवेडो ॥२३४॥

पापर्द्धौ रः ॥ ८।१।२३५ ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो भवति ॥ पारद्धी ॥ २३५ ॥

फो भ-हौ ॥ ८।१।२३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य भहौ भवतः। क्वचिद् भः । रेफः । रेभो

शिफा । सिभा ॥ क्वचित्तु ह । मुत्ताहल ॥ क्वचिदुभावपि । सभल सहल । सेभालिआ सेहालिआ । सभरी सहरी । गुभइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असयुक्तस्येत्येव । पुप्फ ॥ अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसण-फणी ॥ २३६ ॥

वो व ॥ ८ । १ । २३७ ॥

स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेर्बस्य वो भवति ॥ अलाबू । अलावू । अलाऊ ॥ शबल । सवलो ॥ २३७ ॥

बिसिन्यां भ ॥ ८।१।२३८ ॥

बिसिन्या बस्य भो भवति ॥ भिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति । बिस-तन्तु-पेलवाण ॥ २३८ ॥

कबन्धे म-यौ ॥ ८ । १ । २३९ ॥

कबन्धे बस्य मयौ भवत ॥ कमन्धो कयन्धो ॥ २३९ ॥

कैटभे भो वः ॥ ८ । १ । २४० ॥

कैटभे भस्य वो भवति ॥ केढवो ॥ २४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ ८ । १ । २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥ विसढो । विसमो ॥ २४१ ॥

मन्मथे वः ॥ ८ । १ । २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो भवति ॥ वम्महो ॥ २४२ ॥

वाभिमन्यौ ॥ ८ । १ । २४३ ॥

अभिमन्युशब्दे मो वो वा भवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥ २४३ ॥

भ्रमरे सो वा ॥ ८ । १ । २४४ ॥

भ्रमरे मस्य सो वा भवति ॥ भसलो भमरो ॥ २४४ ॥

आदेर्यो जः ॥ ८ । १ । २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति ॥ जसो । जमो । जाइ ॥ आदेरिति किम् । अवयवो । विणओ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । सजमो ।

संजोगो । अवजसो ॥ क्वचिन्न भवति । पओओ ॥ आर्षे लोपोऽपि । यथाख्यातम् । अहक्खायं ॥ यथाजातम् । अहाजायं ॥ २४५ ॥

युष्मद्यर्थपरे तः ॥ ८ । १ । २४६ ॥

युष्मच्छब्देर्थपरे यस्य तो भवति ॥ तुम्हारिसो । तुम्हकेरो ॥ अर्थपर इति किम् । जुम्हदम्ह-पयरणं ॥ २४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ ८ । १ । २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो भवति ॥ लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥ २४७ ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥ ८ । १ । २४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीअं । विम्हयणिज्जं विम्हयणीअं । जवणिज्जं जवणीअं ॥ तीय । बिइज्जो बीओ ॥ कृद्य । पेज्जा पेआ ॥ २४८ ॥

छायायां होकान्तौ वा ॥ ८ । १ । २४९ ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हो वा भवति ॥ वच्छस्स छाही वच्छस्स छाया । आतपाभावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकान्ताविति किम् ॥ मुह-छाया । कान्तिरित्यर्थः ॥ २४९ ॥

डाह-वौ कतिपये ॥ ८ । १ । २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण भवतः ॥ कइवाहं । कइअवं ॥ २५० ॥

किरि-भेरे रो डः ॥ ८ । १ । २५१ ॥

अनयो रस्य डो भवति ॥ किडी । भेडो ॥ २५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ ८ । १ । २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति ॥ पडायाणं पल्लाणं ॥ २५२ ॥

करवीरे णः ॥ ८।१।२५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति ॥ कणवीरो ॥ २५३ ॥

हरिद्रादौ लः ॥ ८।१।२५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति ॥ हलिद्दी । दलिद्दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुट्ठिलो । सिढिलो । मुहलो । चलणो । वलुणो । कलुणो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ । फलिहा । फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अवद्दालं । भसलो । जढलं । बढलो । निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकाराच्चरणशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ भ्रमरे ससंनियोगे एव । अन्यत्र भमरो ॥ तथा । जढरं । बढरो । निट्ठुरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा । दरिद्राति । दरिद्र । दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर । शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अङ्गार । सत्कार । सुकुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुग्ण । अपद्वार । भ्रमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवालसङ्गे इत्याद्यपि ॥ २५४ ॥

स्थूले लो रः ॥८।१।२५५॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलभद्दो । स्थूरस्य हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥२५५॥

लाहल-लाङ्गल-लाङ्गूले वादेर्णः ॥ ८।१।२५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा भवति ॥ णाहलो । लाहलो । णङ्गलं । लङ्गलं । णङ्गूलं । लङ्गूलं ॥२५६॥

ललाटे च ॥ ८।१।२५७॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो भवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥ णिडालं । णडालं ॥ २५७ ॥

शबरे बो मः ॥ ८ । १ । २५८ ॥

शबरे बस्य मो भवति ॥ समरो ॥ २५८ ॥

स्वप्न-नीव्योर्वा ॥८।१।२५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति ॥ सिमिणो । सिविणो । नीमी नीवी ॥ २५९ ॥

श-षोः सः ॥ ८।१।२६० ॥

शकारषकारयोः सो भवति ॥ श। सद्दो । कुसो । निसंसो । वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोहइ । विसइ ॥ ष । सण्डो । निहसो । कसाओ । घोसइ ॥ उभयोरपि । सेसो । विसेसो ॥ २६० ॥

स्नुषायां ण्हो न वा ॥ ८।१।२६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्हः णकाराक्रान्तो हो वा भवति ॥ सुण्हा सुसा ॥ २६१ ॥

दश-पाषाणे हः ॥ ८।१।२६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा भवति ॥ दहमुहो दस-मुहो । दहबलो दस-बलो । दह-रहो दस-रहो । दह दस । एआरह बारह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥ २६२ ॥

दिवसे सः ॥ ८।१।२६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥ २६३ ॥

हो घोऽनुस्वारात् ॥ ८।१।२६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा भवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संघारो । संहारो । क्वचिदननुस्वारादपि । दाहः । दाघो ॥ २६४ ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ ८।१।२६५ ।

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति ॥ छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छंमुहो । छमी । छावो । छुवो । छुहा । छत्तिवण्णो ॥ २६५ ॥

शिरायां वा ॥ ८।१।२६६ ॥

शिराशब्दे आदेश्छो वा भवति ॥ छिरा शिरा ॥ २६६ ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ ८।१।२६७ ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा भवति ॥ भाणं । भायणं । दणु-वहो । दणुअ-वहो । रा-उलं । राय-उलं ॥ २६७ ॥

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ ८।१।२६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा भवति ॥ वारणं वायरणं । पारो पायारो ॥ आओ आगओ ॥ २६८ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ ८।१।२६९ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा भवति ॥ किसल किसलय । कालास । कालासय । महण्णव-समा सहिआ । जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति । निसमणुप्पिअ-हिअस्स हिअय ॥ २६९ ॥

दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ ८।१।२७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अन्तर्मध्ये वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ दुग्गा-वी । दुग्गा एवी । उम्बरो उउम्बरो । पा वडण पाय-वडण । पा-वीढ ॥ पाय-वीढ ॥ अन्तरिति किम् । दुर्गादेव्यामादौ मा भूत् ॥ २७० ॥

यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः ॥८।१।२७१॥

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ जा जाव । ता ताव । जीअ जीविअ । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो अवडो । पारओ पावरओ । दे-उल देव उल । एमेव एवमेव ॥ अन्तरित्येव । एव-मेवेन्त्यस्य न भवति ॥ २७१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दा-नुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथम पाद ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप
क्रीत वैरिकुलात् त्वया किल दलकुन्तावदात यश ।
भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवश तन्मालवीना व्यधा
दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

अर्हं

संयुक्तस्य ॥ ८।२।१ ॥

अधिकारोय "ज्यायामीत्" (८-२-११५) इति यावत् । यदित उर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्सयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥ १ ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा ॥ ८।२।२ ॥

एषु सयुक्तस्य को वा भवति ॥ सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । डक्को दट्ठो । लुक्को लुग्गो । माउक्क माउत्तण ॥ २ ॥

क्ष ख क्वचित्तु छ-झौ ॥८।२।३ ॥

क्षस्य खो भवति । । कचित्तु छझावपि ॥ खओ । लक्खण । क्वचित्तु छझावपि । खीण । छीण । झीण । झिज्जइ ॥ ३ ॥

ष्क-स्कयोर्नाम्नि ॥ ८।२।४॥

अनयोर्नाम्नि सज्ञाया खो भवति ॥ ष्क । पोक्खर । पोक्खरिणी । निक्ख ॥ स्क । खन्धो। खन्धावारो। अवक्खन्दो ॥ नाम्नीति किम् । दुक्कर । निक्कम्प । निक्कओ । नमोक्कारो । सक्कय । सक्कारो । तक्करो ॥ ४ ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ८।२।५ ॥

अनयो ष्कस्कयो खो वा भवति ॥ सुक्ख सुक्क । खन्दो कन्दो ॥५॥

क्ष्वेटकादौ ॥ ८।२।६ ॥

क्ष्वेटकादिषु सयुक्तस्य खो भवति ॥ खेडओ। क्ष्वेटकशब्दो विषपर्याय ॥ क्ष्वोटक । खोडओ ॥ स्फोटक । खोडओ ॥ स्फेटक । खेडओ ॥ स्फेटिक । खेडिओ ॥ ६ ॥

स्थाणावहरे ॥ ८।२।७॥

स्थाणौ सयुक्तस्य खो भवति हरश्चेद् वाच्यो न भवति ॥ खाणू ॥ अहर इति किम् । थाणुणो रेहा ॥ ७ ॥

स्तम्भे स्तो वा ॥ ८।२।८ ॥

स्तम्भशब्दे स्तस्य खो वा भवति ॥ खम्भो । थम्भो । काष्ठादिमय ॥ ८ ॥

थ-ठावस्पन्दे ॥ ८।२।९ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे स्तस्य थठौ भवतः ॥ थम्भो । ठम्भो । स्तम्भ्यते । थम्भिज्जइ । ठम्भिज्जइ ॥ ९ ॥

रक्ते गो वा ॥ ८ । २ । १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा भवति ॥ रग्गो रत्तो ॥ १० ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ ८।२।११ ॥

शुल्कशब्दे संयुक्तस्य ङ्गो वा भवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥ ११ ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ ८।२।१२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो भवति ॥ किच्ची । चच्चरं ॥१२॥

त्योऽचैत्ये ॥ ८।२।१३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति ॥ सच्चं पच्चओ ॥ अचैत्य इति किम् । चइत्तं ॥ १३ ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ ८।२ । १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो भवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा भवति ॥ पच्चूहो । पच्चूसो ॥ १४ ॥

त्व-थ्व-द्व-ध्वां च-छ-ज-झाः क्वचित् ॥ ८ ।२।१५॥

एषां यथासंख्यमेते क्वचित् भवन्ति ॥ भुक्त्वा । भोच्चा ॥ ज्ञात्वा । णच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विद्वान् । विज्जं ॥ बुद्ध्वा । बुज्झा ॥

भोच्चा सयलं पिच्छिं विज्जं बुज्झा अणण्णय-ग्गामि ।
चइऊण तवं काउं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥१५॥

वृश्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा ॥ ८ । २ । १६ ॥

वृश्चिके श्चेः सस्वरस्य स्थाने ञ्चुरादेशो वा भवति । छापवादः ॥ विञ्चुओ विंचुओ । पक्षे । विञ्छिओ ॥ १६ ॥

छोऽक्ष्यादौ ॥ ८।२।१७ ॥

अक्ष्यादिषु संयुक्तस्य छो भवति । क्षस्यापवादः ॥ अच्छि । उच्छू ।

लच्छी । कच्छो । छीअं । छीरं । सरिच्छो । वच्छो । मच्छिआ । छेत्तं । छुहा । दच्छो । कुच्छी । वच्छं । छुण्णो । कच्छा । छारो । कुच्छेअयं । छुरो । उच्छा । छयं । सारिच्छं ॥ अक्षि । इक्षु । लक्ष्मी । कक्ष । क्षुत । क्षीर । सदृक्ष । वृक्ष । मक्षिका । क्षेत्र । क्षुध् । दक्ष । कुक्षि । वक्षस् । क्षुण्ण । कक्षा । क्षार । कौक्षेयक । क्षुर । उक्षन् । क्षत । सादृश्य ॥ क्वचित् स्थगितशब्देऽपि । छइअं ॥ आर्षे । इक्खू । खीरं । सारिक्ख-मित्याद्यपि दृश्यते ॥१७॥

क्षमायां कौ ॥ ८।२।१८ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति । छमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्ष्मादेशस्य भवति । क्ष्मा । छमा ॥ काविति किम् । खमा क्षान्ति ॥ १८ ॥

ऋक्षे वा ॥ ८।२।१९ ॥

ऋक्षशब्दे संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ रिच्छं । रिक्खं । रिच्छो । रिक्खो ॥ कथं छूढं क्षिप्तं । "वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ" (८-२-१२७) इति भविष्यति ॥ १९ ॥

क्षण उत्सवे ॥ ८ । २। २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ॥ छणो ॥ उत्सव इति । किम् । खणो ॥ २० ॥

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ ८ । २ । २१ ॥

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति निश्चले तु न भवति ॥ थ्य । पच्छं । पच्छा । मिच्छा ॥ श्च । पच्छिमं । अच्छेरं । पच्छा ॥ त्स । उच्छाहो । मच्छरो । मच्छलो । संवच्छलो । चिइच्छइ ॥ प्स । लिच्छइ । जुगुच्छइ । अच्छरा ॥ ह्रस्वादिति किम् । ऊसारिओ ॥ अनिश्चल इति किम् । निच्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्चं ॥२१॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ ८ । २ । २२ ॥

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ सामच्छं सामत्थं । उच्छुओ ऊसुओ । उच्छवो ऊसवो ॥ २२ ॥

स्पृहायाम् ॥८।२।२३॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति । फस्यापवादः ॥ छिहा ॥ बहुलाधिकारात्कचिदन्यदपि । निप्पिहो ॥ २३ ॥

द्य-य्य-र्यां जः ॥ ८ । २ । २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥ द्य । मज्जं । अवज्जं । वेज्जो । जुई । जोओ ॥ य्य । जज्जो । सेज्जा ॥ र्य । भज्जा । चौर्यसमत्वात् । भारिआ । कज्जं । वज्जं । पज्जाओ । पज्जत्तं । मज्जाया ॥ २४ ॥

अभिमन्यौ ज-ञ्जौ वा ॥ ८ । २ । २५ ॥

अभिमन्यौ संयुक्तस्य जो ञ्जश्च वा भवति ॥ अहिमज्जू । अहिमञ्जू । पक्षे । अहिमन्नू ॥ अभिग्रहणादिह न भवति मन्नू ॥ २५ ॥

साध्वस-ध्य-ह्यां झः ॥ ८ । २ । २६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्च झो भवति ॥ सज्झसं ॥ ध्य । वज्झए । झाणं । उवज्झाओ । सज्झाओ । सज्झं । विञ्झो ॥ ह्य । सज्झो । मज्झं । गुज्झं । णज्झइ ॥ २६ ॥

ध्वजे वा ॥ ८ । २ । २७॥

ध्वजशब्दे संयुक्तस्य झो वा भवति ॥ झओ धओ ॥ २७ ॥

इन्धौ झा ॥ ८ । २ । २८ ॥

इन्धौ धातौ सयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति । समिज्झाइ । विज्झाइ ॥ २८ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ ८ । २ । २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो भवति ॥ वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं । कवट्टिओ ॥ २९ ॥

र्तस्याधूर्तादौ ॥ ८ । २ । ३० ॥

र्तस्य टो भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो । वट्टी । जट्टो । पयट्टइ ॥ वट्टुलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्तादाविति किम् । धुत्तो । कित्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पवत्तणं । संवत्तणं । आव-

त्तओ । निवत्तओ । निव्वत्तओ । पवत्तओ । संवत्तओ । वत्तिआ । वत्तिआ । कत्तिओ । उक्कत्तिओ । कत्तरी । मुत्ती । मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकाराद् वट्टा ॥ धूर्त । कीर्ति । वार्ता । आवर्तन । निवर्तन । प्रवर्तन । संवर्तक । आवर्तक । निवर्तक । निर्वर्तक । प्रवर्तक । संवर्तका । वर्तिका । वार्तिका । कार्तिक । उत्कर्तित । कर्तरी । मूर्ति । मूर्त । मुहूर्त । इत्यादि ॥३०॥

वृन्ते ण्टः ॥ ८।२।३१ ॥

वृन्ते संयुक्तस्य ण्टो भवति ॥ वेण्टं । तालवेण्टं ॥ ३१ ॥

ठोस्थि-विसंस्थुले ॥ ८।२।३२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ठो भवति ॥ अट्ठी । विसंठुलं ॥ ३२ ॥

स्त्यानचतुर्थार्थे वा ॥ ८ । २ । ३३ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा भवति । ठीणं । थीणं । चउट्ठो । चउत्थो । अट्ठो प्रयोजनम् । अत्थो धनम् ॥

ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ ८ । २ । ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो भवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी । पुट्ठो । कट्ठं । सुरट्ठा । इट्ठो । अणिट्ठं ॥ अनुष्ट्रेष्टासंदष्ट इति किम् । उट्टो । इट्टाचुण्णं व । संदट्टो ॥ ३४ ॥

गर्ते डः ॥ ८।२।३५ ॥

गर्तशब्दे संयुक्तस्य डो भवति । टापवाद. ॥ गड्डो । गड्डा ॥ ३५ ॥

संमर्द-वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कपर्द-मर्दिते र्दस्य ॥ ८।२।३६ ॥

एषु र्दस्य डत्वं भवति ॥ सम्मड्डो । विअड्डी । विच्छड्डो । छड्डइ । छड्डी । कवड्डो । मड्डिओ । सम्मड्डिओ ॥ ३६ ॥

गर्दभे वा ॥ ८।२।३७ ॥

गर्दभे र्दस्य डो वा भवति ॥ गड्डहो । गद्दहो ॥ ३७ ॥

कन्दरिका-भिन्दिपाले ण्डः ॥ ८।२।३८ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ण्डो भवति ॥ कण्डलिआ । भिण्डिवालो ॥ ३८ ॥

स्तब्धे ठ-ढौ ॥ ८।२।३९ ॥

स्तब्धे सयुक्तयोर्यथाक्रमं ठढौ भवत ॥ ठड्ढो ॥ ३९ ॥

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ ८।२।४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो भवति ॥ दड्ढो । विअड्ढो । वुड्ढी । वुड्ढो ॥ क्वचिन्न भवति । विद्ध-कइ-निरूविअं ॥ ४० ॥

श्रद्धर्द्धि-मूर्धार्धेन्ते वा ॥ ८।२।४१ ॥

एषु अन्ते वर्तमानस्य संयुक्तस्य ढो वा भवति ॥ सड्ढा सद्धा । इड्ढी रिद्धी । मुण्ढा मुद्धा । अड्ढं अद्धं ॥ ४१ ॥

म्नज्ञोर्णः ॥ ८।२।४२ ॥

अनयोर्णो भवति ॥ म्न । निण्ण । पज्जुण्णो ॥ ज्ञ । णाणं । सण्णा । पण्णा । विण्णाणं ॥ ४२ ॥

पंचाशत्पंचदश-दत्ते ॥ ८।२।४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो भवति ॥ पण्णासा । पण्णरह । दिण्णं ॥ ४३ ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ८।२।४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा भवति ॥ मन्तू मन्नू ॥ ४४ ॥

स्तस्य थोसमस्त-स्तम्बे ॥ ८।२।४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो भवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्तं । थोअं । पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्तस्तम्ब इति किम् । समत्तो तम्बो ॥ ४५ ॥

स्तवे ॥ ८।२।४६ ॥

स्तवशब्दे स्तस्य थो वा भवति ॥ थवो तवो ॥ ४६ ॥

पर्यस्ते थ-टौ ॥ ८।२।४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ भवतः ॥ पल्लत्थो पल्लट्टो ॥ ४७ ॥

वोत्साहे थो हश्च रः ॥ ८।२।४८ ॥

उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति तत्सन्नियोगे च हस्य रः ॥ उत्थारो । उच्छाहो ॥ ४८ ॥

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ ८।२।४९ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं ल ध इत्येतौ भवतः ॥ आलिद्धो ॥ ४९ ॥

चिन्हे न्धो वा ॥ ८।२।५० ॥

चिह्ने संयुक्तस्य न्धो वा भवति । ण्हापवादः ॥ पक्षे सोपि ॥ चिन्धं इन्धं चिण्हं ॥ ५० ॥

भस्मात्मनोः पो वा ॥ ८।२।५१ ॥

अनयोः संयुक्तस्य पो वा भवति ॥ भप्पो भस्सो । अप्पा अप्पाणो । पक्षे । अत्ता ॥ ५१ ॥

ड्म-क्मोः ॥ ८।२।५२॥

ड्मक्मोः पो भवति ॥ कुड्मलम् । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुप्पिणी ॥ क्वचित् च्मोपि । रुच्मी रुप्पी ॥ ५२ ॥

ष्प-स्पयोः फः ॥ ८।२।५३ ॥

ष्पस्पयोः फो भवति ॥ पुष्पम् । पुप्फं ॥ शष्पम् । सप्फं ॥ निष्पेषः । निप्फेसो ॥ निष्पावः । निप्फावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रतिस्पर्धिन् । पाडिप्फद्धी ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । बुहप्फई बुहप्पई ॥ क्वचिन्न भवति । निप्पहो । णिप्पुंसणं । परोप्परम् ॥ ५३ ॥

भीष्मे ष्मः ॥ ८।२।५४ ॥

भीष्मे ष्मस्य फो भवति । भिप्फो ॥ ५४ ॥

श्लेष्मणि वा ॥ ८।२।५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य फो वा भवति ॥ सेफो सिलिम्हो ॥ ५५ ॥

ताम्राम्रे म्बः ॥ ८।२।५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर तम्बिर इति देश्यौ ॥ ५६ ॥

ह्वो भो वा ॥ ८।२। ५७॥

ह्वस्य भो वा भवति ॥ जिब्भा जीहा ॥ ५७ ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ ८।२।५८ ॥

विह्वले ह्नस्य भो वा भवति तत्सन्नियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥ विब्भलो बिब्भलो विहलो ॥ ५८ ॥

वोर्ध्वे ॥ ८।२। ५९॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य भो वा भवति ॥ उब्भ उद्ध ॥ ५९ ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ ८।२।६० ॥

कश्मीरशब्दे संयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥ ६० ॥

न्मो मः ॥ ८।२।६१ ॥

न्मस्य मो भवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥६१॥

ग्मो वा ॥ ८।२। ॥६२ ॥

ग्मस्य मो वा भवति ॥ युग्मम् । जुम्म जुग्ग ॥ तिग्मम् । तिम्म तिग्गं ॥ ६२ ॥

ब्रह्मचर्य–तूर्य–सौन्दर्य–शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ ८।२।६३ ॥

एषु र्यस्य रो भवति । जापवाद ॥ बह्मचेर । चौर्यसमत्वाद् बह्मचरिअ । तूर । सुन्देर । सोण्डीर ॥ ६३ ॥

धैर्ये वा ॥ ८।२।६४॥

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति ॥ धीर धिज्ज । सूरो सुज्जो इति तु सूरसूर्य-प्रकृतिभेदात् ॥ ६४ ॥

एतः पर्यन्ते ॥ ८।२।६५॥

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो भवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम् । पज्जन्तो ॥ ६५ ॥

आश्चर्ये ॥८।२।६६॥

आश्चर्ये एत परस्य र्यस्य रो भवति ॥ अच्छेर ॥ एत इत्येव । अच्छ-रिअ ॥ ६६॥

अतो रिआर-रिज्ज-रीअं ॥८।२।६७॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ अत इति किम् । अच्छेरं ॥६७॥

पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये ल्लः ॥ ८।२।६८॥

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥ पर्यस्तं पल्लट्टं पल्लत्थं । पल्लाणं । सोअमल्लं ॥ पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥ ६८ ॥

बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥ ८।२।६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति ॥ बहस्सई । बहप्फई । भयस्सई भयप्फई । वणस्सई वणप्फई ॥ ६९ ॥

बाष्पे होश्रुणि ॥८।२।७०॥

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति अश्रुण्यभिधेये ॥ बाहो नेत्रजलम् ॥ अश्रुणीति किम् ॥ बप्फो ऊष्मा ॥ ७० ॥

कार्षापणे ॥ ८ । २ । ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो । 'ह्रस्वः संयोगे' (८-१-८४) इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे । कर्षापणशब्दस्य वा भविष्यति ॥ ७१ ॥

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥८।२। ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा भवति ॥ दुहं दुक्खं । पर-दुक्खे दुक्खिआ विरला । दाहिणो दक्खिणो । तूहं तित्थं ॥ ७२ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ८।२।७३ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो भवति ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ कोहली कोहण्डी ॥ ७३ ॥

पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां-म्हः ॥ ८ । २ । ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो हकार

आदेशो भवति ॥ पक्ष्मम् । पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥ श्म । कुश्मानः कुम्हाणो । कश्मीराः । कम्हारा ॥ ष्म । ग्रीष्मः । गिम्हो । ऊष्मा । उम्हा ॥ स्म । अस्मादृशः । अम्हारिसो । विस्मयः । विम्हओ ॥ ह्म । ब्रह्मा । बम्हा ॥ सुह्माः । सुम्हा ॥ बम्हणो । बम्हचेरं ॥ क्वचित् म्भोपि दृश्यते । बम्भणो । बम्भचेरं । सिम्भो । क्वचिन्न भवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः सरो ॥ ७४ ॥

सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णां ण्हः ॥ ८ । २ । ७५ ॥

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां च णकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ सुक्ष्मं । सण्हं ॥ श्न । पण्हो । सिण्हो ॥ ष्ण । विण्हू । जिण्हू । कण्हो । उण्हीसं ॥ स्न । जोण्हा । ण्हाओ । पण्हुओ ॥ ह्न । वण्ही । जण्हू ॥ ह्ण । पुव्वण्हो । अवरण्हो ॥ क्ष्ण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्णकृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥ ७५ ॥

ह्लो ल्हः ॥ ८ । २ । ७६ ॥

ह्लः स्थाने लकाराक्रान्तो हकारो भवति ॥ कल्हारं । पल्हाओ ॥७६॥

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ᳵक-ᳶ पामूर्ध्वं लुक् ॥ ८।२।७७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वं स्थितानां लुग् भवति ॥ क । भुत्तं । सित्थं ॥ ग । दुद्धं । मुद्धं ॥ ट । षट्पदः । छप्पओ ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥ ड । खड्गः । खग्गो ॥ षड्जः । सज्जो ॥ त । उप्पलं । उप्पाओ ॥ द । मद्गुः । मग्गू । मोग्गरो ॥ प । सुत्तो । गुत्तो ॥ श । लण्हं । निच्चलो । चुअइ ॥ ष । गोट्ठी । छट्ठो । निट्ठुरो ॥ स । खलिओ । नेहो । ᳵक । दुᳵखम् । दुक्खं ॥ ᳶप । अंतᳶपातः । अंतप्पाओ ॥७७॥

अधो म-न-याम् ॥८ । २ । ७८ ॥

मनयां संयुक्तस्याधो वर्तमानानां लुग् भवति ॥ म । जुग्गं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुड्डं । वाहो ॥ ७८ ॥

सर्वत्र ल-ब-रामवन्द्रे ॥ ८ । २ । ७९॥

वन्द्रशब्दादन्यत्र लबरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग् भवति॥

ऊर्ध्वं ॥ ल । उल्का । उक्का ॥ वल्कलम् । वक्कलं ॥ ब । शब्दः । सद्दो ॥ अब्दः । अद्दो ॥ लुब्धकः । लोद्धओ ॥ र । अर्कः । अक्को ॥ वर्गः । वग्गो ॥ श्लक्ष्णम् । सण्हं ॥ विक्लवः । विक्कवो ॥ पक्वम् । पक्कं पिक्कं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रम् । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो ॥ रात्रिः । रत्ती ॥ अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥ क्वचिदूर्ध्वम् । उद्विग्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । बि-उणो ॥ द्वितीयः । बीओ ॥ कल्मषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुल्बम् । सुव्वं ॥ क्वचित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुल्या । कुल्ला ॥ माल्यम् । मल्लं ॥ द्विपः । दिओ ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥ उद्विग्नः । उव्विग्गो । उव्विण्णो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृतसमोयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकल्पोपि न भवति निषेधसामर्थ्यात् ॥७९॥

द्रे रो न वा ॥ ८ । २ । ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् भवति ॥ चन्दो चन्द्रो । रुद्दो रुद्रो । भद्दं भद्रं । समुद्दो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् । तत्र द्रहो दहो । केचिद् रलोपं नेच्छन्ति । द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥ वोद्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव । सिक्खन्तु वोद्रहीओ । वोद्रह-द्रहम्मि पडिआ ॥ ८० ॥

धात्र्याम् ॥ ८ । २ । ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे धाई । पक्षे धारी ॥ ८१ ॥

तीक्ष्णे णः ॥ ८ । २ । ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥ ८२ ॥

ज्ञो ञः ॥ ८ । २ । ८३ ॥

ज्ञः सम्बन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति । जाणं णाणं । सव्वज्जो सव्वण्णू । अप्पज्जो अप्पण्णू । दइवज्जो दइवण्णू । इङ्गिअज्जो इङ्गिअण्णू । मणोज्जं मणोण्णं । अहिज्जो अहिण्णू । पज्जा पण्णा । अज्जा आणा । संज्ञा सण्णा ॥ क्वचिन्न भवति । विण्णाणं ॥ ८३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ ८ । २ । ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥ मज्झन्नो मज्झण्हो ॥ ८४ ॥

दशार्हे ॥ ८ । २ । ८५ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥ दसारो ॥ ८५ ॥

आदेः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८।२ । ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥ मासू मसू मस्सू ॥ मसाणं । आर्षे श्मशान-शब्दस्य सीआणं सुसाणमत्यपि भवति ॥ ८६ ॥

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ ८।२।८७ ॥

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरिअन्दो ॥ ८७ ॥

रात्रौ वा ॥ ८।२।८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥ ८८ ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८।२।८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं भवति ॥ शेष । कप्प-तरू । भुत्त । दुद्ध । नग्गो । उक्का । अक्को । मुक्खो ॥ आदेश । डक्को । जक्खो । रग्गो । किच्ची । रुप्पी ॥ क्वचिन्न भवति । कसिणो ॥ अनादा-विति किम् । खलिअ । थेरो । खम्भो ॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्येवेति न भवति विञ्चुओ । भिण्डिवालो ॥ ८९ ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ८।२।९० ॥

द्वितीयतुर्ययोर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः ॥ द्वितीयस्योपरि प्रथमश्चतुर्थ-स्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाण । वग्घो । मुच्छा । निज्झरो ॥ कट्ठ । तित्थ । निद्धणो । गुप्फ । निब्भरो ॥ आदेश । जक्खो ॥ घस्य नास्ति ॥ अच्छी । मज्झ । पट्ठी वुड्ढो । हत्थो । आलिद्धो । पुप्फ । भिब्भलो ॥ 'तैलादौ' (८-२-९८) द्वित्वे ओक्खल ॥ सेवादौ (८-२-९९) नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-द्धओ कइ-धओ ॥ द्वित्व इत्येव । खाओ ॥ ९० ॥

दीर्घे वा ॥ ८।२।९१ ॥

दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥ दिग्घो दीहो ॥ ९१ ॥

न दीर्घानुस्वारात् ॥ ८।२।९२ ॥

दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामलाक्षणिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति ॥ छूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाक्षणिक । पार्श्वम् । पासं ॥ शीर्षम् । सीसं ॥ ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्यः । वेसो ॥ लास्यम् । लासं ॥ आस्यम् । आसं ॥ प्रेष्यः । पेसो ॥ अवमाल्यम् । ओमालं ॥ आज्ञा । आणा ॥ आज्ञप्तिः । आणत्ती ॥ आज्ञपनं । आणवणं ॥ अनुस्वारात् । त्र्यस्रम् । तंसं ॥ अलाक्षणिक । संझा । विंझो । कंसालो ॥ ९२ ॥

र-होः ॥ ८।२।९३ ॥

रेफहकारयोर्द्वित्वं न भवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश । सुन्देरं । बम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥ ९३ ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ८। २।९४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति ॥ धट्ठज्जुणो ॥ ९४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ ८।२। ९५ ॥

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति ॥ कणिआरो कण्णिआरो ॥ ९५ ॥

दृप्ते ॥ ८।२।९६ ॥

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न भवति ॥ दरिअ-सीहेण ॥ ९६ ॥

समासे वा ॥८।२।९७॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा भवति ॥ नइ-ग्गामो नइ-गामो । कुसुम-प्पयरो कुसुम-पयरो । देव-त्थुई । देव-थुई । हर-क्खन्दा हरखन्दा । आणाल-क्खम्भो आणाल-खम्भो । बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि । स-पिवासो स-प्पिवासो । बद्ध-फलो बद्ध-प्फलो । मलय-सिहर-क्खण्डं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुक्कं पमुक्कं । अद्दसण अदंसण । पडिक्कूलं पडिकूलं । तेल्लोक्कं तेलोक्कं इत्यादि ॥ ९७ ॥

तैलादौ ॥ ८।२।९८॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं

भवति ॥ तेल्ल । मण्डुक्को । वेइल्ल । उज्जू । विड्डा । बहुत्त ॥ अनन्त्यस्य । सोत्त । पेम्म । जुव्वण ॥ आर्षे । पडिसोओ । विस्सोअसिआ ॥ तैल । मण्डूक । विचकिल । ऋजु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन । इत्यादि ॥ ९८ ॥

सेवादौ वा ॥ ८।२।९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥ सेव्वा सेवा ॥ नेड्डं नीडं । नक्खा नहा । निहित्तो निहिओ । वाहित्तो वाहिओ । माउक्कं माउअं । एक्को एओ । कोउहल्लं कोउहलं । वाउल्लो वाउलो । थुल्लो थोरो । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइवं । तुण्हिक्को तुण्हिओ । मुक्को मूओ । खण्णू खाणू । थिण्णं थीणं ॥ अनन्त्यस्य । अम्हक्केर अम्हकेर । तं च्चेअ तं चेअ । सो च्चिअ सो चिअ ॥ सेवा । नीड । नख । निहित । व्याहृत । मृदुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णीक । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥९९ ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोऽत् ॥ ८।२।१०० ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वे अकारो भवति ॥ सारङ्गं ॥ १०० ॥

क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् ॥ ८ । २ । १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोद् भवति ॥ छमा । सलाहा । रयणं । आर्षे सूक्ष्मेपि । सुहुमं ॥ १०१ ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥८।२।१०२॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोकारो वा भवति ॥ सणेहो नेहो । अगणी अग्गी ॥ १०२ ॥

प्लक्षे लात् ॥ ८।२।१०३॥

प्लक्षशब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्वोद् भवति ॥ पलक्खो ॥ १०३॥

र्ह-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ ८ । २ । १०४ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो भवति ॥ र्ह । अरिहइ । अरिहा । गरिहा । बरिहो ॥ श्री । सिरी । ह्री । हिरी ॥ ह्रीत । हिरीओ ॥

अह्रीक. । अहिरीओ ॥ कृत्स्न । कसिणो ॥ क्रिया । किरिआ ॥ आर्षे तु हय नाण किया-हीण ॥ दिष्ट्या । दिट्ठिआ ॥ १०४ ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे ॥ ८।२।१०५ ॥

र्शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा भवति ॥ र्श । आयरिसो आयसो । सुदरिसणो सुदसणो । दरिसण दसण ॥ र्ष । वरिस वास । वरिसा वासा । वरिस-सय वाससय ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम् । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो ॥ तप्त । तविओ तत्तो ॥ वज्र । वइर वज्ज ॥ १०५ ॥

लात् ॥८।२।१०६ ॥

संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद् भवति ॥ किलिन्न । किलिट्ठ । सिलिट्ठ पिलुट्ठ । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुकिल । सुइल । सिलोओ । किलेसो । अम्बिल । गिलाइ । गिलाण । मिलाइ । मिलाण । किलम्मइ । किलन्त । क्वचिन्न भवति ॥ कमो । पवो । पिप्पवो । सुक्क-पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ ८ । २ । १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥ सिआ । सिआ-वाओ । भविओ । चेइअ ॥ चौर्यसम । चोरिअ । थेरिअ । भारिआ । गम्भीरिअ । गहीरिअ । आयरिओ । सुन्दरिअ । सोरिअ । वीरिअ । वरिअ । सूरिओ । धीरिअ । बम्हचरिअ ॥ १०७ ॥

स्वप्ने नात् ॥ ८।२।१०८॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥ १०८ ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ ८।२।१०९ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवत ॥ सणिद्ध सिणिद्ध । पक्षे निद्ध ॥ १०९ ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ८।२।११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवत ॥

कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥ ११० ॥

उच्चार्हतः ॥ ८।२।१११ ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं उत् अदितौ च भवतः ॥ अदितौ च भवत. ॥ अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥ १११ ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ८।२।११२ ॥

एषु सयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं उद् वा भवति ॥ पउमं पोम्मं । छउमं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं । पक्षे । बारं । देरं । दारं ॥ ११२ ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ ८।२।११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्या । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यजनात् पूर्व उकारो भवति ॥ तणुवी । लहुवी । गुरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥ ११३ ॥

एकस्वरे श्वः-स्वे ॥ ८।२।११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जना· । सुवे जणा । एकस्वर इति किम् । स्व-जन । स-यणो ॥ ११४ ॥

ज्यायामीत् ॥ ८।२।११५ ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं ईद् भवति ॥ जीआ ॥ ११५ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥ ८।२।११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरू । वाणारसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥ ११६ ॥

आलाने लनोः ॥ ८।२।११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो । आणाल-क्खम्भो ॥ ११७ ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ८।२।११८ ॥

अचलपुरशब्दे चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुरं ॥ ११८ ॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ८।२।११९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ मरहट्ठं ॥ ११९ ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ ८।२।१२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे । हरए मह-पुण्डरिए ॥ १२० ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ ८।२।१२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरि-आलो ॥ १२१ ॥

लघुके ल-होः ॥ ८।२।१२२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । लहुअं ॥ *घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥ १२२ ॥*

ललाटे ल-डोः ॥ ८।२।१२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥ णडालं । णलाडं । 'ललाटे च' (८-१-२५७) इति आदेर्लस्य णत्वविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी ॥ १२३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ ८।२।१२४ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ गुह्यम् । गुय्हं । गुज्झं ॥ 'सह्य' । सय्हो सज्झो ॥ १२४ ॥

स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः ॥ ८। २।१२५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति वा ॥ थोक्कं थोवं थेवं । पक्षे । थोअं ॥ १२५ ॥

दुहितृ--भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ ८।२।१२६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥ धूआ दुहिआ । बहिणी भइणी ॥१२६॥

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥ ८।२।१२७ ॥

वृक्ष-क्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ रुक्खो वच्छो । छूढं खित्तं । उच्छूढं । उक्खित्तं ॥ १२७ ॥

वनिताया विलया ॥ ८।२।१२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति ॥ विलया वणिआ ॥ विलयेतिसंस्कृतेपीति केचित् ॥ १२८ ॥

गौणस्येषतः कूरः ॥ ८।२।१२९ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति ॥ चिंच व्व कूर-पिक्का । पक्षे । ईसि ॥ १२९ ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ ८।२।१३० ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥ इत्थी थी ॥ १३० ॥

धृतेर्दिहिः ॥ ८।२।१३१ ॥

धृतिशब्दस्य दिहिरित्यादेशो वा भवति ॥ दिही धिई ॥ १३१ ॥

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ ८।२।१३२ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ वा भवत ॥ मञ्जरो वञ्जरो । पक्षे । मज्जारो ॥ १३२ ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥ ८।२।१३३ ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ वेरुलिअं । वेडुज्जं ॥ १३३ ॥

एण्हिं एत्ताहे इदानीमः ॥ ८।२।१३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ एण्हि । एत्ताहे । इआणिं ॥ १३४ ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ ८।२।१३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा भवति ॥ पुरिमं पुव्वं ॥ १३५ ॥

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ ८।२।१३६ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवत ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥ १३६ ॥

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ ८।२।१३७ ॥

बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा भवति ॥ भयस्सई भयप्फई भयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ 'वा बृहस्पतौ' (८-१-१३८) इति इकारे उकारे च बिहस्सई । बिहप्फई । बिहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥ १३७ ॥

मलिनोभय-शुक्ति-छुप्तारब्ध-पदातेर्मइलावह-सिप्पि-छिका-ढत्त-पाइक्कं ॥ ८।२।१३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥ मलिन । मइलं मलिणं ॥ उभय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहोआसं । उभयबलं । आर्षे । उभयोकालं ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ छुप्त । छिक्को छुत्तो ॥ आरब्ध । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयाई ॥ १३८ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ ८।२।१३९ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥ दाढा । अयं संस्कृतेपि ॥ १३९ ॥

बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥ ८।२।१४० ॥

बहिःशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥ १४० ॥

अधसो हेट्ठं ॥ ८।२।१४१ ॥

अधस्शब्दस्य हेट्ठ इत्ययमादेशो भवति ॥ हेट्ठ ॥ १४१ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छौ ॥ ८।२।१४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सिआ छा इत्यादेशौ भवतः ॥ माउ-सिआ । माउ-च्छा । पिउ-सिआ । पिउ-च्छा ॥ १४२ ॥

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ ८।२।१४३ ॥

तिर्यच्शब्दस्य तिरिच्छिरित्यादेशो भवति ॥ तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे तिरिआ इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥ १४३ ॥

गृहस्य घरोपतौ ॥ ८।२।१४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो भवति पतिशब्दश्चेत् परो न भवति ॥ घरो । घर-सामी । राय-हरं ॥ अपताविति किम् । गह-वई ॥ १४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ ८।२।१४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥ हसनशीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । भमिरो । ऊससिरो ।

केचित् तृन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्यन्ति । तृनोत्र रादिना बाधितत्वात् ॥ १४५ ॥

क्त्वस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥ ८।२।१४६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ तुम् । दट्ठुं । मोत्तुं ॥ अत् । भमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण । काऊण ॥ तुआण । भेत्तुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दित्ता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इति तु आर्षे ॥ १४६ ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ ८।१।१४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥ अस्मदीय । अम्हकेरो ॥ न च भवति । मईअ-पक्खे । पाणिणीआ ॥१४७॥

पर-राजभ्यां क-डिक्कौ च ॥८।२।१४८॥

पर राजन् इत्येताभ्या परस्येदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्को डित् इक्कश्चादेशो भवत. । चकारात्केरश्च ॥ परकीयम् । पारक्कं । परक्कं । पारकेर ॥ राजकीयम् । राइक्कं । रायकेरं ॥ १४८ ॥

युष्मदस्मदोञ एच्चयः ॥ ८।२।१४९ ॥

आभ्या परस्येदमर्थस्याञ एच्चय इत्यादेशो भवति ॥ युष्माकमिदं यौष्माकम् । तुम्हेच्चय । एवम् अम्हेच्चयं ॥ १४९ ॥

वतेर्व्वः ॥ ८।२।१५० ॥

वते प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो भवति ॥ महुरव्व पाडलिउत्ते पासाया ॥१५०॥

सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥ ८।२।१५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादे. पथ्यङ्ग (हे० ७-९०) इत्यादिना विहितस्येनस्य स्थाने इक इत्यादेशो भवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिओ ॥ १५१ ॥

पथो णस्येकट् ॥ ८।२।१५२ ॥

' नित्यं णः पन्थश्च ' (हे० ६-८९) इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट् भवति ॥ पान्थः । पहिओ ॥ १५२ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ ८।२।१५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥ आत्मीयम् । अप्पणयं ॥ १५३ ॥

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ ८।२।१५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्षे । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इम्नः पृथ्वादिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधिः ॥ पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति । पीणदा इति तु भाषान्तरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥ १५४ ॥

अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्लः ॥ ८।२।१५५ ॥

अङ्कोठवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥ सुरहि-जलेण कडुएल्लं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेल्लं ॥ १५५ ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ ८।२।१५६ ॥

एभ्यः परस्य डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भवति एतदो लुक् च ॥ यावत् । जित्तिअं ॥ तावत् । तित्तिअं ॥ एतावत् । इत्तिअं ॥ १५६ ॥

इदंकिमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल-डेद्दहाः ॥ ८।२।१५७ ॥

इदंकिम्भ्यां यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातोर्डावतोर्वा डित एत्तिअ एत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं ॥ कियत् । केत्तिअं । केत्तिलं । केद्दहं ॥ यावत् । जेत्तिअं । जेत्तिलं । जेद्दहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं । तेद्दहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं ॥ १५७ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ ८।२।१५८ ॥

'वारे कृत्वस्' (हे० ७-२-१०९) इति यः कृत्वस् विहितस्तस्य हुत्तमित्यादेशो भवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं । अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥ १५८ ॥

आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ ८।२।१५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं भवन्ति ॥ आलु। नेहालू । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । छाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सद्दालो । जडालो । फडालो । रसालो । जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धणवन्तो । भत्ति-वन्तो ॥ मन्त । हणुमन्तो । सिरिमन्तो । पुण्णमन्तो ॥ इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो ॥ इर । गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धणमणो ॥ केचिन्मादेश-मपीच्छन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् । धणी । अत्थिओ ॥ १५९ ॥

त्तो दो तसो वा ॥ ८।२।१६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा भवतः ॥ सव्वत्तो सव्वदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो। इत्तो इदो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥ १६० ॥

त्रपो हि-ह-त्थाः ॥ ८।२।१६१ ॥

त्रप्प्रत्ययस्य एते भवन्ति ॥ यत्र । जहि । जह । जत्थ ॥ तत्र । तहि। तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि । अन्नह । अन्नत्थ ॥ १६१ ॥

वैकाद्दः सि सिअं इआ ॥ ८।२।१६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एकदा । एकसि । एक्कसिअं । एकइआ । पक्षे । एगया ॥ १६२ ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ ८।२।१६३ ॥

भवेऽर्थे नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवतः ॥ गामिल्लिआ। पुरिल्लं । हेट्ठिल्लं । उवरिल्लं । अप्पुल्लं ॥ आल्वालावपीच्छन्त्यन्ये ॥ १६३॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ ८।२।१६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवतः ॥ क । कुङ्कमपिञ्ज-रयं । चन्दओ । गयणयम्मि । धरणीहर-पक्खुब्भन्तयं । दुहिअए राम-हिअयए । इहयं । आलेट्ठुअं । आश्लेष्टुमित्यर्थः ॥ द्विरपि भवति । बहुअयं॥

ककारोच्चारण पैशाचिकभाषार्थम् । यथा । वतभके वतनकं समप्पेत्तून ॥ इल । निज्जिआसोअ-पल्लविल्लेण । पुरिल्लो । पुरा पुरो वा ॥ उल्ल । मह पिउल्लओ । मुहुल्लं । हत्थुल्ला । पक्षे । चन्दो । गयणं । इह । आलेट्ठु । बहु । बहुअं । मुहं । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव कप् सिद्ध ॥ यावादिलक्षण: कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥ १६४ ॥

ल्लो नवैकाद्वा ॥ ८।२।१६५ ॥

आभ्यां स्वार्थे संयुक्तो लो वा भवति ॥ नवल्लो । एकल्लो ॥ सेवादित्वात् कस्य द्वित्वे एक्कल्लो ॥ पक्षे । नवो । एक्को । एओ ॥ १६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ ८।२।१६६ ॥

संव्यानेर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥ अवरिल्लो ॥ संव्यान इति किम् । अवरिं ॥ १६६ ॥

भ्रुवो मया डमया ॥ ८।२।१६७ ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥ भुमया । भमया ॥ १६७ ॥

शनैसो डिअम् ॥ ८।२।१६८ ॥

शनैस्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥ सणिअमवगूढो ॥ १६८ ॥

मनाको न वा डयं च ॥ ८।२।१६९ ॥

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥ मणयं । मणियं । पक्षे । मणा ॥ १६९ ॥

मिश्राड्डालिअः ॥ ८।२।१७० ॥

मिश्रशब्दात्स्वार्थे डालिअः प्रत्ययो वा भवति ॥ मीसालिअं । पक्षे । मीसं ॥ १७० ॥

रो दीर्घात् ॥ ८।२।१७१ ॥

दीर्घशब्दात्परः स्वार्थे रो वा भवति ॥ दीहरं दीहं ॥ १७१ ॥

त्वादेः सः ॥ ८।२।१७२ ॥

'भावे त्व-तल' (हे० ७-१-५५) इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः

स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति ॥ मृदुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्त्वातिशायिक. संस्कृतवदेव सिद्ध. । जिट्ठयरो । कणिट्ठयरो ॥ १७२ ॥

विद्युत्पत्र-पीतान्धाल्लः ॥ ८।२।१७३ ॥

एभ्य स्वार्थे लो वा भवति ॥ विज्जुला । पत्तल । पीवल । पीअल । अन्धलो । पक्षे । विज्जू । पत्त । पीअ । अन्धो ॥ कथ जमल । यमलमिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥ १७३ ॥

गोणादयः ॥ ८।२।१७४ ॥

गोणादय. शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुल निपात्यन्ते ॥ गौ । गोणो । गावी ॥ गाव । गावीओ ॥ बलीवर्द. । बइल्लो॥ आप । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावण्णा । पणपन्ना ॥ त्रिपञ्चाशत् । तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्ग । विउसग्गो । व्युत्सर्जनम् । वोसिरण ॥ बहिर्मैथुन वा । बहिद्धा । कार्यम् । णामुक्कसिअं । कचित् । कत्थइ ॥ उद्वहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मार. । वम्हलो ॥ उत्पलम् । कन्दुट्टं ॥ धिक्धिक् । छिछि । धिद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु । प्रतिस्पर्धा । पडिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासक । चच्चिक्क ॥ निलय । निहेलणं ॥ मघवान् । मघोणो ॥ साक्षी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मण ॥ महान् । महन्तो ॥ भवान् । भवन्तो ॥ आशी । आसीसा । कचित् । हस्य ड्डुभौ । बृहत्तरम् । बड्डयरं ॥ हिमोर । भिमोरो ॥ क्षुल्लक ड्डु । क्षुल्लक । खुड्डओ ॥ घोषाणामग्रेतनो गायन । घायणो ॥ वड । वढो ॥ ककुदम् । ककुध ॥ अकाण्डम् । अत्थक्क ॥ लज्जावती । लज्जालुइणी ॥ कुतूहलम् । कुड्ड ॥ चूत । मायन्दो । माकन्दशब्द संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णु । भट्टिओ ॥ श्मशानम् । करसी ॥ असुरा । अगया ॥ खेलम् । खेड्ड ॥ पौष्प रज. । तिङ्गिच्छि ॥ दिनम् ॥ अल ॥ समर्थ. । पक्कलो ॥ पण्डक । णेलच्छो ॥ कर्पास । पलही ॥ बली । उज्जलो ॥ ताम्बूलम् । झसुर । पुंश्चली । छिंछई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ वाधिकारात्पक्षे यथादर्शन गउओ इत्याद्यपि भवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोलागोदा-

वरीम्यां सिद्धम् ॥ भाषाशब्दाश्च । आहित्य । लल्लक । विड्डिर । पच्चड्डिअ । उप्पेहड । मडप्फर । पड्डिच्छिर । अट्टमट्ट । विहडप्फड । उज्जल्ल । हल्लप्फल इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोवगन्तव्याः ॥ क्रियाशब्दाश्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः । अत एव च कृष्ट–घृष्ट–वाक्य–विद्वस्–वाचस्पति–विष्टरश्रवस्–प्रचेतस्–प्रोक्त–प्रोतादीनां क्विबादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्लसुम्लेत्यादीनां पूर्वैः कविभिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दान्तरैरेव तु तदर्थोऽभिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः । विष्टरश्रवा हरिरित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर–यड–परिघट्टं । तद्दिअस–निहट्ठाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वमविरुद्धम् । यथा । घट्ठा । मट्ठा । विउसा । सुअ–लक्खणाणुसारेण । वक्कन्तरेसु अ पुणो इत्यादि ॥ १७४ ॥

अव्ययम् ॥८।२।१७५ ॥

अधिकारोयम् । इतः परं ये वक्ष्यन्ते आपादसमाप्तेस्तेव्ययसंज्ञा ज्ञातव्याः ॥ १७५ ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ ८।२।१७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस–बन्दि–मोक्खं ॥ १७६॥

आम अभ्युपगमे ॥ ८।२।१७७ ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आम बहला वणोली ॥ १७७ ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ ८।२।१७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ णवि हा वणे ॥ १७८ ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ ८–२–१७९ ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम ॥

अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं अङ्गेहिं पुणरुत्तं ॥ १७९ ॥

हन्दि विषाद–विकल्प–पश्चात्ताप–निश्चय–सत्ये ॥८।२।१८०॥

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

हन्दि चलणे णओ सो न माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।
हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥ १८० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ ८।२।१८१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि । गृहाणेत्यर्थः ॥ १८१ ॥

मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥ ८।२।१८२॥

एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव । चन्दणं पिव । हंसो विव । साअरो व्व खीरोओ । सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विअ । पक्षे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १८२ ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ ८।२।१८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ भमर-रुअं जेण कमल-वणं ॥ भमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥ १८३ ॥

णइ चेअ चिअ च्च अवधारणे ॥ ८।२।१८४ ॥

एतेवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणाणं । अणुबद्धं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते च्चिअ धन्ना । ते च्चेअ सुपुरिसा । च्च । स च्च य रूवेण । स च्च सीलेण ॥ १८४ ॥

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ ८।२।१८५ ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥ निर्धारणे । बले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायम् ॥१८५॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ ८।२।१८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खरहिअओ । तस्स इर । पिअ-वयसो हिर । पक्षे । एवं किल तेण सिविणए भणिआ ॥ १८६ ॥

णवर केवले ॥ ८।२।१८७ ॥

केवलार्थे णवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवर पिआइं चिअ णिव्वडन्ति ॥ १८७ ॥

आनन्तर्ये णवरि ॥ ८।२।१८८ ॥

आनन्तर्ये णवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवरि अ से रहु-वइणा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥ १८८ ॥

अलाहि निवारणे ॥ ८।२।१८९ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किं वाइएण लेहेण ॥१८९॥

अण णाइं नञर्थे ॥ ८।२।१९० ॥

अण णाइं इत्येतौ नञोर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती । णाइं करेमि रोसं ॥ १९० ॥

माइं मार्थे ॥ ८।२।१९१ ॥

माइं इति मार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ माइं काहीअ रोसं । मा कार्षीद् रोषम् ॥ १९१ ॥

हद्धी निर्वेदे ॥ ८।२।१९२ ॥

हद्धी इत्यव्ययमत एव निर्देशात् हाधिक्शब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम् ॥ हद्धीहद्धी । हा धाहधाह ॥ १९२ ॥

वेव्वे भय-वारण-विषादे ॥ ८।२।१९३ ॥

भयवारणविषादेषु वेव्वे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

वेव्वेत्ति भये वेव्वेत्ति वारणे जूरणे अ वेव्वेत्ति ।
उल्लाविरीइ वि तुहं वेव्वेत्ति मयच्छि किं णेअं ॥
किं उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीएँ किं तु भीआए ।
उव्वाडिरीएँ वेव्वेत्ति तीएँ भणिअं न विम्हरिमो ॥ १९३ ॥

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ ८।२।१९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्वे गोले । वेव्वे मुरन्दले वहसि पाणिअं ॥ १९४ ॥

मामि हला हले सख्या वा ॥ ८।२।१९५ ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराण वि ॥

पणवह माणस्स हला । हले हयासस्स । पक्षे । सहि एरिसि चिअ गई ॥ १९५ ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ ८।२।१९६ ॥

समुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ दे पसिअ ताव सुन्दरि ॥ दे आ पसिअ निअत्तसु ॥ १९६ ॥

हुं दान-पृच्छा-निवारणे ॥ ८।२।१९७ ॥

हु इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हु गेण्ह अप्पणो चिअ ॥ पृच्छायाम् । हु साहसु सब्भाव ॥ निवारणे । हु निल्लज्ज समोसर॥१९७॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संभावन विस्मये ॥८।२।१९८॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तंपि हु अच्छिन्नसिरी । त खु सिरीए रहस्स ॥ वितर्क ऊह सशयो वा । ऊहे । न हु णवर सगहिआ । एअ खु हसइ ॥ सशये । जलहरो खु धूमवडलो खु ॥ संभावने । तरीउ ण हु णवर इम । एअ खु हसइ ॥ विस्मये । को खु एसो सहस्स सिरो । बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्य ॥ १९८ ॥

ऊ गर्हाक्षेप-विस्मय-सूचने ॥ ८।२।१९९ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा । ऊ णिल्लज्ज ॥ प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्तनलक्षण आक्षेप ॥ ऊ किं मए भणिअ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहय ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णाय॥१९९॥

थू कुत्सायाम् ॥ ८ । २ । २०० ॥

थू इति कुत्साया प्रयोक्तव्यम् ॥ थू निल्लज्जो लोओ ॥ २०० ॥

रे अरे संभाषण-रतिकलहे ॥ ८ । २ । २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासङ्ख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संभाषणे । रे हिअह मडहसरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए सम मा करेसु उवहास ॥ २०१ ॥

हरे क्षेपे च ॥ ८ । २ । २०२ ॥

क्षेपे संभाषणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णिल्लज्ज॥ संभाषणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥ २०२ ॥

ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥ ८ । २ । २०३ ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । ओ अविणय-तत्तिल्ले ॥ पश्चात्तापे । ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशेनैवौकारेण सिद्धम्। ओ विरएमि नहयले ॥ २०३ ॥

अव्वो सूचना-दुःख-संभाषणापराध-विस्मयानन्दादर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥८।२।२०४॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । अव्वो दुक्करयारय । दुःखे । अव्वो दलन्ति हिययं ॥ संभाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अपराधविस्मययोः ।

अव्वो हरन्ति हिअय तहवि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्महिआ ॥

आनन्दादरभयेषु ।

अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥

खेदे । अव्वो न जामि छेत्तं ।

विषादे ।

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हिं तस्सेअ गुणा ते च्चिअ अव्वो कह णु एअं ॥

पश्चात्तापे ।

अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि ॥२०४॥

अइ संभावने ॥ ८।२।२०५ ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ दिअर किं न पेच्छसि ॥२०५॥

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ ८।२।२०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संभावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे न मुच्चइ । दासोनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संभावने । नत्थि वणे जं न देइ विहि-परिणामो । संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥२०६॥

मणे विमर्शे ॥ ८।२।२०७॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् ॥ मणे सूरो । किं स्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छन्ति ॥ २०७ ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ ८।२।२०८॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥ २०८ ॥

स्वयमोर्थे अप्पणो न वा ॥८।२।२०९॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं विसअन्ति अप्पणो कमल–सरा । पक्षे । सयं चेअ मुणसि करणिज्ज ॥ २०९ ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिएक्कं ॥८।२।२१०॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाडिक्कं पाडिएक्क इति च प्रयोक्तव्यं वा ॥ पाडिक्क । पाडिएक्कं । पक्षे । पत्तेअ ॥ २१० ॥

उअ पश्य ॥८।२।२११॥

उअ इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्य वा ॥

उअ निच्चलनिप्फन्दा भिसिणीपत्तंमि रेहइ बलाआ ।
निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ संख-सुत्ति व्व ॥

पक्षे पुलआदय. ॥ २११ ॥

इहरा इतरथा ॥ ८।२।२१२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्य वा ॥ इहरा नीसामन्नेहिं । पक्षे । इअरहा ॥ २१२ ॥

एक्कसरिअं झगिति संप्रति ॥ ८।२।२१३ ॥

एक्कसरिअं झगित्यर्थे सप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एक्कसरिअं । झगिति सांप्रतं वा ॥ २१३ ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ ८।२।२१४ ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ मोरउल्ला । मुधेत्यर्थः ॥ २१४ ॥

दरार्धाल्पे ॥ ८।२।२१५ ॥

दर इत्यव्ययमर्धार्थे ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम ॥ दर-विअसिअं । अर्धेनेषद्वा विकसितमित्यर्थः ॥ २१५ ॥

किणो प्रश्ने ॥ ८।२।२१६ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ किणो धुवसि ॥ २१६ ॥

इ-जे-राः पाद-पूरणे ॥ ८।२।२१७ ॥

इ जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्या ॥ नउणा इ अच्छीइं । अणुकूल वोत्तु जे । गेण्हइ र कलम-गोवी ॥ अहो । हहो । हेहो । हा । नाम । अहह । हीसि । अयि । अहाह । अरिरिहो इत्यादयस्तु संस्कृतसमत्वेन सिद्धा ॥ २१७ ॥

प्यादयः ॥ ८।२।२१८ ॥

प्यादयो नियतार्थवृत्तय प्राकृते प्रयोक्तव्या ॥ पि वि अप्यर्थे ॥२१८॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य
द्वितीय पाद समाप्त ॥

द्विषत्पुरक्षोदविनोदहेतोर्भवादवामस्य भवद्भुजस्य ।
अयं विशेषो भुवनैकवीर परं न यत्काममपाकरोति ॥ १ ॥

अर्हं

वीप्स्यात्स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥८।३।१॥

वीप्सार्थात्पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति ॥ एकैकम् । एक्कमेक्कं । एक्कमेक्केण । अङ्गे अङ्गे । अङ्गमङ्गम्मि । पक्षे । एक्केक्कमित्यादि ॥ १ ॥

अतः सेर्डोः ॥ ८ । ३ । २ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति ॥ वच्छो ॥ २ ॥

वैतत्तदः ॥ ८। ३ ।३ ॥

एतत्तदोकारात्परस्य स्यादेः सेर्डो वा भवति ॥ एसो एस । सो णरो । स णरो ॥ ३ ॥

जस्-शसोर्लुक् ॥ ८ । ३ । ४ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसंबन्धिनोर्जस्-शसोर्लुग् भवति ॥ वच्छा । एए । वच्छे पेच्छ ॥ ४ ॥

अमोस्य ॥ ८ । ३ । ५ ॥

अतः परस्य मोकारस्य लुग् भवति ॥ वच्छं पेच्छ ॥ ५ ॥

टा-आमोर्णः ॥ ८ ।३ । ६ ॥

अतः परस्य टा इत्येतस्य षष्ठीबहुवचनस्य च आमो णो भवति ॥ वच्छेण । वच्छाण ॥ ६ ॥

भिसो हि हिँ हिं ॥ ८ । ३ । ७॥

अतः परस्य भिसः स्थाने केवलः सानुनासिकः सानुस्वारश्च हिर्भवति॥ वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं कया छाही ॥ ७ ॥

ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः ॥ ८ । ३ । ८ ॥

अतः परस्य ङसेः त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् इत्येते षडादेशा भवन्ति॥ वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा । दकारकरणं भाषान्तरार्थम् ॥ ८ ॥

म्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो ॥ ८ । ३ । ९ ॥

अतः परस्य म्यसः स्थाने त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो इत्यादेशा भवन्ति ॥ वृक्षेभ्यः । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिन्तो । वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ ९ ॥

ङसः स्सः ॥ ८ । ३ । १० ॥

अतः परस्य ङसः संयुक्तः सो भवति ॥ पियस्स । पेम्मस्स । उपकुम्भं शैत्यम् । उपकुम्भस्स सीअलत्तणं ॥ १० ॥

डे म्मि ङेः ॥ ८ । ३ । ११ ॥

अतः परस्य ङेर्डित् एकारः संयुक्तो मिश्च भवति ॥ वच्छे । वच्छम्मि॥ देवम् । देवम्मि । तम् । तम्मि । अत्र 'द्वितीयातृतीययोः सप्तमी' (८-३-१३५) इत्यमो ङिः॥ ११ ॥

जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ॥ ८ । ३ । १२ ॥

एषु अतो दीर्घो भवति ॥ जसि शसि च । वच्छा ॥ ङसि । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ त्तोदोदुषु । वृक्षेभ्यः। वच्छत्तो । 'ह्रस्वः संयोगे' (८-१-८४) इति ह्रस्वः ॥ वच्छाओ । वच्छाउ ॥ आमि । वच्छाण ॥ ङसिनैव सिद्धे त्तोदोदुग्रहणं म्यसि एत्वबाधनार्थम् ॥ १२ ॥

म्यसि वा ॥ ८ । ३ । १३ ॥

म्यसादेशे परे अतो दीर्घो वा भवति ॥ वच्छाहिन्तो वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो वच्छेसुन्तो । वच्छाहि वच्छेहि ॥ १३ ॥

टाण-शस्येत् ॥ ८ । ३ । १४ ॥

टादेशे णे शसि च परे अस्य एकारो भवति ॥ टाण । वच्छेण ॥ णेति किम् । अप्पणा । अप्पणिआ । अप्पणइआ ॥ शस् । वच्छे पेच्छ ॥ १४ ॥

भिस्म्यस्सुपि ॥ ८ । ३ । १५ ॥

एषु अत एर्भवति ॥ भिस् । वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं ॥ म्यस् । वच्छेहि । वच्छेहिन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ सुप् । वच्छेसु ॥ १५ ॥

इदुतो दीर्घः ॥ ८।३।१६ ॥

इकारस्य उकारस्य च भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो भवति ॥ भिस् । गिरीहि । बुद्धीहिं । दहीहिं । तरूहिं । घेणूहिं । महूहिं कयं ॥ भ्यस् । गिरीओ । बुद्धीओ । दहीओ । तरूओ । धेणूओ । महूओ आगओ ॥ एवं गिरीहिन्तो । गिरीसुन्तो आगओ इत्याद्यपि ॥ सुप् । गिरीसु । बुद्धीसु । दहीसु । तरूसु । धेणूसु । महूसु ठिअं ॥ क्वचिन्न भवति । दिअ-भूमिसु दाणजलोल्लिआइं ॥ इदुत इति किम् । वच्छेहिं । वच्छेसुन्तो । वच्छेसु ॥ भिस्भ्यस्सुपीत्येव । गिरिं तरुं पेच्छ ॥ १६ ॥

चतुरो वा ॥ ८ । ३ । १७ ॥

चतुर उदन्तस्य भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो वा भवति ॥ चऊहि । चउहि । चऊओ चउओ । चऊसु । चउसु ॥ १७ ॥

लुप्ते शसि ॥ ८ । ३ । १८ ॥

इदुतः शसि लुप्ते दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू पेच्छ ॥ लुप्त इति किम् । गिरिणो । तरुणो पेच्छ ॥ इदुत इत्येव । वच्छे पेच्छ ॥ ' जस्-शस् ' (८-३-१२) इत्यादिना शसि दीर्घस्य लक्ष्यानुरोधार्थो योगः । लुप्त इति तु णवि प्रतिप्रसवार्थशङ्कानिवृत्त्यर्थम् ॥ १८ ॥

अक्लीबे सौ ॥ ८ । ३ । १९ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ साविति किम् । गिरिं । बुद्धिं । तरुं । धेणुं ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे सेर्मादेशमपीच्छन्ति । अग्गिं । निहिं । वाउं । विहुं ॥ १९ ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ ८ । ३ । २० ॥

इदुत इतीह पञ्चम्यन्तं संबध्यते ॥ इदुतः परस्य जसः पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवतः ॥ अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ चिट्ठन्ति । पक्षे । अग्गिणो । वाउणो ॥ शेषे अदन्तवद्भावाद् अग्गी । वाऊ ॥ पुंसीति किम् । बुद्धीओ । धेणूओ । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । अग्गी ।

अग्गिणो । वाऊ । ताउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥ २० ॥

वोतो डवो ॥ ८ । ३ । २१ ॥

उदन्तात्परस्य जसः पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥ साहवो । पक्षे । साहओ । साहउ । साहू । साहुणो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ पुंसीत्येव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्येव । साहू । साहुणो पेच्छ ॥ २१ ॥

जस्-शसोर्णो वा ॥ ८।३।२२ ॥

इदुतः परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो रेहन्ति पेच्छ वा । पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं । महूइं ॥ जस्-शसोरिति किम् । गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥ २२ ॥

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ ८।३।२३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ । गिरीउ । गिरीहिन्तो । तरूओ । तरूउ । तरूहिन्तो ॥ हिलुकौ निषेत्स्येते ॥ ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसिङसोरिति किम् । गिरिणा । तरुणा कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ इदुत इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥ २३ ॥

टो णा ॥ ८ । ३ । २४ ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति ॥ गिरिणा । गामणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ ट इति किम् । गिरी । तरू । दहिं । महुं ॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ इदुत इत्येव । कमलेण ॥ २४ ॥

क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥ ८।३।२५ ॥

क्लीबे वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥ वणं । पेम्मं । दहिं । महुं ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छ-

न्ति। दहिँ महुँ॥ क्लीब इति किम्। बालो। बाला। स्वरादिति इदुतो निवृत्त्यर्थम्॥ २५॥

जस्-शस इँ-इं-णय सप्राग्दीर्घा ॥ ८।३।२६ ॥

क्लीबे वर्तमानान्नाम्न परयोर्जस् शसो स्थाने सानुनासिकसानुस्वारा- विकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घा। एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य दीर्घत्व विधीयते इत्यर्थ॥ इँ। जाइँ वयणाइँ अम्हे॥ इ। उम्मीलन्ति पङ्कयाइ पेच्छ वा चिट्ठन्ति। दहीइ जेम वा हुन्ति महूइ मुञ्च वा॥ णि। फुल्लन्ति पङ्कयाणि गेण्ह वा। हुन्ति दहीणि जेम वा। एव महूणि॥ क्लीब इत्येव। वच्छा वच्छे॥ जस् शस इति किम्। सुह॥ २६॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ८।३।२७ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परयोर्जस् शसो स्थाने प्रत्येकम् उत् ओत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवत॥ वचनभेदो यथासख्यनिवृत्त्यर्थ॥ मालाउ मालाओ। बुद्धीउ बुद्धीओ। सहीउ सहीओ। धेणूउ धेणूओ। वहूउ वहूओ। पक्षे। माला। बुद्धी। सही। धेणू। वहू॥ स्त्रियामिति किम्। वच्छा। जस् शस इत्येव। मालाए कय॥ २७॥

ईतः सेश्चा वा ॥ ८।३।२८ ॥

स्त्रिया वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जस् शसोश्च स्थाने आकारो वा भवति॥ एसा हसन्तीआ। गोरीआ चिट्ठन्ति पेच्छ वा। पक्षे। हसन्ती। गोरीओ॥ २८॥

टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः ॥ ८।३।२९ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परेषा टाङस्ङीना स्थाने प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशा सप्राग्दीर्घा भवन्ति। ङसे पुनरेते सप्राग्- दीर्घा वा भवन्ति॥ मुद्धाअ। मुद्धाइ। मुद्धाए कय मुह ठिअ वा॥ कप्रत्यये तु मुद्धिआअ। मुद्धिआइ। मुद्धिआए॥ कमलिआअ। कमलि- आइ। कमलिआए॥ बुद्धीअ। बुद्धीआ। बुद्धीइ। बुद्धीए कय विहओ ठिअ वा॥ सहीअ। सहीआ। सहीइ। सहीए कय वयण ठिअ वा॥

धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए । कयं दुद्धं ठिअं वा ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए कयं भवणं ठिअं वा ॥ ङसेस्तु वा । मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए । बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए आगओ । पक्षे । मुद्धाओ । मुद्धाउ । मुद्धाहिन्तो ॥ रईओ । रईउ । रईहिन्तो । धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो । इत्यादि ॥ 'शेषेदन्तवत्' (८-३-१२४) अतिदेशात् 'जस्-शस्-ङसित्तो-दो-द्वामि-दीर्घः' (८-३-१२) इति दीर्घत्वं पक्षेपि भवति ॥ स्त्रियामित्येव । वच्छेण । वच्छस्स । वच्छम्मि । वच्छाओ ॥ टादीनामिति किम् । मुद्धा । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ २९ ॥

नात आत् ॥ ८।३।३० ॥

स्त्रियां वर्तमानादादन्तान्नाम्न परेषां टाङस्ङिङसीनामादादेशो न भवति ॥ मालाअ । मालाइ । मालाए कयं सुहं ठिअं आगओ वा ॥३०॥

प्रत्यये ङीर्न वा ॥ ८।३।३१ ॥

अणादिसूत्रेण (हे० २-४-२०) प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्त स स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नो वा भवति ॥ साहणी । कुरुचरी । पक्षे । आत् (हे० २-४-१८) इत्याप् । साहणा । कुरुचरा ॥ ३१॥

अजातेः पुंसः ॥ ८।३।३२ ॥

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा भवति ॥ नीली नीला । काली काला । हसमाणी हसमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए इमाए । इमीणं इमाणं । एईए एआए । एईण एआणं ॥ अजातेरिति किम् । करिणी । अया । एलया ॥ अप्राप्ते विभाषेयम् । तेन गोरी कुमारी इत्यादौ संस्कृतवन्नित्यमेव ङी ॥ ३२ ॥

किं-यत्तदोस्यमामि ॥ ८।३।३३ ॥

सिअम्आम्वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ कीओ । काओ । कीए । काए । कीसु । कासु । एव । जीओ । जाओ ।

तीओ । ताओ । इत्यादि ॥ अस्यमामीति किम् ? का । जा । सा । क । ज । त । काण । जाण । ताण ॥ ३३ ॥

छाया-हरिद्रयोः ॥ ८ । ३ । ३४ ॥

अनयोराप्प्रसङ्गे नाम्नः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ छाही छाया । हलद्दी हलद्दा ॥ ३४ ॥

स्वस्रादेर्डा ॥ ८ । ३ । ३५ ॥

स्वस्रादेः स्त्रियां वर्तमानात् डा प्रत्ययो भवति ॥ ससा । नणन्दा । दुहिआ । दुहिआहिं । दुहिआसु । दुहिआ-सुओ । गउआ ॥ ३५ ॥

ह्रस्वोमि ॥८।३।३६ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य नाम्नोमि परे ह्रस्वो भवति ॥ मालं । नइं । वहुं । हसमाणिं । हसमाणं पेच्छ ॥ अमीति किम् । माला । सही । वहू ॥ ३६ ॥

नामन्त्र्यात्सौ मः ॥ ८ । ३ । ३७ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति 'क्लीबे स्वरान्म् सेः' (८-३-२५) इति यो म् उक्तः स न भवति ॥ हे तण । हे दहि । हे महु ॥ ३७ ॥

डो दीर्घो वा ॥ ८ । ३ । ३८ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति 'अतः सेर्डोः' (३-२) इति यो नित्यं डो प्राप्तो यश्च 'अक्लीबे सौ' (३-१९) इति इदुतोरकारान्तस्य च प्राप्तो दीर्घः स वा भवति ॥ हे देव हे देवो ॥ हे खमा-समण हे खमा-समणो । हे अज्ज हे अज्जो ॥ दीर्घः । हे हरी हे हरि । हे गुरू हे गुरु । जाइ-विसुद्धेण पहू । हे प्रभो इत्यर्थः । एवं दोण्णि पहू जिअ-लोए । पक्षे । हे पहु । एषु प्राप्ते विकल्पः ॥ इह त्वप्राप्ते हे गोअमा हे गोअम । हे कासवा हे कासव । रे रे चप्फलया । रे रे निग्घिणया ॥ ३८ ॥

ऋतोद्वा ॥ ८ । ३ । ३९ ॥

ऋकारान्तस्यामन्त्रणे सौ परे अकारोन्तादेशो वा भवति ॥ हे पित. । हे पिअ ॥ हे दात. । हे दाय । पक्षे । हे पिअर । हे दायार ॥ ३९ ॥

नाम्न्यरं वा ॥ ८ । ३ । ४० ॥

ऋदन्तस्यामन्त्रणे सौ परे नाम्नि संज्ञाया विषये अर इति अन्तादेशो वा भवति ॥ हे पित । हे पिअरं । पक्षे । हे पिअ ॥ नाम्नीति किम् । हे कर्त. । हे कत्तार ॥ ४० ॥

वाप ए ॥ ८। ३। ४१ ॥

आमन्त्रणे सौ परे आप एत्वं वा भवति ॥ हे माले । हे महिले । अज्जिए । पज्जिए । पक्षे । हे माला । इत्यादि ॥ आप इति किम् । हे पिउच्छा । हे माउच्छा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदोत्वमपि । अम्मो भणामि भणिए ॥ ४१ ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ८ । ३ । ४२ ॥

आमन्त्रणे सौ परे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥ हे नइ । हे गामणि । हे समणि । हे वहु । हे खलपु ॥ ४२ ॥

क्विपः ॥ ८ । ३ । ४३ ॥

क्विन्तस्येदूदन्तस्य ह्रस्वो भवति ॥ गामणिणा । खलपुणा । गामणिणो । खलपुणो ॥ ४३ ॥

ऋतामुदस्यमौसु वा ॥ ८ । ३ । ४४॥

सिअमूऔवर्जिते अर्थात् स्यादौ परे ऋदन्तानामुदन्तादेशो वा भवति ॥ जस् । भत्तू । भत्तुणो । भत्तउ । भत्तओ । पक्षे । भत्तारा ॥ शस । भत्तू । भत्तुणो । पक्षे । भत्तारे ॥ टा । भत्तुणा । पक्षे । भत्तारेण ॥ भिस् । भत्तूहिं । पक्षे । भत्तारेहिं ॥ ङसि । भत्तुणो । भत्तूओ । भत्तूउ । भत्तूहि । भत्तूहिन्तो । पक्षे । भत्ताराओ । भत्ताराउ । भत्ताराहि । भत्ताराहिन्तो । भत्तारा । ङस् । भत्तुणो । भत्तुस्स । पक्षे भत्तारस्स । सुप् । भत्तूसु । पक्षे भत्तारेसु ॥ बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वात् यथादर्शनं नाम्न्यपि उद् वा भवति जसशस्ङसिङस्सु । पिउणो । जामाउणो । भाउणो ॥ टायाम् । पिउणा ॥ भिसि । पिऊहिं ॥ सुपि । पिऊसु । पक्षे । पिअरा । इत्यादि ॥ अस्यमौस्विति किम् । सि । पिआ ॥ अम् । पिअर ॥ औ । पिअरा ॥ ४४ ॥

आरः स्यादौ ॥ ८ । ३ । ४५ ॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति ॥ भत्तारो । भत्तारा । भत्तारं । भत्तारे । भत्तारेण । भत्तारेहिं ॥ एवं ङस्यादिषूदाहार्यम् ॥ लुप्तस्याद्यपेक्षया। भत्तार विहिअं ॥ ४५ ॥

आ अरा मातुः ॥ ८ । ३ । ४६ ॥

मातृसम्बन्धिन ऋत स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशो भवत ॥ माआ । माअरा । माआउ । माआओ । माअराउ । माअराओ । माअं । माअरं । इत्यादि ॥ बाहुलकाज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेश । माआए कुच्छीए । नमो माअराण ॥ 'मातुरिद्वा' (८-१-१३५) इतीत्वे माईण इति भवति ॥ 'ऋतामुद' (८-३ ४४) इत्यादिना उत्वे तु माऊए समन्निअं वन्दे इति ॥ स्यादावित्येव । माइदेवो । माइ-गणो ॥ ४६ ॥

नाम्न्यरः ॥ ८ । ३ । ४७ ॥

ऋदन्तस्य नाम्नि सञ्ज्ञाया स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति ॥ पिअरा । पिअर । पिअरे । पिअरेण । पिअरेहिं । जामायरा । जामायर । जामायरे । जामायरेण । जामायरेहिं । भायरा भायर । भायरे । भायरेण । भायरेहिं ॥ ४७ ॥

आ सौ न वा ॥ ८ । ३ । ४८ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥ पिआ । जामाया । भाया । कत्ता । पक्षे । पिअरो । जामायरो । भायरो । कत्तारो ॥ ४८ ॥

राज्ञः ॥ ८ । ३ । ४९ ॥

राज्ञो नलोपेन्त्यस्य आत्वं वा भवति सौ परे ॥ राया । हे राया । पक्षे । आणादेशे । रायाणो ॥ हे राया । हे रायमिति तु शौरसेन्याम् । एवं हे अप्प । हे अप्प ॥ ४९ ॥

जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥ ८ । ३ । ५० ॥

राजन्शब्दात्परेषां णो इत्यादेशो वा भवति ॥ जस् । रायाणो चिट्ठन्ति । पक्षे । राया ॥ शस् । रायाणो पेच्छ । पक्षे । राया । राए ॥ ङसि । राइणो

रण्णो आगओ । पक्षे । रायाओ । रायाउ । रायाहि । रायाहिन्तो । राया ॥ ङस् । राइणो रण्णो धणं । पक्षे । रायस्स ॥ ५० ॥

टो णा ॥ ८ । ३ । ५१ ॥

राजन्शब्दात्परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणा । रण्णा । पक्षे । रायेण कयं ॥ ५१ ॥

इर्जस्य णो-णा-ङौ ॥ ८ । ३ । ५२ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य स्थाने णोणाङिषु परेषु इकारो वा भवति ॥ राइणो चिट्ठन्ति पेच्छ आगओ धणं वा ॥ राइणा कयं । राइम्मि । पक्षे । रायाणो । रण्णो । रायणा । राएण । रायम्मि ॥ ५२ ॥

इणममामा ॥ ८ । ३ । ५३ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य अमाम्भ्यां सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणं पेच्छ । राइणं धणं । पक्षे । रायं । राईणं॥५३॥

ईद्भिस्भ्यसाम्सुपि ॥ ८ । ३ । ५४ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य भिसादिषु परतो वा ईकारो भवति ॥ भिस् । राईहि ॥ भ्यस् । राईहि । राईहिन्तो राईसुन्तो ॥ आम् । राईणं ॥ सुप् । राईसु । पक्षे । रायाणेहि । इत्यादि ॥ ५४ ॥

आजस्य टा-ङसि-ङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ८ । ३ । ५५ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिन आज इत्यवयवस्य टाङसिङस्सु णा णो इत्यादेशापन्नेषु परेषु अण् वा भवति ॥ रण्णा राइणा कयं । रण्णो राइणो आगओ धणं वा ॥ टाङसिङस्स्विति किम् । रायाणो चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ सणाणोष्विति किम् । राएण । रायाओ । रायस्स ॥ ५५ ॥

पुंस्यन आणो राजवच्च ॥ ८ । ३ । ५६ ॥

पुंलिङ्गे वर्तमानस्यान्नन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पक्षे । यथादर्शनं राजवत् कार्यं भवति ॥ आणादेशे च 'अतः सेर्डोः' (८-३-२) इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु 'राज्ञः' 'जस्-शस्-ङसि-ङसां णो'(८-३-५०) 'टोणा' (८-३-२४) 'इणममामा' (८-३-५३) इति प्रवर्तन्ते ॥

अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाण । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहि । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो । अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु । अप्पाण-कय । पक्षे । राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो चिट्ठन्ति । अप्पाणो पेच्छ । अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो ॥ अप्पणो धण । अप्पाण । अप्पे । अप्पेसु ॥ रायाणो । रायाणा । रायाण । रायाणे । रायाणेण । रायाणेहिं । रायाणाहिन्तो । रायाणस्स । रायाणाण । रायाणम्मि । रायाणेसु । पक्षे । राया । इत्यादि । एव जुवाणो । जुवाण–जणो । जुआ ॥ बम्हाणो । बम्हा ॥ अद्धाणो । अद्धा ॥ उक्षन् । उच्छाणो । उच्छा । गावाणो । गावा ॥ पूसाणो । पूसा ॥ तक्खाणो । तक्खा ॥ मुद्धाणो । मुद्धा ॥ श्वन् । साणो । सा ॥ सुकर्मण पश्य । सुकम्माणे पेच्छ । निएइ कह सो सुकम्माणे । पश्यति कथ स सुकर्मण इत्यर्थ ॥ पुसीति किम् । शर्म । सम्म ॥ ५६ ॥

आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥ ८।३।५७ ॥

आत्मन परस्याष्टाया स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवत ॥ अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि । अप्पणिआ य विअड्डि खाणिआ । अप्पणइआ । पक्षे । अप्पाणेण ॥ ५७ ॥

अतः सर्वादेर्डेर्जसः ॥ ८ । ३ । ५८ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य जस. डित् ए इत्यादेशो भवति ॥ सव्वे । अन्ने । जे । ते । के । एक्के । कयरे । इयरे । एए ॥ अत इति किम् । सव्वाओ रिद्धीओ ॥ जस इति किम् । सव्वस्स ॥ ५८ ॥

ङे स्सिं-म्मि-त्था ॥ ८ । ३ । ५९ ॥

सर्वादेरकारात्परस्य ङे स्थाने स्सिं म्मि त्थ एते आदेशा भवन्ति ॥ सव्वस्सिं । सव्वम्मि । सव्वत्थ ॥ अन्नस्सिं । अन्नम्मि । अन्नत्थ ॥ एव सर्वत्र ॥ अत इत्येव । अमुम्मि ॥ ५९ ॥

न वानिदमेतदो हिं ॥ ८।३।६० ॥

इदम्-एतद्वर्जितात्सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेर्हिमादेशो वा भवति ॥ सव्वहिं । अन्नहिं । कहिं । जहिं । तहिं ॥ बहुलाधिकारात् किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि । काहिं । जाहिं । ताहिं ॥ बाहुलकादेव 'किंयत्तदोस्यमामि' (८-३-३३) इति ङीर्नास्ति ॥ पक्षे । सव्वस्सिं । सव्वम्मि । सव्वत्थ । इत्यादि ॥ स्त्रियां तु पक्षे । काए । कीए । जाए । जीए । ताए । तीए ॥ इदमेतद्वर्जनं किम् । इमस्सिं । एअस्सिं ॥ ६० ॥

आमो डेसिं ॥ ८ । ३ । ६१ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्यामो डेसिमित्यादेशो वा भवति ॥ सव्वेसिं । अन्नेसिं । अवरेसिं । इमेसिं । एएसिं । जेसिं । तेसिं । केसिं । पक्षे । सव्वाण । अन्नाण । अवराण । इमाण । एआण । जाण । ताण । काण ॥ बाहुलकात् स्त्रियामपि । सर्वासाम् । सव्वेसिं ॥ एवम् अन्नेसिं । तेसिं ॥ ६१ ॥

किंतद्भ्यां डासः ॥ ८ । ३ । ६२ ॥

किंतद्भ्यां परस्यामः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति ॥ कास । तास । पक्षे । केसिं । तेसिं ॥ ६२ ॥

किंयत्तद्भ्यो ङसः ॥ ८ । ३ । ६३ ॥

एभ्यः परस्य ङसः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति । 'ङसः स्सः' (३-१०) इत्यस्यापवादः । पक्षे सोपि भवति ॥ कास । कस्स । जास । जस्स । तास । तस्स ॥ बहुलाधिकारात् किंतद्भ्यामाकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा । कस्या धनम् । कास धणं ॥ तस्या धनम् । तास धणं । पक्षे । काए । ताए ॥ ६३ ॥

ईद्भ्यः स्सा से ॥ ८ । ३ ॥ ६४ ॥

किमादिभ्य ईदन्तेभ्यः परस्य ङसः स्थाने स्सा से इत्यादेशौ वा भवतः । 'टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः' (८-३-२९) इत्यस्यापवादः । पक्षे अदादयोपि ॥ किस्सा । कीसे । कीअ । कीआ । कीइ । कीए ॥ जिस्सा ।

जीसे । जीअ । जीआ । जीइ । जीए ॥ तिस्सा । तीसे । तीअ तीआ । तीइ । तीए ॥ ६४ ॥

डेर्डाहे डाला इआ काले ॥ ८ । ३ । ६५ ॥

किंयत्तद्भ्यः कालेभिधेये ङेः स्थाने आहे आला इति डितौ इआ इति च आदेशा वा भवन्ति । हिंसिम्मित्यानामपवादः । पक्षे तेपि भवन्ति ॥ काहे । काला । कइआ ॥ जाहे । जाला । जइआ ॥ ताहे । ताला । तइआ ॥

ताला जाअन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति ।

पक्षे । कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥ ६५ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ८।३।६६ ॥

किंयत्तद्भ्य. परस्य ङसे स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्हा । जम्हा । तम्हा । पक्षे । काओ । जाओ । ताओ ॥ ६६ ॥

तदो डोः ॥ ८।३।६७ ॥

तदः परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति ॥ तो । तम्हा ॥ ६७ ॥

किमो डिणो–डीसौ ॥ ८।३।६८ ॥

किमः परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवत ॥ किणो । कीस । कम्हा ॥ ६८ ॥

इदमेतत्किं–यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ८।३।६९ ॥

एभ्य. सर्वादिभ्योकारान्तेभ्य परस्याष्टाया स्थाने डित् इणा इत्यादेशो वा भवति ॥ इमिणा । इमेण ॥ एदिणा । एदेण ॥ किणा । केण ॥ जिणा । जेण ॥ तिणा । तेण ॥ ६९ ॥

तदो ण स्यादौ क्वचित् ॥ ८।३।७० ॥

तद स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचित् लक्ष्यानुसारेण ॥ ण पेच्छ । त पश्येत्यर्थ ॥ सोअइ अ णं रहुवई । तमित्यर्थ ॥ स्त्रियामपि । हत्थुन्नामिअ–मुही णं तिअडा । ता त्रिजटेत्यर्थ ॥ णेण भणिअ तेन भणितमित्यर्थ ॥ तो णेण कर-यल ट्ठिआ । तेनेत्यर्थ ॥ भणिअ च

णाए । तयेत्यर्थ ॥ णेहिं कयं । तैः कृतमित्यर्थः ॥ णाहिं कयं । ताभिः कृतमित्यर्थः ॥ ७० ॥

किमः कुत्र-तसोश्च ॥ ८।३।७१ ॥

किम. को भवति स्यादौ त्रतसोश्च परयोः ॥ को । के । कं । के । केण ॥ त्र । कत्थ ॥ तस् । कओ । कत्तो । कदो ॥ ७१ ॥

इदम इमः ॥ ८।३।७२ ॥

इदम' स्यादौ परे इम आदेशो भवति ॥ इमो । इमे । इमं । इमे । इमेण ॥ स्त्रियामपि । इमा ॥ ७२ ॥

पुं-स्त्रियोर्न वायमिमिआ सौ ॥ ८।३।७३ ॥

इदम्शब्दस्य सौ परे अयमिति पुल्लिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे आदेशौ वा भवत' ॥ अहवायं कय-कज्जो । इमिआ वाणिअ-धूआ । पक्षे । इमो । इमा ॥ ७३ ॥

स्सि-स्सयोरत् ॥ ८।३।७४ ॥

इदमः स्सि स्स इत्येतयोः परयोरद् भवति वा ॥ अस्सिं । अस्स । पक्षे । इमादेशोपि । इमस्सिं । इमस्स ॥ बहुलाधिकारादन्यत्रापि भवति । एहि । एसु । आहि । एभि एषु आभिरित्यर्थः ॥ ७४ ॥

ङेर्मेन हः ॥ ८।३।७५ ॥

इदम. कृतेमादेशात् परस्य ङे स्थाने मेन सह ह आदेशो वा भवति ॥ इह । पक्षे । इमस्सिं । इमम्मि ॥ ७५ ॥

न त्थः ॥८।३।७६ ॥

इदम. परस्य 'ङेः स्सि-म्मि-त्थाः' (३-५९) इति प्राप्तः त्थो न भवति ॥ इह । इमस्सिं । इमम्मि ॥ ७६ ॥

णोम्-शस्टा-भिसि ॥ ८।३।७७ ॥

इदम स्थाने अम्शस्टाभिस्सु परेषु ण आदेशो वा भवति ॥ णं पेच्छ । णे पेच्छ । णेण । णेहिं कयं । पक्षे । इमं । इमे । इमेण । इमेहि ॥७७॥

अमेणम् ॥ ८।३।७८ ॥

इदमोमा सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ इणं पेच्छ । पक्षे । इमं ॥ ७८ ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ८।३।७९ ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यम्भ्यां सहितस्य इदम् इणमो इणम् च नित्यमादेशा भवन्ति ॥ इदं इणमो इणं धणं चिट्ठइ पेच्छ वा ॥ ७९ ॥

किमः किं ॥ ८।३।८० ॥

किमः क्लीबे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां सह किं भवति ॥ किं कुलं तुह । किं किं ते पडिहाइ ॥८० ॥

वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां से-सिमौ ॥ ८ । ३ । ८१ ॥

इदम् तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह यथासंख्यं से, सिम् इत्यादेशौ वा भवतः ॥ इदम् । से सीलम् । से गुणा । अस्य शीलं गुणा वेत्यर्थः ॥ सिं उच्छाहो । एषाम् उत्साह इत्यर्थः ॥ तद् । से सीलं । तस्य तस्या वेत्यर्थः ॥ सिं गुणा । तेषां तासां वेत्यर्थः ॥ एतत् । से अहिअं । एतस्याहितमित्यर्थः ॥ सिं गुणा । सिं सीलं । एतेषां गुणाः शीलं वेत्यर्थ । पक्षे । इमस्स । इमेसिं । इमाण ॥ तस्स । तेसिं । ताण ॥ एअस्स । एएसिं । एआण । इदंतदोरामापि सेआदेशं कश्चिदिच्छति ॥ ८१ ॥

वैतदो ङसेस्तो त्ताहे ॥ ८ । ३ । ८२ ॥

एतद. परस्य ङसे. स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ एत्तो । एत्ताहे । पक्षे । एआओ । एआउ । एआहि । एआहिन्तो । एआ॥८२॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ८ । ३ । ८३ ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयोस्तस्य लुग् भवति ॥ एत्थ । एत्तो । एत्ताहे ॥ ८३ ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ८ । ३ । ८४ ॥

एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥ अयम्मि । ईयम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥ ८४ ॥

वैसेणमिणमो सिना ॥ ८ । ३ । ८५ ॥

एतदः सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ सव्वस्स वि एस गई ॥ सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही ॥ एस सहाओ च्चिअ ससहरस्स ॥ एस सिरं । इणं । इणमो । पक्षे । एअं । एसा । एसो ॥ ८५ ॥

तदश्च तः सोऽक्लीबे ॥ ८ । ३ । ८६ ॥

तद एतदश्च तकारस्य सौ परे अक्लीबे सो भवति ॥ सो पुरिसो । सा महिला । एसो पिओ । एसा मुद्धा ॥ सावित्येव । ते एए धन्ना । ताओ एआओ महिलाओ ॥ अक्लीब इति किम् । तं एअं वणं ॥ ८६ ॥

वादसो दस्य होनोदाम् ॥ ८ । ३ । ८७ ॥

अदसो दकारस्य सौ परे ह आदेशो वा भवति तस्मिंश्च कृते 'अतः सेर्डोः' (८-३-२) इत्योत्वं 'शेषं संस्कृतवत्' (८-४-४४८) इत्यतिदेशाद् 'आप्' (हे०-२-४१८) इत्याप् 'क्लीबे स्वरान्म् सेः' (८-३-२५) इति मश्च न भवति ॥ अह पुरिसो । अह महिला । अह वणं । अह मोहो परगुण-लहुअयाइ । अह णे हिअएण हसइ मारुय-तणओ । असावस्मान् हसतीत्यर्थः । अह कमल-मुही । पक्षे । उत्तरेण मुरादेशः । अमू पुरिसो । अमू महिला । अमुं वणं ॥ ८७ ॥

मुः स्यादौ ॥ ८।३।८८ ॥

अदसो दस्य स्यादौ परे मुरादेशो भवति ॥ अमू पुरिसो । अमुणो पुरिसा । अमुं वणं । अमूइं वणाइं । अमूणि वणाणि । अमू माला । अमूउ अमूओ मालाओ । अमुणा । अमूहिं ॥ ङसि । अमूओ । अमूउ । अमूहिन्तो ॥ भ्यस् । अमूहिन्तो । अमूसुन्तो ॥ ङस् । अमुणो । अमुस्स ॥ आम् । अमूण ॥ ङि । अमुम्मि ॥ सुप् । अमूसु ॥ ८८ ॥

म्मावयेऔ वा ॥ ८ । ३ । ८९ ॥

अदसोऽन्त्यव्यञ्जनलुकि दकारान्तस्य स्थाने ङ्यादेशे म्मौ परतः अय इअ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ अयम्मि । इअम्मि । पक्षे । अमुम्मि ॥८९॥

युष्मदस्तं तुं तुवं तुह तुमं सिना ॥ ८ । ३ । ९० ॥

युष्मद् सिना सह तं तु तुव तुह तुम इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तं तु तुव तुह तुम दिट्ठो ॥ ९० ॥

भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा । ८ । ३ । ९१ ॥

युष्मदो जसा सह भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥ भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह । 'ब्भो म्हज्झौ वा' (३–१०४) इति वचनात् तुम्हे । तुज्झे । एवं चाष्टरूप्यम् ॥ ९१ ॥

तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए अमा ॥ ८ । ३ । ९२ ॥

युष्मदोमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए वन्दामि ॥ ९२ ॥

वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥ ८ । ३ । ९३ ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ वो तुज्झ तुब्भे । 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हे तुज्झे तुय्हे उय्हे भे पेच्छामि ॥ ९३ ॥

भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा ॥ ८ । ३ । ९४ ॥

युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ जम्पिअं ॥ ९४ ॥

भे तुब्भेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं उय्हेहिं भिसा ॥ ८ । ३ । ९५ ॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे । तुब्भेहिं । 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हेहिं तुज्झेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं उय्हेहिं भुत्तं । एवं चाष्टरूप्यम् ॥ ९५ ॥

तइ-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङसौ ॥ ८ । ३ । ९६ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परतः एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङसेस्तु त्तोदोदुहिहिन्तोलुको यथाप्राप्तमेव ॥ तइत्तो । तुवत्तो । तुमत्तो । तुहत्तो । तुब्भत्तो । 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोलुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥ तत्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥ ९६ ॥

तुय्ह तुब्भ तहिन्तो ङसिना ॥ ८ । ३ । ९७ ॥

युष्मदो ङसिना सहितस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तुय्ह तुब्भ तहिन्तो आगओ । 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । एवं च पञ्च रूपाणि ॥ ९७ ॥

तुब्भ-तुय्होय्होम्हा भ्यसि ॥ ८ । ३ । ९८ ॥

युष्मदो भ्यसि परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ तुब्भत्तो । तुय्हत्तो । उय्हत्तो । उम्हत्तो 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोष्वप्युदाहार्यम् ॥ ९८ ॥

तइ-तु-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमाइ-दि-दे-इ-ए-तुब्भोब्भोय्हा ङसा ॥ ८ । ३ । ९९ ॥

युष्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते अष्टादशादेशा भवन्ति ॥ तइ । तु । ते । तुम्हं । तुह । तुहं । तुव । तुम । तुमे । तुमो । तुमाइ । दि । दे । इ । ए । तुब्भ । उब्भ । उय्ह धणं ॥ 'ब्भो म्ह-ज्झौ वा' इति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । उम्ह । उज्झ । एवं च द्वाविंशती रूपाणि ॥९९॥

तु वो भे तुब्भ तुब्भं तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण उम्हाण आमा ॥ ८।३।१०० ॥

युष्मद आमा सहितस्य एते दशादेशा भवन्ति ॥ तु । वो । भे । तुब्भ । तुब्भं । तुब्भाण । तुवाण । तुमाण । तुहाण । उम्हाण । 'क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा (८-१-२७) इत्यनुस्वारे तुब्भाणं । तुवाणं । तुमाणं । तुहाणं । उम्हाणं ॥ 'ब्भो म्ह-ज्झौ वा' इति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । तुम्हं । तुज्झं । तुम्हाण । तुम्हाणं । तुज्झाण । तुज्झाणं धणं । एवं च त्रयोविंशती रूपाणि ॥ १०० ॥

तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥ ८।३।१०१ ॥

युष्मदो ङिना सप्तम्येकवचनेन सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ठिअं ॥ १०१ ॥

तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङौ ॥ ८।३।१०२ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तमेव । तुम्मि । तुवम्मि । तुमम्मि । तुहम्मि । तुब्भम्मि । 'ब्भो म्ह-ज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हम्मि । तुज्झम्मि । इत्यादि ॥ १०२ ॥

सुपि ॥ ८।३।१०३ ॥

युष्मद सुपि परत तु-तुव तुम-तुह-तुब्भा भवन्ति ॥ तुसु । तुवेसु । तुमेसु । तुहेसु । तुब्भेसु ॥ 'ब्भो म्ह -ज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हेसु । तुज्झेसु ॥ केचित्तु सुप्येत्वविकल्पमिच्छन्ति । तन्मते तुवसु । तुमसु । तुहसु । तुब्भसु । तुम्हसु । तुज्झसु ॥ तुब्भस्यात्वमपीच्छत्यन्य । तुब्भासु । तुम्हासु । तुज्झासु ॥ १०३ ॥

ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥ ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्ह ज्झ इत्येतावादेशौ वा भवत ॥ पक्षे स एवास्ते । तथैव चोदाहृतम् ॥ १०४ ॥

अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥ ८।३।१०५॥

अस्मद सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अज्ज म्मि हासिआ मामि तेण ॥ उन्नम न अम्मि कुविआ । अम्हि करेमि । जेण हं विद्धा । किं पम्हुट्ठम्मि अहं । अहयं कय-प्पणामो ॥ १०५ ॥

अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ ८।३।१०६ ॥

अस्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे भणामो ॥ १०६ ॥

णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं अमा ॥ ८ । ३ । १०७ ॥

अस्मदोमा सह एते दशादेशा भवन्ति ॥ णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥ १०७ ॥

अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ ८ । ३ । १०८ ॥

अस्मद शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हे अम्हो अम्ह णे पेच्छ ॥ १०८ ॥

मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥८ । ३ ।१०९॥
अस्मदष्टा सह एते नवादेशा भवन्ति ॥ मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे कयं ॥ १०९ ॥

अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥ ८ । ३ । ११० ॥
अस्मदो भिसा सह एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे कयं ॥ ११० ॥

मइ–मम–मह–मज्झा ङसौ ॥ ८ । ३ । १११ ॥
अस्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति। ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ मइत्तो ममत्तो महत्तो मज्झत्तो आगओ ॥ मत्तो इति तु मत्त इत्यस्य ॥ एवं दो-दु-हि-हिन्तो-लुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥१११॥

ममाम्हौ भ्यसि ॥ ८ । ३ । ११२ ॥
अस्मदो भ्यसि परतो मम अम्ह इत्यादेशौ भवतः । भ्यसस्तु यथा-प्राप्तम् ॥ ममत्तो । अम्हत्तो । ममाहिन्तो । अम्हाहिन्तो । ममासुन्तो । अम्हासुन्तो । ममेसुन्तो । अम्हेसुन्तो ॥ ११२ ॥

मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं ङसा ॥८ । ३ । ११३॥
अस्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥ मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं धणं ॥ ११३ ॥

णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण
महाण मज्झाण आमा ॥ ८ । ३ । ११४ ॥
अस्मद आमा सहितस्य एत एकादशादेशा भवन्ति ॥ णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाणं धणं ॥ 'क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा' (८-१-२७) इत्यनुस्वारे । अम्हाणं । ममाणं । महाणं । मज्झाणं । एवं च पञ्चदश रूपाणि ॥ ११४ ॥

मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥ ८ । ३ । ११५ ॥
अस्मदो ङिना सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ मि मइ ममाइ मए मे ठिअं ॥ ११५ ॥

अम्ह-मम-मह-मज्झा ङौ ॥ ८ । ३ । ११६ ॥

अस्मदो ङौ परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तम् ॥ अम्हम्मि ममम्मि महम्मि मज्झम्मि ठिअं ॥ ११६ ॥

सुपि ॥ ८ । ३ । ११७ ॥

अस्मद. सुपि परे अम्हादयश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हेसु । ममेसु । महेसु मज्झेसु । एत्वविकल्पमते तु । अम्हसु । ममसु । महसु । मज्झसु ॥ अम्हस्यात्वमपीच्छत्यन्य । अम्हासु ॥ ११७ ॥

त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ८ । ३ । ११८ ॥

त्रे. स्थाने ती इत्यादेशो भवति तृतीयादौ ॥ तीहिं कयं । तीहिन्तो आगओ । तिण्ह धण । तीसु ठिअ ॥ ११८ ॥

द्वेर्दो वे ॥ ८ । ३ । ११९ ॥

द्विशब्दस्य तृतीयादौ दो वे इत्यादेशौ भवत. ॥ दोहि वेहि कय । दोहिन्तो वेहिन्तो आगओ । दोण्ह वेण्हं धणं । दोसु वेसु ठिअं ॥११९॥

दुवे दोण्णि वेण्णि च जस्-शसा ॥ ८ । ३ । १२० ॥

जस्-शसभ्या सहितस्य द्वे स्थाने दुवे दोण्णि वेण्णि इत्येते दो वे इत्येतौ च आदेशा भवन्ति । दुवे दोण्णि वेण्णि दो वे ठिआ पेच्छ वा । 'न्हस्व. संयोगे' (८-१-८४) इति ह्रस्वत्वे दुण्णि विण्णि ॥ १२० ॥

त्रेस्तिण्णिः ॥ ८ । ३ । १२१ ॥

जस्-शसभ्या सहितस्य त्रे स्थाने तिण्णि इत्यादेशो भवति ॥ तिण्णि ठिआ पेच्छ वा ॥ १२१ ॥

चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥ ८ । ३ । १२२ ॥

चतुरशब्दस्य जस्-शस्भ्या सह चत्तारो चउरो चत्तारि इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ चत्तारो । चउरो । चत्तारि चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ १२२ ॥

संख्याया आमो ण्ह ण्हं ॥ ८ । ३ । १२३॥

सख्याशब्दात्परस्यामो ण्ह ण्ह इत्यादेशौ भवत ॥ दोण्ह । तिण्ह । चउण्ह । पञ्चण्ह । छण्ह । सत्तण्ह । अट्ठण्ह ॥ एव दोण्ह । तिण्ह ।

चउण्हं । पंचण्हं छण्हं । सत्तण्हं । अट्ठण्हं । नवण्हं । दसण्हं । पण्णरसण्हं दिवसाणं । अट्ठारसण्हं समण-साहस्सीणं ॥ कतीनाम् । कइण्हं ॥ बहुलाधिकाराद् विंशत्यादेर्न भवति ॥ १२३ ॥

शेषेऽदन्तवत् ॥ ८ । ३ । १२४ ॥

उपर्युक्तादन्यः शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवदतिदिश्यते। येष्वाकाराद्यन्तेषु पूर्वं कार्याणि नोक्तानि तेषु 'जस्-शसोर्लुक्' (८-३-४) इत्यादीनि अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र 'जस्शसोर्लुक्' इत्येतत्कार्यातिदेशः । माला गिरी गुरू सही बहू रेहन्ति पेच्छ वा ॥ 'अमोस्य' (८-३-५) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिं गुरुं सहिं बहुं गामणिं खलपुं पेच्छ ॥ 'टा-आमोर्णः' (८-३-६) इत्येतत्कार्यातिदेशः । हाहाण कयं । मालाण गिरीण गुरूण सहीण बहूण धणं । टायाम्तु । 'टा णा' (८-३-२४) ॥ 'टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः' (८-३-२९) इति विधिरुक्तः ॥ 'भिसो हि हिँ हिं' (८-३-७) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहि गिरीहि गुरूहि सहीहि बहूहि कयं । एवं सानुनासिकानुस्वारयोरपि ॥ 'ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः' (८-३-८) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो आगओ । हिलुकौ तु प्रतिषेत्स्येते (८-३-१२७, १२६.) 'भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो' (८-३-९) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहिन्तो । मालासुन्तो । हिस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२७) । एवं गिरीहिन्तो । इत्यादि ॥ 'ङसः स्सः' (८-३-१०) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिस्स । गुरुस्स । दहिस्स । महुस्स ॥ स्त्रियां तु 'टा-ङस्-ङेः०' (८-३-२९) इत्याद्युक्तम् ॥ 'ङे म्मि ङेः' (८-३-११) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिम्मि गुरुम्मि । दहिम्मि । महुम्मि । ङेस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२८) । स्त्रियां तु 'टा-ङस्-ङेः०' (८-३-२९) इत्याद्युक्तम् ॥ 'जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः' (८-३-१२) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरी गुरू

चिट्ठन्ति । गिरीओ गुरूओ आगओ । गिरीण गुरूण धण ॥ 'भ्यसि वा' (८-३-१३) इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्तते 'इदुतो दीर्घ' (८-३-१६) इति नित्य विधानात् ॥ 'टाण-शस्येत्' (८-३-१४) 'भिस्भ्यस्सुपि' (८-३-१५) इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२९)॥१२४॥

न दीर्घो णो ॥ ८ । ३ । १२५ ॥

इदुदन्तयोरर्थाज्जस्-शस्ङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न भवति॥ अग्गिणो । वाउणो ॥ णो इति किम् । अग्गी । अग्गीओ ॥ १२५ ॥

ङसेर्लुक् ॥ ८ । ३ । १२६ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङसेर्लुग् न भवति ॥ मालत्तो । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो आगओ ॥ एव अग्गीओ । वाऊओ । इत्यादि ॥१२६॥

भ्यसश्च हिः ॥ ८ । ३ ॥ १२७ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो भ्यसो ङसेश्च हिर्न भवति ॥ मालाहिन्तो । मालासुन्तो । एव अग्गीहिन्तो । इत्यादि ॥ मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ एवम् अग्गीओ । इत्यादि ॥ १२७ ॥

ङेर्डे: ॥ ८ । ३ । १२८ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङेर्डे न भवति ॥ अग्गिम्मि । वाउम्मि । दहिम्मि । महुम्मि ॥ १२८ ॥

एत् ॥ ८ । ३ ॥ १२९ ॥

आकारान्तादीनामर्थात् टाशस्भिस्भ्यम्सुप्सु परतोदन्तवद् एत्व न भवति ॥ हाहाण कय ॥ मालाओ पेच्छ ॥ मालाहि कय ॥ मालाहिन्तो । मालासुन्तो आगओ ॥ मालासु ठिअ ॥ एव अग्गिणो । वाउणो । इत्यादि ॥ १२९ ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ८ । ३ । १३० ॥

सर्वासा विभक्तीना स्यादीना त्यादीनां च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचन भवति ॥ दोण्णि कुणन्ति । दुवे कुणन्ति । दोहिं । दोहिन्तो । दोसुन्तो । दोसु । हत्था । पाया । थणया । नयणा ॥ १३० ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ८ । ३ । १३१ ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति ॥ मुणिस्स । मुणीण देइ ॥ नमो देवस्स । देवाण ॥ १३१ ॥

तादर्थ्यङेर्वा ॥ ८ । ३ । १३२ ॥

तादर्थ्यविहितस्य ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥ ङेरिति किम् । देवाण ॥ १३२ ॥

वधाड्डाइश्च वा ॥ ८ । ३ । १३३ ॥

वधशब्दात्परस्य तादर्थ्यङेर्डित् आइः षष्ठी च वा भवति ॥ वहाइ वहस्स वहाय । वधार्थमित्यर्थः ॥ १३३ ॥

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ ८ । ३ । १३४ ॥

द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी भवति क्वचित् ॥ सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरिमो । अत्र द्वितीयायाः षष्ठी ॥ धणस्स लद्धो । धनेन लब्ध इत्यर्थः । चिरस्स मुक्का । चिरेण मुक्तेत्यर्थः । तेसिमेअमणाइण्णं । तैरेतदनाचरितम् । अत्र तृतीयायाः ॥ चोरस्स बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः । इअराइं जाण लहुअक्खराइं पायन्तिमिल्ल-सहिआण । पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति । अत्र पञ्चम्या ॥ पिट्ठीए केस-भारो । अत्र सप्तम्याः ॥ १३४ ॥

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ ८ । ३ । १३५ ॥

द्वितीयातृतीययोः स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति ॥ गामे वसामि । नयरे न जामि । अत्र द्वितीयायाः ॥ मइ वेविरीए मलिआइं ॥ तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी । अत्र तृतीयायाः ॥ १३५ ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ ८ । ३ । १३६ ॥

पञ्चम्याः स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवतः ॥ चोरेण बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः ॥ अन्तेउरे रमिउमागओ राया । अन्तःपुराद् रन्त्वागत इत्यर्थः ॥ १३६ ॥

सप्तम्या द्वितीया ॥ ८ । ३ । १३७ ॥

सप्तम्याः स्थाने कचिद् द्वितीया भवति ॥ विज्जुज्जोयं भरइ रत्तिं ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेणं कालेणं । तेणं समएणं । तस्मिन् काले । तस्मिन् समये इत्यर्थः ॥ प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीसं पि जिणवरा । चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थः ॥ १३७ ॥

क्यङोर्यलुक् ॥ ८ । ३ । १३८ ॥

क्यङन्तस्य क्यङ्षन्तस्य वा सम्बन्धिनो यस्य लुग् भवति ॥ गरुआइ । गरुआअइ । अगुरुर्गुरुर्भवति गुरुरिवाचरति वेत्यर्थः ॥ क्यङ्ष् । दमदमाइ । दमदमाअइ ॥ लोहिआइ । लोहिआअइ ॥ १३८ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ ८ । ३ । १३९ ॥

त्यादीनां विभक्तीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च संबन्धिनः प्रथमत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्य स्थाने इच् एच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसइ । हसए । वेवइ । वेवए । चकारौ 'इचेचः' (८-४-३१८) इत्यत्र विशेषणार्थौ ॥ १३९ ॥

द्वितीयस्य सि से ॥ ८ । ३ । १४० ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य सम्बन्धिन आद्यवचनस्य स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हससि । हससे । वेवसि । वेवसे ॥ १४० ॥

तृतीयस्य मिः ॥ ८ । ३ । १४१ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य वचनस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥ हसामि । वेवामि ॥ बहुलाधिकाराद् मिवेः स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च ॥ बहु-जाणय रूसिउं सक्कं । शक्नोमीत्यर्थः ॥ न मर । न म्रिये इत्यर्थः ॥ १४१ ॥

बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥ ८ । ३ । १४२ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानामाद्यत्रयसम्बन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥ हसन्ति । वेवन्ति । हसि-

ज्जन्ति । रमिज्जन्ति । गज्जन्ते खे मेहा ॥ बीहन्ते रक्खसाणं च ॥ उप्पज्जन्ते कइ-हिअय-सायरे कव्व-रयणाइं ॥ दोण्णि वि न पहुप्पिरे बाहू । न प्रभवत इत्यर्थः ॥ विच्छुहिरे । विक्षुभ्यन्तीत्यर्थः ॥ कचिद् रे एकत्वेपि । सूसइरे गाम-चिक्खल्लो । शुष्यतीत्यर्थः ॥ १४२ ॥

मध्यमस्येत्था-हचौ ॥ ८ । ३ । १४३ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां मध्यमस्य त्रयस्य बहुषु वर्तमानस्य स्थाने इत्था हच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसित्था । हसह । वेवित्था । वेवह ॥ बाहुलकादित्थान्यत्रापि । यद्यत्ते रोचते । जं जं ते रोइत्था । हच् इति चकारः 'इह-हचोर्हस्य' (८-४-२६८) इत्यत्र विशेषणार्थः ॥१४३॥

तृतीयस्य मो-मु-माः ॥ ८ । ३ । १४४ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां तृतीयस्य त्रयस्य सम्बन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने मो मु म इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसामो । हसामु । हसाम । तुवरामो । तुवरामु । तुवराम ॥ १४४ ॥

अत एवैच् से ॥ ८ । ३ । १४५ ॥

त्यादेः स्थाने यौ एच् से इत्येतावादेशावुक्तौ तावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् ॥ हसए । हससे ॥ तुवरए । तुवरसे ॥ करए । करसे ॥ अत इति किम् । ठाइ । ठासि ॥ वसुआइ । वसुआसि ॥ होइ । होसि । एवकारोकारान्ताद् एच् से एव भवत इति विपरीतावधारणनिषेधार्थः । तेनाकारान्ताद् इच् सि इत्येतावपि सिद्धौ ॥ हसइ । हससि ॥ वेवइ । वेवसि ॥ १४५ ॥

सिनास्तेः सिः ॥ ८ । ३ । १४६ ॥

सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेशो भवति ॥ निट्ठुरो जं सि॥ सिनेति किम् । सेआदेशे सति अत्थि तुमं ॥ १४६ ॥

मि-मो-मैर्म्हि-म्हो-म्हा वा ॥ ८ । ३ । १४७ ॥

अस्तेर्धातोः स्थाने मि मो म इत्यादेशैः सह यथासंख्यं म्हि म्हो म्ह इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एस म्हि । एषोस्मीत्यर्थः ॥ गय म्हो । गय म्ह ।

मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अह।अत्थि अह्मे॥ अत्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थाया 'पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः' (८–२–७४) इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् । किं तु विभक्तिविधौ प्राय साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते । अन्यथा वच्छेण । वच्छेसु । सव्वे । जे । ते । के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्यु ॥ १४७ ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ ८ । ३ । १४८ ॥

अस्ते स्थाने त्यादिभि सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥ अत्थि सो । अत्थि ते । अत्थि तुम । अत्थि तुम्हे । अत्थि अह । अत्थि अम्हे ॥१४८॥

णेरदेदावावे ॥ ८ । ३ । १४९ ॥

णे स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ दरिसइ । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ । हसावइ । हसावेइ ॥ उवसामेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेन्नास्ति । जाणावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥ १४९ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ ८ । ३ । १५० ॥

गुर्वादेर्णे स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति ॥ शोषितम् । सोसविअ । सोसिअ ॥ तोषितम् । तोसविअ । तोसिअ ॥ १५० ॥

भ्रमेराडो वा ॥ ८ । ३ । १५१ ॥

भ्रमे परस्य णेराड आदेशो वा भवति ॥ भमाडइ । भमाडेइ । पक्षे । भामेइ । भमावइ । भमावेइ ॥ १५१ ॥

लुगावी क्त भाव कर्मसु ॥ ८ । ३ । १५२ ॥

णे स्थाने लुक् आवि इत्यादेशो भवत क्ते भावकर्मविहिते च प्रत्यये परत ॥ कारिअ करावित्र ॥ हासिअ । हसाविअ ॥ खामिअ । खमाविअ ॥ भावकर्मणो । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ । हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥ १५२ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ ८ । ३ । १५३ ॥

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति ॥ अति । पाडइ । मारइ ॥

गति । कारेइ । खामेइ ॥ लुकि । कारिअ । खामिअ । कारीअइ । खामीअइ । कारिज्जइ । खामिज्जइ ॥ अदेल्लुकीति किम् । कराविअ । करावीअइ । कराविज्जइ ॥ आदेरिति किम् । सगामेइ । इह व्यवहितस्य मा भूत् ॥ कारिअ । इहान्त्यस्य मा भूत् । अत इति किम् । दूसेइ ॥ केचित्तु आवेआव्यादेशयोरप्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारावेइ । हासाविओ जणो सामलीए ॥ १५३ ॥

मौ वा ॥ ८ । ३ । १५४ ॥

अत आ इति वर्तते । अदन्ताद्धातोर्मौ परे अत आत्वं वा भवति ॥ हसामि । हसमि ॥ जाणामि । जाणमि । लिहामि लिहमि ॥ अत इत्येव । होमि ॥ १५४ ॥

इच्च मोमुमे वा ॥ ८ । ३ । १५५ ॥

अकारान्ताद्धातोः परेषु मोमुमेषु अत इत्वं चकाराद् आत्वं च वा भवतः ॥ भणिमो भणामो । भणिमु भणामु । भणिम भणाम । पक्षे । भणमो । भणमु । भणम ॥ 'वर्तमाना-पञ्चमी शतृषु वा' (८ ३ १५८) इत्येत्वे तु भणेमो । भणेमु । भणेम ॥ अत इत्येव । ठामो । होमो ॥ १५५ ॥

क्ते ॥ ८ । ३ । १५६ ॥

क्ते परतोत इत्वं भवति ॥ हसिअं । पढिअ । नविअ । हासिअ । पाढिअ ॥ गयं नयमित्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात् ॥ अत इत्येव । झाय । लुअ । हुअ ॥ १५६ ॥

एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥ ८ । ३ । १५७ ॥

क्त्वातुमुत्तव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एकारश्चकारा दिकारश्च भवति ॥ क्त्वा । हसेऊण । हसिऊण ॥ तुम् । हसेउ । हसिउ ॥ तव्य । हसेअव्वं । हसिअव्वं ॥ भविष्यत् । हसेहिइ हसिहिइ ॥ अत इत्येव । काऊण ॥ १५७ ॥

वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥ ८ । ३ । १५८ ॥

वर्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति ॥ वर्तमाना । हसेइ हसइ । हसेम हसिम । हसेमु हसिमु ॥ पञ्चमी । हसेउ हसउ । सुणेउ सुणउ ॥ शतृ । हसेन्तो हसन्तो ॥ क्वचिन्न भवति । जयइ॥ क्वचिदात्वमपि । सुणाउ ॥ १५८ ॥

ज्जा-ज्जे ॥ ८ । ३ । १५९ ॥

ज्जा ज्ज इत्यादेशयो परयोरकारस्य एकारो भवति ॥ हसेज्जा । हसेज्ज ॥ अत इत्येव । होज्जा । होज्ज ॥ १५९ ॥

ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥ ८ । ३ । १६० ॥

चिजिप्रभृतीना भावकर्मविधिं वक्ष्याम । येषा तु न वक्ष्यते तेषा संस्कृतातिदेशात्प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवत ॥ हसीअइ । हसिज्जइ । हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । पढीअइ । पढिज्जइ । होईअइ । होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचित् क्योपि विकल्पेन भवति । मए नवेज्ज मए नविज्जेज्ज । तेण लहेज्ज । तेण लहिज्जेज्ज । तेण अच्छेज्ज । तेण अच्छिज्जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥१६०॥

दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥ ८ । ३ । १६१ ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्य डीस डुच्च इत्यादेशौ भवत । ईअइज्जापवाद ॥ दीसइ वुच्चइ ॥ १६१ ॥

सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥ ८ । ३ । १६२ ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादि॰ प्रत्ययो भूतार्थ तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति ॥ उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधानात् स्वरान्तादेवाय विधि ॥ कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थ॰ । एव ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्त्यन्या॰ प्रयोग ॥ १६२ ॥

व्यञ्जनादीअः ॥ ८ । ३ । १६३ ॥

व्यञ्जनाद्धातो॰ परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति॥

हुवीअ । अभूत् । अभवत् । बभूवेत्यर्थः ॥ एवं अच्छीअ । आसिष्ट । आस्त । आसांचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृण्हात् । जग्राह वा ॥ १६३ ॥

तेनास्तेरास्यहेसी ॥ ८ । ३ । १६४ ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवतः ॥ आसि सो तुमं अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थः । एवं अहेसि ॥ १६४॥

ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥ ८ । ३ । १६५ ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात्परः इर्वा प्रयोक्तव्यः ॥ भवेत् । होज्जइ । होज्ज ॥ १६५ ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ ८ । ३ । १६६ ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिर्हिः प्रयोक्तव्यः ॥ होहिइ । भविष्यति भविता वेत्यर्थः ॥ एवं होहिन्ति । होहिसि । होहित्था । हसिहिइ । काहिइ ॥ १६६ ॥

मि-मो-मु-मे स्सा हा न वा ॥ ८ । ३ । १६७ ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेवादी स्सा हा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । हेरपवादौ ॥ पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि होहामि । होस्सामो होहामो । होस्सामु होहामु । होस्साम होहाम ॥ पक्षे । होहिमि । होहिमो । होहिमु । होहिम ॥ क्वचित्तु हा न भवति । हसिस्सामो । हसिहिमो ॥ १६७ ॥

मो-मु-मानां हिस्सा हित्था ॥ ८ । ३ । १६८ ॥

धातोः परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ ॥ होहिस्सा । होहित्था । हसिहिस्सा । हसिहित्था । पक्षे । होहिमो । होस्सामो । होहामो । इत्यादि ॥ १६८ ॥

मेः स्सं ॥ ८ । ३ । १६९ ॥

धातोः परो भविष्यति काले म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्रयोक्तव्यः ॥ होस्सं । हसिस्सं । कित्तइस्सं । पक्षे । होहिमि । होस्सामि । होहामि । कित्तइहिमि ॥ १६९ ॥

कृ-दो हं ॥ ८ । ३ । १७० ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने हं वा प्रयोक्तव्यः ॥ काहं । दाहं । करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥ पक्षे । काहिमि । दाहिमि । इत्यादि ॥ १७० ॥

श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि- मुचि-वचि-छिदि--भिदि-भुजां सोच्छं गच्छं रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं छेच्छं भेच्छं भोच्छं॥ ८।३।१७१॥

श्वादीनां धातूनां भविष्यद्विहितम्यन्तानां स्थाने सोच्छमित्यादयो निपात्यन्ते ॥ सोच्छं । श्रोष्यामि ॥ गच्छं । गमिष्यामि ॥ संगच्छं । संगंस्ये ॥ रोच्छं । रोदिष्यामि ॥ विद ज्ञाने । वेच्छं । वेदिष्यामि ॥ दच्छं द्रक्ष्यामि ॥ मोच्छं । मोक्ष्यामि । वोच्छं । वक्ष्यामि ॥ छेच्छं । छेत्स्यामि ॥ भेच्छं । भेत्स्यामि ॥ भोच्छं । भोक्ष्ये ॥ १७१ ॥

सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ ८।३।१७२ ॥

श्वादीनां स्थाने इजादिषु भविष्यदादेशेषु यथासंख्यं सोच्छादयो भवन्ति । ते एवादेशा अन्त्यस्वराद्यवयववर्जा इत्यर्थः । हिलुक् च वा भवति ॥ सोच्छिइ । पक्षे । सोच्छिहिइ । एवं सोच्छिन्ति । सोच्छिहिन्ति । सोच्छिसि । सोच्छिहिसि । सोच्छित्था । सोच्छिहित्था । सोच्छिह । सोच्छिहिह । सोच्छिमि । सोच्छिहिमि । सोच्छिस्सामि । सोच्छिहामि । सोच्छिस्सं । सोच्छं । सोच्छिमो । सोच्छिहिमो । सोच्छिस्सामो । सोच्छिहामो । सोच्छिहिस्सा । सोच्छिहित्था । एवं मुमयोरपि ॥ गच्छिइ । गच्छिहिइ । गच्छिन्ति । गच्छिहिन्ति । गच्छिसि । गच्छिहिसि । गच्छित्था । गच्छिहित्था । गच्छिह । गच्छिहिह । गच्छिमि । गच्छिहिमि । गच्छिस्सामि । गच्छिहामि । गच्छिस्सं । गच्छं । गच्छिमो । गच्छिहिमो । गच्छिस्सामो । गच्छिहामो । गच्छिहिस्सा । गच्छिहित्था । एवं मुमयोरपि ॥ एवं रुदादीनामप्युदाहार्यम् ॥ १७२ ॥

दु सु मु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥८।३।१७३ ॥

विध्यादिष्वर्थेषूत्पन्नानामेकत्वेर्थे वर्तमानानां त्रयाणामपि त्रिकाणां स्थाने

यथासंख्यं दु सु मु इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसउ सा । हससु तुम । हसामु अहं ॥ पेच्छउ । पेच्छसु । पेच्छामु ॥ दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थम् ॥ १७३ ॥

सोर्हिर्वा ॥ ८ ।३। १७४ ॥

पूर्वसूत्रविहितस्य सोः स्थाने हिरादेशो वा भवति ॥ देहि देसु ॥१७४॥

अत इज्जस्विज्जहीज्जे-लुको वा ॥ ८ ।३।१७५ ॥

अकारात्परस्य सो. इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति ॥ हसेज्जसु । हसेज्जहि । हसेज्जे । हस । पक्षे । हससु ॥ अत इति किम् । होसु । ठाहि ॥ १७५ ॥

बहुषु न्तु ह मो ॥ ८।३।१७६ ॥

विध्यादिषूत्पन्नानां बहुष्वर्थेषु वर्तमानानां त्रयाणां त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ न्तु । हसन्तु । हसन्तु हसेयुर्वा ॥ ह । हसह । हसत । हसेत वा ॥ मो । हसामो । हसाम । हसेम वा ॥ एवं तुवरन्तु । तुवरह । तुवरामो ॥ १७६ ॥

वर्तमाना-भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा ॥ ८।३।१७७ ॥

वर्तमानाया भविष्यन्त्याश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे यथाप्राप्तम् ॥ वर्तमाना । हसेज्ज । हसेज्जा । पढेज्ज । पढेज्जा । सुणेज्ज । सुणेज्जा ॥ पक्षे । पढिहिइ ॥ विध्यादिषु । हसेज्ज । हसिज्जा । हसतु । हसेद्वा इत्यर्थ. । पक्षे । हसउ ॥ एवं सर्वत्र । यथा तृतीयत्रये । अइवाएज्जा । अइवायावेज्जा । न समणुजाणामि । न समणुजाणेज्जा वा ॥ अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति । होज्ज । भवति । भवेत् । भवतु । अभवत् । अभूत् । बभूव । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यद्वेत्यर्थः ॥ १७७ ॥

मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ ८ । ३ । १७८ ॥

स्वरान्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययानां च स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतौ वा भवतः वर्तमानाभविष्यन्त्योर्विध्यादिषु च ॥ वर्तमाना । होज्जइ ।

होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ ॥ एवं होज्जसि । होज्ज । होज्जा । होसि । इत्यादि ॥ भविष्यन्ती । होज्जहिइ । होज्जाहिइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होहिइ ॥ एवं होज्जाहिसि । होज्जाहिसि । होज्ज । होज्जा । होहिसि । होज्जहिमि । होज्जाहिमि । होज्जस्सामि । होज्जहामि । होज्जस्सं । होज्ज । होज्जा । इत्यादि ॥ विध्यादिषु । होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । भवतु भवेद्वेत्यर्थः । पक्षे । होउ ॥ स्वरान्तादिति किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तुवरेज्ज । तुवरेज्जा ॥१७८॥

क्रियातिपत्तेः ॥ ८ । ३ । १७९ ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः ॥ होज्ज । होज्जा । अभविष्यदित्यर्थः । जइ होज्ज वण्णणिज्जो ॥ १७९ ॥

न्त–माणौ ॥ ८ । ३ । १८० ॥

क्रियातिपत्ते स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवतः ॥ होन्तो । होमाणो । अभविष्यदित्यर्थः ॥

हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।
न सहन्तो चिअ तो राहुपरिहवं से जिअन्तस्स ॥१८०॥

शत्रानशः ॥ ८ । ३ । १८१ ॥

शतृआनश् इत्येतयोः प्रत्येकं न्त माण इत्येतावादेशौ भवतः ॥ शतृ । हसन्तो हसमाणो ॥ आनश् । वेवन्तो वेवमाणो ॥ १८१ ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ८ । ३ । १८२ ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शत्रानशोः स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति ॥ हसई । हसन्ती । हसमाणी । वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी ॥ १८२ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि
त्वत्कीर्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे पारे पयोधेरपि ।
तेनास्याः प्रमदास्वभावसुलभैरुच्चावचैश्चापलै-
स्ते वाचयमवृत्तयोपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिता ॥ १ ॥

सर्वविदे नमः ॥

अर्हं ॥

इदितो वा ॥ ८ । ४ । १ ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्तीति वेदितव्यम् । तत्रैव चोदाहरिष्यते ॥ १ ॥

कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-सङ्घ-बोल्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ॥८।४।२॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा वा भवन्ति ॥ वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ । सङ्घइ । बोल्लइ । चवइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ॥ उव्वुक्कइ इति तूत्पूर्वस्य वुक्क भाषणे इत्यस्य । पक्षे । कहइ ॥ एते चान्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति ॥ तथा च । वज्जरिओ कथितः । वज्जरिऊण कथयित्वा । वज्जरणं कथनम् । वज्जरन्तो कथयन् । वज्जरिअव्वं कथयितव्यमिति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति । संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥ २ ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ८ । ४ । ३ ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुञ्छाः ॥ ८ । ४ । ४ ॥

जुगुप्सेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झुणइ । दुगुच्छइ । दुगुञ्छइ । पक्षे । जुगुच्छइ ॥ गलोपे । दुउच्छइ । दुउञ्छइ । जुउच्छइ ॥ ४ ॥

बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥ ८।४।५॥

बुभुक्षेराचारक्विबन्तस्य च वीजेर्यथासंख्यमेतावादेशौ वा भवतः ॥ णीरवइ । बुहुक्खइ । वोज्जइ । वीजइ ॥ ५ ॥

ध्या-गोर्झा-गौ ॥ ८।४।६॥

अनयोर्यथासंख्यं झा गा इत्यादेशौ भवतः ॥ झाइ । झाअइ । णिज्झाइ । णिज्झाअइ । निपूर्वो दर्शनार्थः । गाइ । गायइ । झाणं । गाणं ॥ ६ ॥

ज्ञो जाण-मुणौ ॥८।४।७॥

जानातेर्जाण मुण इत्यादेशौ भवत. ॥ जाणइ । मुणइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्प. । जाणिअ । णायं । जाणिऊण । णाऊण । जाणण । णाण । मणइ इति तु मन्यते ॥ ७ ॥

उदो ध्मो धुमा ॥८।४।८॥

उद. परस्य ध्मो धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति । उध्दुमाइ ॥ ८ ॥

श्रदो धो दहः ॥८।४।९॥

श्रद परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति ॥ सद्दहइ । सद्दहमाणो जीवो ॥ ९ ॥

पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥८।४।१०॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पिअइ ॥ १० ॥

उद्वातेरोरुम्मा वसुआ ॥८।४।११॥

उत्पूर्वस्य वाते ओरुम्मा वसुआ इत्येतावादेशौ.वा भवत ॥ ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ॥११॥

निद्रातेरोहीरोङ्घौ ॥ ८।४।१२॥

निपूर्वस्य द्राते ओहीर उङ्घ इत्यादेशो वा भवत. ॥ ओहीरइ । उङ्घइ । निद्दाइ ॥ १२ ॥

आघ्रेराइग्घः ॥८।४।१३॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आइग्घइ । अग्घाइ ॥ १३॥

स्नातेरब्भुत्तः ॥८।४।१४॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भुत्तइ । ण्हाइ ॥ १४ ॥

समः स्त्यः खाः ॥ ८।४।१५॥

संपूर्वस्य स्त्यायते. खा इत्यादेशो भवति ॥ संखाइ । संखाय ॥ १५ ॥

स्थष्ठा-थक्क-चिट्ठ-निरप्पाः ॥८।४।१६॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ ठाइ । ठाअइ । ठाणं । पट्ठिओ ।

उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठाविओ । थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । थिअ । थाण । पत्थिओ । उत्थिओ थाऊण ॥१६॥

उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥८।४।१७॥

उद परस्य तिष्ठते ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवत ॥ उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ॥१७॥

म्लेर्वा-पव्वायौ ॥८।४।१८॥

म्लायतेर्वा पव्वाय इत्यादेशौ वा भवत ॥ वाइ । पव्वायइ । मिलाइ॥१८॥

निर्मो निम्माण-निम्मवौ ॥८।४।१९॥

निर्पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ भवत ॥ निम्माणइ । निम्मवइ ॥१९॥

क्षेर्णिज्झरो वा ॥८।४।२०॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिज्झरइ । पक्षे । झिज्जइ ॥२०॥

छदेर्णेर्णुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥८।४।२१॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णुमइ । नूमइ । णत्वे णूमइ । सन्नुमइ । ढक्कइ । ओम्वालइ । पव्वालइ । छायइ ॥ २१ ॥

निविपत्योर्णिहोडः ॥८।४।२२॥

निवृग पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहोडइ पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥ २२ ॥

दूङो दूमः ॥८।४।२३॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति ॥ दूमेइ मज्झ हिअयं ॥ २३ ॥

धवलेर्दुमः ॥८।४।२४॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति ॥ दुमइ । धवलइ ॥ 'स्वराण-स्वरा' (बहुलम्) (८-४-२३८) इति दीर्घत्वमपि । दूमिअं । धवलितं॥ मित्यर्थ ॥ २४ ॥

तुलेरोहामः ॥ ८ । ४ ।

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति ॥ ओहामइ । तुलइ ॥२५॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥ ८ । ४ । २६ ॥

विरिचयतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । विरेअइ ॥ २६ ॥

तडेराहोड-विहोडौ ॥ ८ । ४ । २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ आहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥ २७ ॥

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ ८ । ४ । २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वीसालइ । मेलवइ । मिस्सइ ॥ २८ ॥

उध्दूलेर्गुण्ठः ॥ ८। ४ । २९ ॥

उध्दूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति ॥ गुण्ठइ । पक्षे । उध्दूलेइ ॥ २९ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥ ८ । ४ । ३० ॥

भ्रमयतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ट तमाड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ तालिअण्टइ । तमाडइ । भामेइ । भमाडेइ । भमावेइ ॥ ३० ॥

नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल- पलावाः ॥ ८ । ४ । ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ विउडइ । नासवइ । हारवइ । विप्पगालइ । पलावइ । पक्षे । नासइ ॥ ३१ ॥

दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ८ । ४ । ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ दावइ । दंसइ । दक्खवइ । दरिसइ ॥ ३२ ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ८ । ४ । ३३ ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ उग्गइ । उग्घाडइ ॥ ३३ ॥

स्पृहः सिहः ॥ ८ । ४ । ३४ ॥

स्पृहो ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो भवति ॥ सिहइ ॥ ३४ ॥

संभावेरासङ्घः ॥ ८ । ४ । ३५ ॥

सभावयतेरासङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आसङ्घइ । सभावइ ॥ ३५॥

उन्नमेरुत्थङ्घोल्लाल-गुलुगुञ्छोप्पेलाः ॥ ८ । ४ । ३६ ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उत्थङ्घइ । उल्लालइ । गुलुगुञ्छइ । उप्पेलइ । उन्नावइ ॥ ३६ ॥

प्रस्थापेः पट्ठव पेण्डवौ ॥ ८ । ४ । ३७ ॥

प्रपूर्वस्य तिष्ठतेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवत ॥ पट्ठवइ । पेण्डवइ । पट्ठावइ ॥ ३७ ॥

विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥ ८ । ४ । ३८ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क अवुक्क इत्यादेशौ वा भवत ॥ वोक्कइ । अवुक्कइ । विण्णवइ ॥ ३८ ॥

अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥ ८ । ४ । ३९ ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे । अप्पेइ ॥ ३९ ॥

यापेर्जवः ॥ ८ । ४ । ४० ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति ॥ जवइ जावेइ ॥ ४० ॥

प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥ ८ । ४ । ४१ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ ओम्वालइ । पव्वालइ । पावेइ ॥ ४१ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ८ । ४ । ४२ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति ॥ पक्खोडइ । विकोसइ ॥ ४२ ॥

रोमन्थे रोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ८ । ४ । ४३ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ॥ ४३ ॥

कमेर्णिहुवः ॥ ८ । ४ । ४४ ॥

कमेः स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहुवइ । कामेइ ॥ ४४ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ८ । ४ । ४५ ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति ॥ णुव्वइ । पयासेइ ॥४५॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ८ । ४ । ४६ ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति ॥ विच्छोलइ । कम्पेइ ॥ ४६ ॥

आरोपेर्वलः ॥ ८ । ४ । ४७ ॥

आरुहेर्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति ॥ वलइ । आरोवेइ ॥ ४७ ॥

दोले रङ्खोलः ॥ ८ । ४ । ४८ ॥

दुले स्वार्थे ण्यन्तस्य रङ्खोल इत्यादेशो वा भवति ॥ रङ्खोलइ । डोलइ ॥ ४८ ॥

रञ्जेरावः ॥ ८ । ४ । ४९ ॥

रञ्जेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति ॥ रावेइ । रञ्जेइ ॥ ४९ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ८ ।४।५० ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति ॥ परिवाडेइ । घडेइ ॥५०॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ८ । ४ । ५१ ॥

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति ॥ परिआलेइ । वेढेइ॥५१॥

क्रियः किणो वेस्तु क्के च ॥ ८ ।४।५२ ॥

णेरिति निवृत्तम् । क्रीणातेः किण इत्यादेशो भवति । वेः परस्य तु द्विरुक्तः केश्चकारात्किणश्च भवति ॥ किणइ । विक्केइ । विक्किणइ ॥ ५२॥

भियो भा-बीहौ ॥ ८ ।४।५३ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवतः ॥ भाइ । भाइअं । बीहइ । बीहिअं ॥ बहुलाधिकाराद् भीओ ॥ ५३ ॥

आलीङोल्ली ॥ ८ । ४ । ५४ ॥

आलीयतेः अल्ली इत्यादेशो भवति ॥ अल्लियइ । अल्लीणो ॥ ५४ ॥

निलीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-ल्हिक्काः ॥८।४।५५॥

निलीङ एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिक्कइ । ल्हिक्कइ । निलिज्जइ ॥ ५५ ॥

विलीङेर्विरा ॥ ८ । ४ । ५६ ॥

विलीङेर्विरा इत्यादेशो वा भवति ॥ विराइ । विलिज्जइ ॥ ५६ ॥

रुते रुञ्ज-रुण्टौ ॥ ८ । ४ । ५७ ॥

रौतेरेतावादेशौ वा भवत. ॥ रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥ ५७ ॥

श्रुटेर्हणः ॥ ८ । ४ । ५८ ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति ॥ हणइ । सुणइ ॥ ५८ ॥

धूगेर्धुवः ॥ ८ । ४ । ५९ ॥

धुनोतेर्धुव इत्यादेशो वा भवति ॥ धुवइ । धुणइ ॥ ५९ ॥

भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥ ८ । ४ । ६० ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति ॥ होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति ॥ पक्षे । भवइ । परिहीण-विहवो । भविउं । पभवइ । परिभवइ । संभवइ ॥ क्वचिदन्यदपि । उब्भुअइ । भत्तं ॥ ६० ॥

अविति हुः ॥ ८ । ४ । ६१ ॥

विद्वर्जे प्रत्यये भुवो हु इत्यादेशो वा भवति ॥ हुन्ति । भवन् । हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ॥ ६१ ॥

पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥ ८ ।४।६२ ॥

पृथक्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ॥ णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थ. ॥ ६२ ॥

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ८ । ४। ६३ ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति ॥ प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यैवार्थ.। अङ्गे च्चिअ न पहुप्पइ । पक्षे । पभवेइ ॥६३॥

क्ते हूः ॥ ८।४।६४ ॥

भुव क्तप्रत्यये हूरादेशो भवति ॥ हूअ । अणुहूअ । पहूअ ॥ ६४ ॥

कृगेः कुणः ॥ ८।४।६५ ॥

कृग कुण इत्यादेशो भवति ॥ कुणइ । करइ ॥ ६५ ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ८ ।४।६६ ॥

काणेक्षितविषयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिआरइ । काणेक्षित करोति ॥ ६६ ॥

निष्टम्भावष्टम्भे णिठ्ठुह सदाणं ॥ ८ ।४।६७ ॥

निष्टम्भविषयस्यावष्टम्भविषयस्य च कृगो यथासख्य णिठ्ठुह सदाण इत्यादेशौ वा भवत ॥ णिठ्ठुहइ । निष्टम्भ करोति । सदाणइ । अवष्टम्भ करोति ॥ ६७ ॥

श्रमे वावम्फः ॥ ८ । ४ ॥ ६८ ॥

श्रमविषयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति ॥ वावम्फइ । श्रम करोति ॥६८ ॥

मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥८।४।६९॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्य तद्विषयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वोलइ । मन्युना ओष्ठ मलिन करोति ॥६९ ॥

शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥८।४।७०॥

शैथिल्यविषयस्य लम्बनविषयस्य च कृग पयल्ल इत्यादेशो वा भवति । पयल्लइ । शिथिलीभवति लम्बते वा ॥ ७० ॥

निष्पताच्छोटे णीलुञ्छः ॥८।४।७१ ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो भवति वा ॥ णीलुञ्छइ । निष्पतति । आच्छोटयति वा ॥ ७१ ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ८।४।७२॥

क्षुरविषयस्य कृग कम्म इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मइ । क्षुरं करोतीत्यर्थ ॥ ७२ ॥

चाटौ गुललः ॥८।४।७३॥

चाटुविषयस्य कृगो गुलल इत्यादेशो वा भवति ॥ गुललइ । चाटु करोतीत्यर्थः ॥ ७३ ॥

स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥ ८।४।७४ ॥

स्मरेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ झरइ । झूरइ । भरइ । भलइ । लढइ । विम्हरइ । सुमरइ । पयरइ । पम्हुहइ । सरइ ॥ ७४ ॥

विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥८।४।७५॥

विस्मरतेरेते आदेशा भवन्ति ॥ पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥७५॥

व्याहृगेः कोक्क-पोक्कौ ॥८।४।७६॥

व्याहरतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोक्कइ । ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ । पोक्कइ । पक्षे । वाहरइ ॥ ७६ ॥

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥८।४।७७॥

प्रसरते. पयल्ल उवेल्ल इत्येतावादेशौ वा भवतः । पयल्लइ । उवेल्लइ । पसरइ ॥ ७७ ॥

महमहो गन्धे ॥८।४।७८॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमह इत्यादेशो वा भवति ॥ महमहइ मालई । मालई-गन्धो पसरइ ॥ गन्ध इति किम् । पसरइ ॥ ७८ ॥

निस्सरेर्णीहर- नील-धाड-वरहाडाः ॥८।४।७९॥

निस्सरते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ णीहरइ । नीलइ । धाडइ । वरहाडइ । नीसरइ ॥ ७९ ॥

जाग्रेर्जग्गः ॥८।४।८०॥

जाग्रतेर्जग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ जग्गइ । पक्षे । जागरइ ॥८०॥

व्याप्रेराअड्डः ॥ ८ । ४ । ८१ ॥

व्याप्रियतेराअड्ड इत्यादेशो वा भवति ॥ आअड्डइ । वावरेइ ॥ ८१ ॥

संवृगेः साहर-साहट्टौ ॥ ८ । ४ । ८२ ॥

संवृणोते. साहर साहट्ट इत्यादेशौ वा भवत ॥ साहरइ । साहट्टइ ॥ संवरइ ॥ ८२ ॥

आदृङेः सन्नामः ॥ ८ ॥ ४ । ८३ ॥

आद्रियते सन्नाम इत्यादेशो वा भवति ॥ सन्नामइ । आदरइ ॥८३॥

प्रहृगेः सारः ॥ ८ । ४ । ८४ ॥

प्रहरते सार इत्यादेशो वा भवति ॥ सारइ । पहरइ ॥ ८४ ॥

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ८ । ४ । ८५ ॥

अवतरते ओह ओरस इत्यादेशौ वा भवत ॥ ओहइ । ओरसइ । ओअरइ ॥ ८५ ॥

शकेश्चय तर तीर-पाराः ॥ ८ । ४ । ८६ ॥

शक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ चयइ । तरइ । तीरइ । पारइ । सक्कइ ॥ त्यजतेरपि चयइ । हानिं करोति ॥ तरतेरपि तरइ ॥ तीरयतेरपि तीरइ ॥ पारयतेरपि पारेइ । कर्म समाप्नोति ॥ ८६ ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ८ । ४ । ८७ ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति ॥ थक्कइ ॥ ८७ ॥

श्लाघः सलहः ॥ ८ । ४ । ८८ ॥

श्लाघते सलह इत्यादेशो भवति ॥ सलहइ ॥ ८८ ॥

खचेर्वेअडः ॥ ८ । ४ । ८९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति ॥ वेअडइ । खचइ ॥ ८९ ॥

पचेः सोल्ल पउलौ ॥ ८ । ४ । ९० ॥

पचते सोल्ल पउल इत्यादेशौ वा भवत ॥ सोल्लइ । पउलइ । पयइ ॥ ९० ॥

मुचेश्छड्डावहेड मेल्लोस्सिक्क-रेअव णिल्लुञ्छ धसाडाः ॥ ८ । ४।९१॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति ॥ छड्डइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिक्कइ । रेअवइ । णिल्लुञ्छइ । धसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥ ९१ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ८ । ४ । ९२ ॥

दुःखविषयस्य मुचे णिव्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वलेइ । दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥

वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः ॥ ८ । ४ । ९३ ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥ ९३ ॥

रचेरुग्गहावह-विडविड्डाः ॥ ८ । ४ । ९४ ॥

रचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ उग्गहइ । अवहइ । विडविड्डइ । रयइ ॥ ९४ ॥

समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः ॥ ८ । ४ । ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उवहत्थइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥ ९५ ॥

सिचेः सिञ्च-सिम्पौ ॥ ८ । ४ । ९६ ॥

सिचतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥ ९६ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ८ । ४ । ९७ ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति ॥ पुच्छइ ॥ ९७ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ८ । ४ । ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ बुक्कइ । गज्जइ ॥ ९८ ॥

वृषे ढिक्कः ॥ ८ ॥ ४ । ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ढिक्कइ । वृषभो गर्जति ॥ ९९ ॥

राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ ८ । ४ । १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ अग्घइ । छज्जइ । सहइ । रीरइ । रेहइ । रायइ ॥ १०० ॥

मस्जेराउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-खुप्पाः ॥ ८ । ४ । १०१ ॥

मज्जतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥ १०१ ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ ८ । ४ । १०२ ॥

पुञ्जेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ आरोलइ । वमालइ । पुञ्जइ ॥ १०२ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ ८ । ४ । १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥ जीहइ । लज्जइ ॥ १०३ ॥

तिजेरोसुक्क ॥ ८ । ४ । १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ओसुक्कइ । तेअण ॥ १०४ ॥

मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणा ॥८।४।१०५॥

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंसइ । फुसइ । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥ १०५ ॥

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भञ्जइ ॥ १०६ ॥

अनुव्रजे पडिअग्ग ॥ ८ । ४ । १०७ ॥

अनुव्रजे पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥पडिअग्गइ।अणुवच्चइ॥१०७॥

अर्जेर्विढव. ॥ ८ । ४ । १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥ विढवइ । अज्जइ ॥ १०८ ॥

युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पा ॥ ८ । ४ । १०९ ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥ जुञ्जइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥ १०९ ॥

भुजो भुञ्ज- जिम-जेम-कम्माण्ह-समाण चमढ चड्डा ॥८।४।११०॥

भुज एतेऽष्टादेशा भवन्ति ॥ भुञ्जइ । जिमइ । जेमइ । कम्मेइ । अण्हइ । समाणइ । चमढइ । चड्डइ ॥ ११० ॥

वोपेन कम्मव ॥ ८ । ४ । १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजे कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मवइ । उवहुञ्जइ ॥ १११ ॥

घटेर्गढ ॥ ८ । ४ । ११२ ॥

घटतेर्गढ इत्यादेशो वा भवति ॥ गढइ घडइ । ॥ ११२ ॥

समा गलः ॥ ८ । ४ । ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥ सगलइ । सघडइ ॥११३॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ८ । ४ । ११४ ॥

हासेन करणेन य स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥ मुरइ । हासेन स्फुटति ॥ ११४ ॥

मण्डेश्चिञ्च चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥८ । ४ । ११५॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ चिञ्चइ । चिञ्चअइ । चिञ्चिल्लइ । रीडइ । टिविडिक्कइ । मण्डइ ॥ ११५ ॥

तुडेस्तोड तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः ॥८।४।११६॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुक्कइ । णिलुक्कइ । लुक्कइ । उल्लूरइ । तुडइ ॥ ११६ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ८।४।११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ ॥ ११७ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ८।४।११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥ ढसइ । विवट्टइ ॥ ११८ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ८।४।११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ अट्टइ । कढइ ॥ ११९ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ ८।४।१२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥ गण्ठइ । गण्ठी ॥ १२० ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ ८।४।१२१ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ घुसलइ । विरोलइ । मन्थइ ।१२१।

ह्लादेरवअच्छः ॥ ८।४।१२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥ अवअच्छइ । ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥ १२२ ॥

नेः सदो मज्ज. ॥ ८।४।१२३ ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ॥ अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥१२३॥

छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥८।४।१२४॥

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ दुहावइ । णिच्छल्लइ । णिज्झोडइ । णिव्वरइ । णिल्लूरइ । लूरइ। पक्षे । छिन्दइ ॥ १२४ ॥

आङा ओअन्दोद्दालौ ॥ ८।४।१२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवत. ॥ ओअन्दइ । उद्दालइ । अच्छिन्दइ ॥ १२५ ॥

मृदो मल–मढ–परिहट्ट–खड्ड–चड्ड–मड्ड–पन्नाडा. ॥ ८।४।१२६॥

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति ॥ मलइ । मढइ । परिहट्टइ । खड्डइ चड्डइ । मड्डइ । पन्नाडइ ॥ १२६ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल. ॥ ८।४।१२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति ॥ चुलुचुलइ । फन्दइ ॥ १२७ ॥

निर. पदेर्वल ॥ ८।४।१२८ ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ निव्वलइ। निप्पज्जइ ॥१२८॥

विसंवदेर्विअट्ट–विलोट्ट–फंसाः ॥ ८।४।१२९ ॥

विसपूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ विअट्टइ । विलोट्टइ । फसइ । विसंवयइ ॥ १२९ ॥

शदो झड–पक्खोडौ ॥ ८।४।१३० ॥

शीयतेरेतावादेशौ भवतः ॥ झडइ । पक्खोडइ ॥ १३०॥

आक्रन्देर्णीहर. ॥ ८।४।१३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति । णीहरइ । अक्कन्दइ ॥ १३१ ॥

खिदेर्जूर–विसूरौ ॥ ८।४।१३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवत. ॥ जूरइ । विसूरइ । खिज्जइ ॥ १३२ ॥

रुधेरुत्थङ्घः ॥ ८।४।१३३ ॥

रुधेरुत्थङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ उत्थङ्घइ । रुन्धइ ॥ १३३ ॥

निषेधेर्हक्‍कः ॥ ८।४।१३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ हक्कइ । निसेहइ ॥ १३४ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ ८।४।१३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा भवति ॥ जूरइ । कुज्झइ ॥ १३५ ॥

जनो जा-जम्मौ ॥ ८।४।१३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवत ॥ जाअइ जम्मइ ॥ १३६ ॥

तनेस्तड-तड्ड-तड्डव-विरल्लाः ॥ ८।४।१३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तडइ । तड्डइ । तड्डवइ । विरल्लइ । तणइ ॥ १३७ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ ८ । ४ । १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति ॥ थिप्पइ ॥ १३८ ॥

उपसर्पेरल्लिअः ॥ ८ । ४ । १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अल्लिअइ । उवसप्पइ ॥ १३९ ॥

संतपेर्झङ्खः ॥ ८ । ४ । १४० ॥

संतपेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । पक्षे । संतप्पइ ॥१४०॥

व्यापेरोअग्गः ॥ ८ । ४ । १४१ ॥

व्याप्नोतेरोअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ ओअग्गइ । वावेइ ॥१४१॥

समापेः समाणः ॥ ८ । ४ । १४२ ॥

समाप्नोतेः समाण इत्यादेशो वा भवति ॥ समाणइ । समावेइ ॥१४२॥

क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः ॥८।४।१४३॥

क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ गलत्थइ । अड्डक्खइ । सोल्लइ । पेल्लइ । णोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु णुल्लइ । छुहइ । हुलइ । परीइ । घत्तइ । खिवइ ॥ १४३ ॥

उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुवाः ॥ ८।४ । १४४॥

उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ गुलगुञ्छइ । उत्थङ्घइ । अल्लत्थइ । उब्भुत्तइ । उस्सिक्कइ । हक्खुवइ । उक्खिवइ ॥ १४४ ॥

आक्षिपेर्णीरवः ॥ ८।४।१४५ ॥

आङ्पूर्वस्य क्षिपेर्णीरव इत्यादेशो वा भवति ॥ णीरवइ । अक्खिवइ॥१४५॥

स्वपेः कमवस-लिस-लोट्टाः ॥ ८।४।१४६ ॥

स्वपेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ कमवसइ । लिसइ । लोट्टइ ।. सुअइ ॥ १४६ ॥

वेपेरायम्बायज्झौ ॥ ८।४।१४७ ॥

वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ ॥ १४७ ॥

विलपेर्झङ्ख-वडवडौ ॥८।४।१४८ ॥

विलपेर्झङ्ख वडवड इत्यादेशौ वा भवत. ॥ झङ्खइ । वडवडइ । विलवइ ॥ १४८ ॥

लिपो लिम्पः ॥ ८।४।१४९ ॥

लिम्पतेर्लिम्प इत्यादेशो भवति । लिम्पइ ॥ १४९ ॥

गुप्येर्विर-णडौ ॥ ८।४।१५० ॥

गुप्यतेरेतावादेशौ वा भवत.॥ विरइ । णडइ । पक्षे । गुप्पइ ॥१५०॥

क्रपोवहो णिः ॥ ८।४।१५१ ॥

क्रपे अवह इत्यादेशो ण्यन्तो भवति ॥ अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थः ॥ १५१ ॥

प्रदीपेस्तेअव-सन्दुम-सन्धुक्काब्भुत्ता ॥ ८।४।१५२ ॥

प्रदीप्यतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तेअवइ । सन्दुमइ । सन्धुक्कइ । अब्भुत्तइ । पलीवइ ॥ १५२ ॥

लुभेः संभावः ॥ ८।४।१५३ ॥

लुभ्यते. संभाव इत्यादेशो वा भवति ॥ संभावइ । लुब्भइ ॥१५३॥

क्षुभेः खउरपड्डुहौ ॥ ८।४।१५४ ॥

क्षुभेः खउर पड्डुह इत्यादेशौ वा भवत ॥ खउरइ । पड्डुहइ । खुब्भइ ॥ १५४ ॥

आङो रभे रम्भ-ढवौ ॥ ८।४।१५५ ॥

आङः परस्य रभे रम्भ ढव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आरम्भइ । आढवइ । आरभइ ॥ १५५ ॥

उपालम्भेर्झङ्ख-पच्चार-वेलवाः ॥ ८।४।१५६ ॥

उपालम्भेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झङ्खइ । पच्चारइ । वेलवइ । उवालम्भइ ॥ १५६ ॥

अवेर्जृम्भो जम्भा ॥ ८।४।१५७ ॥

जृम्भेर्जम्भा इत्यादेशो भवति वेस्तु न भवति ॥ जम्भाइ । जम्भाअइ ॥ अवेरिति किम् । केलि-पसरो विअम्भइ ॥ १५७ ॥

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ ८ ।४।१५८ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो भवति ॥ णिसुढइ । पक्षे । णवइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥ १५८ ॥

विश्रमेर्णिव्वा ॥ ८।४।१५९ ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वाइ । वीसमइ ॥१५९॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥ ८।४।१६० ॥

आक्रमतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओहावइ । उत्थारइ । छुन्दइ । अक्कमइ ॥ १६० ॥

भ्रमेष्टिरिटिल्ल-ढुण्ढुल्ल-ढण्ढल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-तलअण्ट-झण्ट-झम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम-ढुस-परी-पराः॥८।४।१६१॥

भ्रमेरेतेऽष्टादशादेशा वा भवन्ति ॥ टिरिटिल्लइ । ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढल्लइ । चक्कम्मइ । भम्मडइ । भमडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । झण्टइ । झम्पइ । भुमइ । गुमइ । फुमइ । फुसइ । ढुमइ । ढुसइ । परीइ । परइ । भमइ ।१६१।

गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस-पच्चड्ड-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रम्भ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहावसेहावहराः ॥८।४।१६२॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति ॥ अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ ।

अवज्जसइ । उक्कुसइ । अक्कुसइ । पच्चड्डइ । पच्छन्दइ । णिम्महइ । णीइ । णीणइ । णीलुक्कइ । पदअइ । रम्भइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिअलइ । णिरिणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । अवहरइ । पक्षे । गच्छइ ॥ हम्मइ । णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पहम्मइ इत्येते तु हम्म गताविति स्यैव भविष्यन्ति ॥ १६२ ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ ८।४।१६३ ॥

आङा सहितस्य गमे अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अहिपच्चुअइ । पक्षे । आगच्छइ ॥ १६३ ॥

समा अब्भिडः ॥८।४।१६४ ॥

समा युक्तस्य गमे अब्भिड इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भिडइ । संगच्छइ ॥ १६४ ॥

अभ्याङोम्मत्थः ॥ ८।४।१६५ ॥

अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमे उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति ॥ उम्मत्थइ । अब्भागच्छइ । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः ॥ १६५ ॥

प्रत्याङा पलोट्टः ॥ ८।४।१६६ ॥

प्रत्याङ्भ्यां युक्तस्य गमे पलोट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ पलोट्टइ । पच्चागच्छइ ॥ १६६ ॥

शमेः पडिसा-परिसामौ ॥ ८।४।१६७॥

शमेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥१६७॥

रमेः संखुड्ड खेड्डोब्भाव किलिकिञ्च कोट्टुम मोट्टाय णीसर वेल्लाः ॥ ८।४।१६८ ॥

रमतेरेतेष्टादेशा वा भवन्ति ॥ संखुड्डइ । खेड्डइ । उब्भावइ । किलिकिञ्चइ । कोट्टुमइ । मोट्टायइ । णीसरइ । वेल्लइ । रमइ ॥ १६८ ॥

पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमाः ॥ ८ । ४ । १६९ ॥

पूरेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ अग्घाडइ । अग्घवइ । उद्धुमाइ । अङ्गुमइ । अहिरेमइ । पूरइ ॥ १६९ ॥

त्वरस्तुवर-जअडौ ॥ ८ । ४ । १७० ॥

त्वरतेरेतावादेशौ भवतः ॥ तुवरइ । जअडइ । तुवरन्तो । जअडन्तो ॥१७०॥

त्यादिशत्रोस्तूरः ॥ ८।४।१७१ ॥

त्वरतेस्त्यादौ शतरि च तूर इत्यादेशो भवति । तूरइ । तूरन्तो ॥१७१॥

तुरोत्यादौ ॥ ८ । ४ । १७२ ॥

त्वरोत्यादौ तुर आदेशो भवति ॥ तुरिओ । तुरन्तो ॥ १७२ ॥

क्षरः खिर-झर-पज्झर-पचड-णिचल-णिट्टुआः ॥ ८ । ४ १७३ ॥

क्षरेरेते षड् आदेशा भवन्ति ॥ खिरइ । झरइ । पज्झरइ । पचडइ । णिचलइ । णिट्टुअइ ॥ १७३ ॥

उच्छल उत्थल्लः ॥ ८ । ४ । १७४ ॥

उच्छलतेरुत्थल्ल इत्यादेशो भवति ॥ उत्थल्लइ ॥ १७४ ॥

विगलेस्थिप्प-णिट्टुहौ ॥ ८ । ३ । १७५ ॥

विगलतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ थिप्पइ । णिट्टुहइ । विगलइ ॥ १७५ ॥

दलि-वल्योर्विसट्ट-वम्फौ ॥ ८ । ४ । १७६ ॥

दलेर्वलेश्च यथासंख्यं विसट्ट वम्फ इत्यादेशौ वा भवत. ॥ विसट्टइ । वम्फइ । पक्षे । दलइ । वलइ ॥ १७६ ॥

भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ ८ । ४ । १७७ ॥

भ्रंशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ फिडइ । फिट्टइ । फुडइ फुट्टइ । चुक्कइ । भुल्लइ । पक्षे भंसइ ॥ १७७ ॥

नशेर्णिरणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥ ८ । ४ । १७८ ॥

नशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिरणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । पडिसाइ । सेहइ । अवहरइ । पक्षे । नस्सइ ॥ १७८ ॥

अवात्काशो वासः ॥ ८ । ४ । १७९ ॥

अवात्परस्य काशो वास इत्यादेशो भवति ॥ ओवासइ ॥ १७९ ॥

संदिशेरप्पाहः ॥ ८ । ४ । १८० ॥

संदिशतेरप्पाह इत्यादेशो वा भवति ॥ अप्पाहइ । संदिसइ ॥ १८० ॥

दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावयज्झ-वज्ज-सव्वव-देक्खौअक्खावक्खाव-अक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासाः ॥ ८ । ४ । १८१ ॥

दृशेरेते पञ्चदशादेशा भवन्ति ॥ निअच्छइ । पेच्छइ । अवयच्छइ । अवयज्झइ । वज्जइ । सव्ववइ । देक्खइ । ओअक्खइ । अवक्खइ । अवअक्खइ । पुलोएइ । पुलएइ । निअइ । अवआसइ । पासइ ॥ निज्झाअइ इति तु निध्यायते स्वरादत्यन्ते भविष्यति ॥ १८१ ॥

स्पृश फास-फंस-फरिस-छिव छिहालुङ्खालिहा ॥८।४।१८२॥

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति ॥ फासइ । फसइ । फरिसइ । छिवइ । छिहइ । आलुङ्खइ । आलिहइ ॥ १८२ ॥

प्रविशे रिअ ॥ ८ । ४ । १८३ ॥

प्रविशे रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ रिअइ । पविसइ ॥ १८३ ॥

प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥ ८ । ४ । १८४ ॥

प्रापरयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति ॥ पम्हुसइ । प्रमृशति । प्रमुष्णाति वा ॥ १८४ ॥

पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोञ्च-चड्डाः ॥ ८।४।१८५॥

पिषेरेते पञ्चादेशा भवन्ति वा ॥ णिवहइ । णिरिणासइ । णिरिणज्जइ । रोञ्चइ चड्डइ । पक्षे । पीसइ ॥ १८५ ॥

भषेर्भुक्कः ॥ ८ । ४ । १८६ ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ भुक्कइ । भसइ ॥ १८६ ॥

कृषे कड-साअड्ढाञ्चाणञ्छायञ्छाइञ्छा ॥ ८ । ४ । १८७ ॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति॥ कड्ढइ । साअड्ढइ । अञ्चइ । अणच्छइ । अयञ्छइ । आइञ्छइ । पक्षे । करिसइ ॥ १८७ ॥

असावक्खोड ॥ ८। ४ । १८८ ॥

असिविषयस्य कृषेरक्खोड इत्यादेशो भवति ॥ अक्खोडेइ । असिं कोशात्कर्षतीत्यर्थ ॥ १८८ ॥

गवेषेर्ढुण्डुल्ल-ढण्ढोल-गमेस-घत्ताः ॥ ८।४।१८९ ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ ढुण्डुल्लइ ढण्ढोलइ । गमेसइ । घत्तइ । गवेसइ ॥ १८९ ॥

श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः ॥ ८ । ४ । १९० ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामग्गइ । अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥ १९० ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ ८ ।४ । १९१ ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति ॥ चोप्पडइ । मक्खइ ॥ १९१ ॥

काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख वच्च-वम्फ-मह सिह-विलुम्पाः॥८।४।१९२॥

काङ्क्षतेरेतेऽष्टादेशा वा भवन्ति ॥ आहइ । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खइ । वच्चइ । वम्फइ । महइ । सिहइ । विलुम्पइ । कङ्खइ ॥ १९२ ॥

प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥ ८ । ४।१९३ ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामयइ । विहीरइ । विरमालइ । पडिक्खइ ॥ १९३ ॥

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥ ८ । ४ । १९४ ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तच्छइ । चच्छइ । रम्पइ । रम्फइ । तक्खइ ॥ १९४ ॥

विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥ ८ । ४ । १९५ ॥

विकसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥ १९५ ॥

हसेर्गुञ्जः ॥ ८ । ४ । १९६ ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥ गुञ्जइ । हसइ ॥ १९६ ॥

स्रंसेर्ल्हस-डिम्भौ ॥ ८ । ४ । १९७ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ ल्हसइ । परिल्हसइ सलिल-वसणं । डिम्भइ । संसइ ॥ १९७ ॥

त्रसेर्डर-बोज्ज-वज्जाः ॥ ८ । ४ । १९८ ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ डरइ । बोज्जइ । वज्जइ । तसइ ॥ १९८ ॥

न्यसो णिम-णुमौ ॥ ८ । ४ । १९९ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवत ॥ णिमइ । णुमइ ॥ १९९ ॥

पर्यस पलोट्ट-पल्लट्ट-पल्हत्था ॥ ८।४।२०० ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ पलोट्टइ । पलट्टइ । पल्हत्थइ ॥ २०० ॥

नि श्वसेर्झङ्ख ॥ ८ । ४ । २०१ ॥

नि श्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । नीससइ ॥ २०१ ॥

उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआ ॥ ८।४।२०२॥

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ ऊसलइ । ऊसुम्भइ । णिल्लसइ । पुलआअइ । गुञ्जोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु । गुञ्जुल्लइ । आरोअइ । उल्लसइ ॥ २०२॥

भासेर्भिस ॥ ८ । ४ । २०३ ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति ॥ भिसइ । भासइ ॥ २०३ ॥

ग्रसेर्घिस ॥ ८ । ४ । २०४॥

ग्रसेर्घिस इत्यादेशो वा भवति ॥ घिसइ । गसइ ॥ २०४ ॥

अवाद्गाहेर्वाह ॥ ८ । ४ । २०५ ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति ॥ ओवाहइ । ओगाहइ ॥ २०५ ॥

आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥ ८ । ४ । २०६ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवत ॥ चडइ । वलग्गइ । आरुहइ ॥२०६॥

मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥ ८।४।२०७ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवत ॥ गुम्मइ । गुम्मडइ । मुज्झइ ॥ २०७ ॥

दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ ८।४।२०८ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवत ॥ अहिऊलइ । आलुङ्खइ । डहइ ॥ २०८ ॥

ग्रहो वल-गेण्ह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपच्चुआः ॥ ८।४।२०९ ॥

ग्रहेरेते षडादेशा भवन्ति ॥ वलइ । गेण्हइ । हरइ । पङ्गइ । निरुवारइ । अहिपच्चुअइ ॥ २०९ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु-घेत् ॥ ८।४।२१० ॥

ग्रहः क्त्वातुमृतव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥ क्त्वा । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥ तुम् । घेत्तुं ॥ तव्य । घेत्तव्वं ॥ २१० ॥

वचो वोत् ॥ ८।४।२११ ॥

वक्तेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुमृतव्येषु ॥ वोत्तूण । वोत्तुं । वोत्तव्वं ॥२११॥

रुद्-भुज-मुचां तोन्त्यस्य ॥ ८।४।२१२ ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुमृतव्येषु तो भवति ॥ रोत्तूण । रोत्तुं । रोत्तव्वं ॥ भोत्तूण । भोत्तुं । भोत्तव्वं ॥ मोत्तूण । मोत्तुं । मोत्तव्वं ॥ २१२ ॥

दृशस्तेन ट्ठः ॥ ८।४।२१३ ॥

दृशोन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तठकारो भवति ॥ दट्ठूण । दट्ठुं । दट्ठव्वं ॥ २१३ ॥

आः कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥ ८।४।२१४ ॥

कृगोन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्कालयोश्चकारात् क्त्वातुम्-तव्येषु च ॥ काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वा ॥ काहिइ । करिष्यति । कर्ता वा ॥ क्त्वा । काऊण ॥ तुम् । काउं ॥ तव्य । कायव्वं ॥२१४॥

गमिष्यमासां छः ॥ ८।४।२१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥ गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥२१५॥

छिदि-भिदो न्दः ॥ ८।४।२१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥२१६॥

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥८।४।२१७॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥ जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥ २१७ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥८।४।२१८॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति ॥ रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥ २१८ ॥

सद-पतोर्डः ॥८।४।२१९॥

अनयोरन्त्यस्य डो भवति ॥ सडइ । पडइ ॥ २१९ ॥

क्वथ-वर्धां ढः ॥८।४।२२०॥

अनयोरन्त्यस्य ढो भवति ॥ कढइ । वड्ढइ पवय-कलयलो ॥ परिअड्ढइ लायण्ण ॥ बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥२२०॥

वेष्टः ॥ ८ । ४ । २२१ ॥

वेष्ट वेष्टने इत्यस्य धातो कगटड (८-२ ७७) इत्यादिना षलोपेन्त्यस्य ढो भवति ॥ वेढइ । वेढिज्जइ ॥ २२१ ॥

समो ल्लः ॥ ८ । ४ । २२२ ॥

सपूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ संवेल्लइ ॥ २२२ ॥

वोदः ॥ ८ । ४ । २२३ ॥

उद परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति ॥ उव्वेल्लइ उव्वेढइ ॥२२३॥

स्विदां ज्जः ॥ ८ । ४ । २२४ ॥

स्विदिप्रकाराणामन्त्यस्य द्विरुक्तो जो भवति ॥ सव्वङ्ग-सिज्जिरीए । संपज्जइ । खिज्जइ ॥ बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥ २२४ ॥

व्रज-नृत-मदां च्चः ॥ ८ । ४ । २२५ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तश्चो भवति ॥ वच्चइ । नच्चइ । मच्चइ ॥२२५॥

रुद-नमोर्वः ॥ ८ । ४ । २२६ ॥

अनयोरन्त्यस्य वो भवति ॥ रुवइ । रोवइ । नवइ ॥ २२६ ॥

उद्विजः ॥ ८ । ४ । २२७ ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वो भवति ॥ उव्विवइ । उव्वेवो ॥ २२७ ॥

खाद-धावोर्लुक् ॥ ८ । ४ । २२८ ॥

अनयोरन्त्यस्य लुग् भवति ॥ खाइ । खाअइ । खाहिइ । खाउ । धाइ । धाहिइ । धाउ ॥ बहुलाधिकाराद्वर्तमानाभविष्यद्विध्याद्येकवचन एव भवति । तेनेह न भवति । खादन्ति । धावन्ति ॥ क्वचिन्न भवति । धावइ पुरओ ॥ ॥ २२८ ॥

सृजो रः ॥ ८ । ४ । २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति ॥ निसिरइ । वोसिरइ । वोसिरामि ॥ २२९ ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ८ । ४ । २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति ॥ शक् । सक्कइ ॥ जिम् । जिम्मइ ॥ लग् । लग्गइ ॥ मग् । मग्गइ ॥ कुप् । कुप्पइ ॥ नश् । नस्सइ ॥ अट् । परिअट्टइ । लुट् । पलोट्टइ ॥ तुट् । तुट्टइ ॥ नट् । नट्टइ ॥ सिव् । सिव्वइ इत्यादि ॥ २३० ॥

स्फुटि-चलेः ॥ ८ । ४ । २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ फुट्टइ फुडइ । चल्लइ चलइ ॥२३१॥

प्रादेर्मीलेः ॥ ८ । ४ । २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ पमिल्लइ पमीलइ । निमिल्लइ निमीलइ । संमिल्लइ समीलइ । उम्मिल्लइ उम्मीलइ ॥ प्रादेरिति किम् । मीलइ ॥ २३२ ॥

उवर्णस्यावः ॥ ८ । ४ । २३३ ॥

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अवादेशो भवति ॥ ह्नुङ् । निण्हवइ ॥ हु । निहवइ ॥ च्युङ् । चवइ ॥ रु । रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥ २३३ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ ८।४।२३४ ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति ॥ करइ ॥ धरइ । मरइ वरइ । सरइ । हरइ । तरइ । जरइ ॥ २३४ ॥

वृषादीनामरिः ॥ ८।४।२३५ ॥

वृष इत्येवंप्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरिः इत्यादेशो भवति ॥ वृष् । वरिसइ ॥ कृष् । करिसइ ॥ मृष् । मरिसइ ॥ हृष् । हरिसइ ॥ येषामरिरादेशो दृश्यते ते वृषादयः ॥ २३५ ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ ८ । ४ । २३६ ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ रूसइ । तूसइ । सूसइ । दूसइ । पूसइ । सीसइ । इत्यादि ॥ २३६ ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ ८ । ४ । २३७ ॥

धातोरिवर्णस्योवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति ॥ जेऊण । नेऊण । नेइ । नेन्ति । उड्डेइ । उड्डेन्ति । मोत्तूण । सोऊण ॥ क्वचिन्न भवति ॥ नीओ । उड्डीणो ॥ २३७ ॥

स्वराणां स्वराः ॥ ८ । ४ । २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति ॥ हवइ । हिवइ । चिणइ । चुणइ ॥ सद्दहणं । सद्दहाणं ॥ धावइ । धुवइ ॥ रुवइ । रोवइ ॥ क्वचिन्नित्यम् । देइ । लेइ । विहेइ । नासइ ॥ आर्षे । बेमि ॥ २३८॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ ८ । ४ । २३९ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोरन्ते अकारो भवति ॥ भमइ । हसइ । कुणइ । चुम्बइ । भणइ । उवसमइ । पावइ । सिञ्चइ । रुन्धइ । मुसइ । हरइ । करइ ॥ शबादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति ॥ २३९ ॥

स्वरादनतो वा ॥ ८ । ४ । २४० ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्ते अकारागमो वा भवति ॥ पाइ पाअइ । धाइ धाअइ । जाइ जाअइ । झाइ झाअइ । जम्भाइ जम्भाअइ । उव्वाइ उव्वाअइ । मिलाइ मिलाअइ । विक्केइ विक्केअइ । होऊण होइ-ऊण ॥ अनत इति किम् । चिइच्छइ । दुगुच्छइ ॥ २४० ॥

चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ८ । ४ । २४१ ॥

च्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमो भवति एषां स्वरस्य च ह्रस्वो भवति ॥ चि । चिणइ ॥ जि । जिणइ ॥ श्रु । सुणइ ॥ हु । हुणइ ॥ स्तु । थुणइ ॥ लू । लुणइ ॥ पू । पुणइ ॥ धूग् । धुणइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः । उच्चिणइ । उच्चेइ ॥ जेऊण । जिणिऊण ॥ जयइ जिणइ ॥ सोऊण । सुणिऊण ॥ २४१ ॥

न वा कर्म-भावे व्वः क्यस्य च लुक् ॥ ८ । ४ । २४२ ॥

च्यादीनां कर्मणि भावे च वर्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा भवति तत्संनियोगे च क्यस्य लुक् ॥ चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जइ । सुव्वइ सुणिज्जइ । हुव्वइ हुणिज्जइ । थुव्वइ थुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जइ । पुव्वइ पुणिज्जइ । धुव्वइ धुणिज्जइ ॥ एवं भविष्यति । चिव्विहिइ । इत्यादि ॥ २४२ ॥

म्मश्चेः ॥ ८ । ४ । २४३ ॥

चिगः कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ चिम्मइ । चिव्वइ । चिणिज्जइ ॥ भविष्यति । चिम्मिहिइ । चिव्विहिइ । चिणिहिइ ॥ २४३ ॥

हन्खनोन्त्यस्य ॥ ८।४।२४४ ॥

अनयोः कर्मभावेन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ हम्मइ हणिज्जइ । खम्मइ खणिज्जइ ॥ भविष्यति । हम्मिहिइ हणिहिइ । खम्मिहिइ खणिहिइ ॥ बहुलाधिकाराद्धन्तेः कर्तर्यपि ॥ हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न भवति ॥ हन्तव्वं । हन्तूण । हओ ॥ २४४ ॥

ब्भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चातः ॥ ८ । ४ । २४५ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुग् वहेरकारस्य च उकारः ॥ दुब्भइ दुहिज्जइ । लिब्भइ । लिहिज्जइ । वुब्भइ वहिज्जइ । रुब्भइ रुन्धिज्जइ । भविष्यति । दुब्भिहिइ दुहिहिइ इत्यादि ॥ २४५ ॥

समनूपाद्रुधेः ॥ ८ ४ । २४८ ॥

समनूपेभ्य परस्य रुधेरन्त्यस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ सरुज्झइ । अणुरुज्झइ । उवरुज्झइ । पक्षे । सरुन्धिज्जइ । अणुरुन्धिज्जइ । उवरुन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । सरुज्झिहिइ । सरुन्धिहिइ । इत्यादि ॥ २४८ ॥

गमादीनां द्वित्वम् ॥ ८ । ४ । २४९ ॥

गमादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्वित्वं वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्॥ गम् । गम्मइ । गमिज्जइ ॥ हस् । हस्सइ । हसिज्जइ ॥ भण् । भण्णइ । भणिज्जइ । छुप् । छुप्पइ । छुविज्जइ॥ 'रुद-नमोर्वः' (८-४-२२६) इति कृतवकारादेशो रुदिरत्र पठ्यते । रुव् । रुव्वइ । रुविज्जइ ॥ लभ् । लब्भइ । लहिज्जइ ॥ कथ् । कत्थइ । कहिज्जइ ॥ भुज् । भुज्जइ ॥ भुञ्जिज्जइ ॥ भविष्यति । गम्मिहिइ । गमिहिइ । इत्यादि ॥ २४९ ॥

हृ-कृ-तृ-ज्रामीरः ॥८।४।२५० ॥

एषमन्त्यस्य ईर इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे च क्यलुक् ॥ हीरइ । हरिज्जइ । कीरइ करिज्जइ । तीरइ तरिज्जइ । जीरइ जरिज्जइ ॥ २५० ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ ८।४।२५१ ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम् । अर्जेर्विढप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ विढप्पइ । पक्षे । विढविज्जइ । अज्जिज्जइ ॥ २५१ ॥

ज्ञो णव्व-णज्जौ ॥ ८।४।२५२ ॥

जानाते. कर्मभावे णव्व णज्ज इत्यादेशौ वा भवत तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ णव्वइ णज्जइ । पक्षे । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ ॥ 'म्न-ज्ञोर्णः '(८-२-४२)इति णादेशे तु । णाइज्जइ ॥ नञ्पूर्वस्य। अणाइज्जइ ॥ २५२ ॥

व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥८।४।२५३ ॥

व्याहरते कर्मभावे वाहिप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ वाहिप्पइ । वाहरिज्जइ ॥ २५३ ॥

आरभेराढप्पः ॥ ८।४।२५४ ॥

आङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ आढप्पइ । पक्षे । आढवीअइ ॥ २५४ ॥

स्निह-सिचोः सिप्पः ॥ ८।४।२५५ ॥

अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति क्यस्य च लुक् ॥ सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वा ॥ २५५ ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ८।४।२५६ ॥

ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ घेप्पइ । गिण्हिज्जइ ॥ २५६ ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ ८।४।२५७ ॥

स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति क्यलुक् च ॥ छिप्पइ । छिविज्जइ ॥ २५७ ॥

क्तेनाप्फुणादयः ॥ ८।४।२५८ ॥

अप्फुणादयः शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते ॥ अप्फुणो । आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ वोसट्टो । विकसितः ॥ निसुट्टो । निपातितः ॥ लुग्गो । रुग्णः ॥ ल्हिक्को । नष्टः । पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं । क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम् ॥ पल्हत्थं पलोट्टं च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥ २५८ ॥

धातवोर्थान्तरेपि ॥ ८।४।२५९ ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥ वलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते। वलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलिः संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ । प्रविशति गच्छति वा ॥ कांक्षतेर्वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ ।

अस्यार्थं । इच्छति खादति वा ॥ फक्तेस्थक आदेशः । थक्कइ । नीचा गतिं करोति विलम्बयति वा ॥ विलप्युपालम्भ्योर्झङ्ख आदेशः । झङ्खइ । विलपति उपालभते भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ । प्रतीक्षते रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । पहरइ । युध्यते ॥ संहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नीहरइ । पुरीषोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रीडति ॥ आहरइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुनः पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आह्वयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ । चटति ॥ उल्लुहइ । निःसरति ॥ २५९ ॥

तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ८ । ४ । २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥ तदो पूरिद-पदिञ्ञेन मारुदिना मन्तिदो॥ एतस्मात् । एदाहि । एदाओ ॥ अनादाविति किम् । तधा करेध जधा तस्स ". ` अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद–सक्कारं । हला सउन्तले ॥ २६० ॥

अधः क्वचित् ॥ ८ । ४ । २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो । निच्चिन्दो । अन्देउरं ॥ २६१ ॥

वादेस्तावति ॥ ८ । ४ । २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥ दाव । ताव ॥ २६२ ॥

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ ८ । ४ । २६३ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति ॥ भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥ २६३ ॥

मो वा ॥ ८ ॥ ४ । २६४ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥ भो राय । भो विअयवम्म । सुकम्म । भयव कुसुमाउह । भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल लोअ-अन्तेआरि भयव हुदवह ॥ २६४ ॥

मवद्भगवतोः ॥ ८ । ४ । २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे । पज्जलिदो भयवं हुदासणो ॥ क्वचिदन्यत्रापि । मघवं पाग-सासणे । संपाइअवं सीसो । कयवं । करेमि काहं च ॥ २६५ ॥

न वा र्यो य्यः ॥ ८ । ४ । २६६ ॥

शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥ अय्यउत्त पय्याकुलीकदम्हि । सुय्यो । पक्षे । अज्जो । पज्जाउलो । कज्ज-परवसो ॥ २६६ ॥

थो धः ॥ ८ । ४ । २६७ ॥

शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति ॥ कधेदि कहेदि । णाधो णाहो । कधं कहं । राज-पधो राज-पहो ॥ अपदादावित्येव । थामं । थेओ ॥ २६७ ॥

इह-हचोर्हस्य ॥८।४। २६८ ॥

इहशब्दसम्बन्धिनो 'मध्यमस्येत्था-हचौ' (८-३-१४३) इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति ॥ इध । होध । परित्तायध ॥ पक्षे । इह । होह । परित्तायह ॥ २६८ ॥

भुवो भः ॥ ८ । ४ । २६९ ॥

भवतेर्हकारस्य शौरसेन्यां भो वा भवति ॥ भोदि । होदि । भुवदि । हुवदि । भवदि । हवदि ॥ २६९ ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ८ । ४ । २७० ॥

शौरसेन्यां पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति ॥ अपुरवं नाडयं । अपुरवागदं । पक्षे । अपुव्वं पदं । अपुव्वागदं ॥ २७० ॥

क्त्व इय-दूणौ ॥ ८ । ४ । २७१ ॥

शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ भविय भोदूण । हविय होदूण । पढिय पढिदूण । रमिय रन्दूण । पक्षे भोत्ता । होत्ता । पढित्ता । रन्ता ॥ २७१ ॥

कृ-गमो डडुअ ॥ ८ । ४ । २७२ ॥

आभ्या परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अडुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ कडुअ। गडुअ । पक्षे । करिय । करिदूण । गच्छिय । गच्छिदूण ॥ २७२ ॥

दिरिचेचोः ॥ ८ । ४ । २७३ ॥

'त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ' (८-३-१३९) इति विहितयो रिचेचो स्थाने दिर्भवति ॥ वेति निवृत्तम् । नेदि । देदि । भोदि । होदि ॥ २७३ ॥

अतो देश्च ॥ ८ । ४ । २७४ ॥

अकारात्परयोरिचेचो स्थाने देश्चकाराद् दिश्च भवति ॥ अच्छदे । अच्छदि ॥ गच्छदे । गच्छदि ॥ रमदे । रमदि ॥ किज्जदे । किज्जदि ॥ अत इति किम् । वसुआदि । नेदि । भोदि ॥ २७४ ॥

भविष्यति स्सिः ॥ ८ । ४ । २७५ ॥

शोरसेन्या भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे स्सिर्भवति ॥ हिस्साहामपवाद । भविस्सिदि । करिस्सिदि । गच्छिस्सिदि ॥ २७५ ॥

अतो ङसेर्डादो-डादू ॥ ८ । ४ । २७६ ॥

अत परस्य ङसे शोरसेन्या आदो आदु इत्यादेशो डितौ भवत ॥ दूरादो य्येव । दूरादु ॥ २७६ ॥

इदानीमो दाणिं ॥ ८ । ४ । २७७ ॥

शौरसेन्यामिदानीम स्थाने दाणिमित्यादेशो भवति ॥ अनन्तरकरणीय दाणिं आणवेदु अय्यो ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । अन्न दाणिं बोहिं ॥ २७७॥

तस्मात्ता ॥ ८ । ४ । २७८ ॥

शौरसेन्या तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति ॥ ता जाव पविसामि । ता अलं एदिणा माणेण ॥ २७८ ॥

मोन्त्याण्णो वेदेतोः ॥ ८।४।२७९ ॥

शौरसेन्यामन्त्यान्मकारात्पर इदेतो परयोर्णकारागमो वा भवति ॥ इकारे। जुत्त णिम जुत्तमिण । सरिस णिम सरिसमिण । एकारे । किं णेद किमेद। एव णेद एवमेद ॥ २७९ ॥

एवार्थे य्येव ॥ ८ । ४ । २८० ॥

एवार्थे य्येव इति निपातः शौरसेन्यां प्रयोक्तव्यः ॥ मम य्येव बम्भणस्स । सो य्येव एसो ॥ २८० ॥

हञ्जे चेटयाह्वाने ॥ ८ । ४ ।२८१ ॥

शौरसेन्यां चेटयाह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ हञ्जे चदुरिके ॥ २८१ ॥

हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ ८ । ४ । २८२ ॥

शौरसेन्यां हीमाणहे इत्ययं निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयोक्तव्यः ॥ विस्मये ॥ हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी ॥ निर्वेदे । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववसिदेण ॥ २८२ ॥

णं नन्वर्थे ॥ ८ । ४ । २८३ ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ णं अफलोदया । णं अय्यमिस्सेहिं पुढमं य्येव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि । आर्षे वाक्यालङ्कारेपि दृश्यते नमोत्थु णं । जया णं । तया णं ॥ २८३ ॥

अम्महे हर्षे ॥ ८ । ४ । २८४ ॥

शौरसेन्यां अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ॥ अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ॥ २८४ ॥

हीही विदूषकस्य ॥ ८ । ४ । २८५ ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥ ही ही भो संपन्ना मणोरधा पिय-वयस्सस्स ॥ २८५ ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ८ । ४ । २८६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति ॥ 'दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (८-१-४) इत्यारभ्य 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८-४-२६०) एतस्मात्सूत्रात्प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति अमूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ यथा ।

अन्दावेदी । जुवदि-जणो । मणसिला । इत्यादि ॥ २८६ ॥

अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥ ८।४।२८७ ॥

मागध्या भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति पुंसि पुलिङ्गे ॥ एष मेष. । एशे मेशे ॥ एशे पुलिशे ॥ करोमि ॥ । करेमि भन्ते ॥ अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीति किम् । जलं ॥ यदपि " पोराणमद्ध-मागह-भासा-नियय हवइ सुत्तं " इत्यादिनार्षस्य अर्द्ध-मागधभाषानियतत्वमाम्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोस्यैव विधानात्र वक्ष्यमाणलक्षणस्य॥ कयरे आगच्छइ ॥ से तारिसे दुक्खसहे जिइन्दिए । इत्यादि ॥ २८७ ॥

र-सोर्ल-शौ ॥ ८।४।२८८ ॥

मागध्या रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकारस्तालव्यशकारश्च भवति ॥ र ॥ नले । कले ॥ स । हंशे । शुदं । शोभणं ॥ उभयोः । शालशे । पुलिशे ॥

लहश-वश-नमिल-शुल-शिल-विअलिद-मन्दाल-लायिदंहियुगे ।
वील-यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यम्वालं ॥ २८८ ॥

स-षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ ८ । ४ । २८९ ॥

मागध्यां सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्मशब्दे तु न भवति । ऊर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥ स । पस्खलदि हस्ती । बुहस्पदी । मस्कली । विस्मये ॥ ष । शुस्क-दालुं । कस्ट । विस्नुं । शस्प-कवले । उस्मा । निस्फलं । धनुस्खण्डं ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह-वाशले ॥ २८९ ॥

ट्ट-ष्ठयोस्टः ॥ ८।४।२९० ॥

द्विरुक्तस्य टस्य षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्यां सकाराक्रान्तः टकारो भवति ॥ ट्ट । पस्टे । भस्टालिका । भस्टिणी ॥ ष्ठ । शुस्टु कदं । कोस्टागालं ॥ २९० ॥

स्थ-र्थयोस्तः ॥ ८।४।२९१ ॥

स्थ र्थ इत्येनयोः स्थाने मागध्या सकाराक्रान्तः तो भवति ॥ स्थ । उवस्तिदे । शुस्तिदे ॥ र्थ । अस्त-वदी । शस्तवाहे ॥ २९१ ॥

ज-द्य-यां-यः ॥ ८।४।२९२ ॥

मागध्यां जद्ययां स्थाने यो भवति ॥ ज । याणदि । यणवदे । अय्युणे । दुय्यणे । गय्यदि । गुण-वय्यिदे ॥ द्य । मय्यं । अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ य । यादि । यधाशलूवं । याण-वत्तं । यदि ॥ यस्य यत्वविधानम् ' आदेर्यो जः ' (८-१-२४५) इति बाधनार्थम् ॥ २९२ ॥

न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्जः ॥८।४।२९३॥

मागध्यां न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति ॥ न्य ॥ अहिमञ्ञुकुमाले । अञ्ञ-दिशं । शामञ्ञ-गुणे । कञ्ञका-वलणं ॥ ण्य । पुञ्ञवन्ते । अबम्हञ्ञं । पुञ्ञाहं । पुञ्ञं ॥ ज्ञ । पञ्ञाविशाले । शव्वञ्ञे । अवञ्ञा ॥ ञ्ज । अञ्ञली । धणञ्ञए । पञ्ञले ॥ २९३ ॥

व्रजो जः ॥ ८।४।२९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञ्ञो भवति । यापवादः ॥ वञ्ञदि ॥ २९४ ॥

छस्य श्चोनादौ ॥ ८।४।२९५ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो भवति ॥ गश्च गश्च । उश्चलदि । पिश्चिले । पुश्चदि ॥ लाक्षणिकस्यापि । आपन्नवत्सलः । आवन्न-वश्चले ॥ तिर्यक् प्रेक्षते । तिरिच्छि पेच्छइ । तिरिश्चि पेस्कदि ॥ अनादाविति किम् ॥ छाले ॥ २९५ ॥

क्षस्य ≍कः ॥ ८।४।२९६ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य ≍को जिह्वामूलीयो भवति ॥ य≍के ॥ ल≍कशे ॥ अनादावित्येव । खय-यलहला । क्षयजलधरा इत्यर्थः ॥२९६॥

स्कः प्रेक्षाचक्षोः ॥ ८ । ४ । २९७ ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्तः को भवति ॥ जिह्वामूलीयापवादः ॥ पेस्कदि । आचस्कदि ॥ २९७ ॥

तिष्ठश्चिष्ठः ॥ ८ । ४ । २९८ ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति ॥ चिष्ठदि ॥ २९८ ॥

अवर्णाद्वा ङसो डाहः ॥ ८ । ४ । २९९ ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति ॥ हगे न एलिशाह कम्माह काली । भगदत्त-शोणिदाह कुम्भे । पक्षे । भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि । हिडिम्बाए घडुक्कय-शोके ण उवशमदि ॥ २९९ ॥

आमो डाहँ वा ॥ ८ । ४ । ३०० ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोनुनासिकान्तो डित् आहादेशो वा भवति ॥ शय्यणाहँ सुह । पक्षे । नलिन्दाण ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । ताहँ । तुम्हाहँ । अम्हाहँ । सरिआहँ । कम्माहँ ॥ ३०० ॥

अहं वयमोर्हगे ॥ ८ । ४ । ३०१ ॥

मागध्यामहवयमो स्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥ हगे शक्कावदालतित्त णिवाशी धीवले । हगे शपत्ता ॥ ३०१ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ८ । ४ । ३०२ ॥

मागध्या यदुक्तं ततोन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८ ४-२६०) ॥ पविशदु आवुत्ते शामि-पशादाय ॥ 'अध क्वचित्' (८-४-२६१) अले किं एशे महन्दे कलयले ॥ 'वादेस्तावति' (८ ४-२६२) ॥ मालेध वा धलेध वा ॥ अय दाव शे आगमे ॥ 'आ आमन्त्र्ये सौ वेनो न ' (८-४-२६३) भो कञ्चुइआ ॥' मो वा' (८-४-२६४ ॥ भो लाय ॥ 'भवद्भगवतो '(८-४-२६५) ॥ एदु भव शमणे भयव महावीले । भयव कदन्ते ये अप्पणो पक्कं उज्झिय पलस्स पक्कं पमाणीकलेशि ॥' न वा र्यो य्यः' (८-४-२६६) ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ 'थो धः' (८-४-२६७) ॥ अले कुम्भिला कधेहि ॥ 'इहहचोर्हस्य ' (८-४-२६८) ॥ ओशलध अय्या ओशलध ॥ 'भुवो भः' (८ ४-२६९)॥ भोदि ॥ 'पूर्वस्य पुरवः ' (८-४-२७०) ॥ अपुरवे ॥ 'क्त्व इय दूणौ' (८-४-२७१) ॥ किं खु शोभणे बम्हणे शि त्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे ॥ 'कृ गमो डडुअः '(८-४-२७२) ॥ कडुअ । गडुअ ॥ 'दिरिचेचो '(८-४-२७३) ॥ अमच्च-लक्कशं पिक्खिदु इदो य्येव आग-

श्चदि ॥ 'अतो देश्च' (८ ४ २७४) अले किं एशे महन्दे कलयले शुणीअदे॥ 'भविष्यति स्सि' (८-४ २७५) ता कहिं नु गदे लुहिलप्पिए भविस्सदि ॥ 'अतो डसेर्डादो डादू' (८ ४ २७६) ॥ अह पि भागुलायणादो मुद्द पावेमि ॥ 'इदानीमो दाणिं' (८-४ २७७) ॥ शुणध दाणिं हगे शकाव यालतित्त णिवाशी धीवले ॥ 'तस्मात्ता' (८ ४ २७८)॥ ता याव पविशामि ॥ 'मान्त्याण्णो वेदेतो' (८ ४ २७९) ॥ युत्त णिम। शलिश णिम ॥ 'एवार्थे य्येव' (८ ४-२८०) ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेटयाह्वाने (८ ४ २८१)॥ हञ्जे चदुलिके ॥ हिणामहे निस्मय निर्वेदे (८ ४-२८२) ॥ विम्मये । यथा उदात्तराघवे । राक्षस । हीमाणहे जीवन्त वश्चा मे जणणी ॥ निर्वेदे । यथा विक्रान्तभीमे राक्षस । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय विधिणो दुव्ववशिदेण ॥ 'ण नन्वर्थे' (८-४ २८३) ॥ ण अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ 'अम्महे हर्षे' (८ ४ २८४) अम्हहे एआए शुम्मिलाए शुपलिग ढिदे भव ॥ 'हीही विदूषकस्य' (८ ४ २८५) ॥ हीही सपन्ना मे मणोलधा पियवयस्सस्स ॥ 'शेष प्राकृतवत्' (८ ४ २८६)। मागध्यामपि 'दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (८-१ ४) इत्यारभ्य 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८ ४ २६०) इत्यस्मात् प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव मागध्याममूनि पुनरेवविधानि भवन्तीति विभाग स्वयमभ्यूह्य दर्शनीय ॥ ३०२ ॥

ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥ ८ । ४ । ३०३ ॥

पैशाच्या भाषाया ज्ञस्य स्थाने ञ्ञो भवति ॥ पञ्ञा ॥ सञ्ञा । सव्वञ्ञो । ञ्ञान । विञ्ञान ॥ ३०३ ॥

राज्ञो वा चिञ् ॥ ८ । ४ । ३०४ ॥

पैशाच्या राज इति शब्दे यो ज्ञकारस्तस्य चिञ आदेशो वा भवति ॥ राचिञा लपित । रञ्ञा लपित । राचिञो धन । रञ्ञो धन । ज्ञ इत्येव । राजा ॥ ३०४ ॥

न्य-ण्योर्ञ्ञः ॥ ८ । ४ । ३०५ ॥

पैशाच्या न्यण्यो स्थाने ञ्ञो भवति । कञ्ञका । अभिमञ्ञू । पुञ्ञ-कम्मो । पुञ्ञाहं ॥ ३०५॥

णो नः ॥ ८ । ४ । ३०६ ॥

पैशाच्या णकारस्य नो भवति । गुन-गन-युत्तो । गुनेन ॥ ३०६ ॥

तदोस्तः ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥

पैशाच्या तकारदकारयोस्तो भवति । तस्य । भगवती । पव्वती । सत । दस्य । मतन-परवसो । सतन । तामोतरो । पतेसो । वतनक । होतु । रमतु ॥ तकारस्यापि तकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन पताका वेतिसो इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥ ३०७ ॥

लो ळः ॥ ८ । ४ । ३०८ ॥

पैशाच्या लकारस्य ळकारो भवति ॥ सीळ । कुळ । जळ । सळिळ । कमळ ॥ ३०८ ॥

श-षोः सः ॥ ८ । ४ । ३०९ ॥

पैशाच्या शषो सो भवति । श । सोभति । सोभन । ससी । सक्को । सङ्खो ॥ ष । विसमो । किसानो । 'न कगचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्तम्' (८-४-३२४) इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोयं योगः ॥ ३०९ ॥

हृदये यस्य पः ॥ ८ । ४ । ३१० ॥

पैशाच्या हृदयशब्दे यस्य पो भवति । हितपकं । किंपि किंपि हितपके अत्थं चिन्तयमानी ॥ ३१० ॥

टोस्तुर्वा ॥ ८ । ४ । ३११ ॥

पैशाच्या टो स्थाने तुर्वा भवति । कुतुम्बकं । कुटुम्बकं ॥ ३११ ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ८ । ४ । ३१२ ॥

पैशाच्या क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति ॥ गन्तून । रन्तून हसितून । पठितून । कधितून ॥ ३१२ ॥

ध्दून-त्थूनौ ष्ट्वः ॥ ८ । ४ । ३१३ ॥

पैशाच्यां ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने ध्दून त्थून इत्यादेशौ भवतः । पूर्वस्याप-वादः । नध्दून । नत्थून । तध्दून । तत्थून ॥ ३१३ ॥

र्य-स्न-ष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥ ८ । ४ । ३१४ ॥

पैशाच्यां र्यस्नष्टां स्थाने यथासङ्ख्यं रिय सिन सट इत्यादेशाः क्वचित् भवन्ति । भार्या । भारिया । स्नातम् । सिनात । कष्टम् । कसट । क्वचि-दिति किम् । सुज्जो । सुनुसा । तिट्ठो ॥ ३१४ ॥

क्यस्येय्यः ॥ ८ । ४ । ३१५ ॥

पैशाच्यां क्यप्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति । गिय्यते । दिय्यते । रमिय्यते । पठिय्यते ॥ ३१५ ॥

कृगो डीरः ॥ ८ । ४ । ३१६ ॥

पैशाच्यां कृग परस्य क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति । पुधुमत-सने सव्वस्स य्येव सम्मान कीरते ॥ ३१६ ॥

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ८।४।३१७ ॥

पैशाच्यां यादृश इत्येवमादीनां दृ इत्यस्य स्थाने ति इत्यादेशो भवति। यातिसो । तातिसो । केतिसो । एतिसो । भवातिसो । अञ्ञातिसो । युम्हातिसो । अम्हातिसो ॥ ३१७ ॥

इचेचः ॥ ८।४।३१८ ॥

पैशाच्यामिचेचो. स्थाने तिरादेशो भवति ॥ वसुआति । भोति । नेति। तेति ॥ ३१८ ॥

आत्तेश्च ॥८।४।३१९॥

पैशाच्यामकारात्परयो इचेचो. स्थाने तेश्चकारात् तिश्चादेशो भवति ॥ लपते । लपति । अच्छते । अच्छति । गच्छते । गच्छति । रमते । रमति। आदिति किम् । होति । नेति ॥ ३१९ ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ८।४।३२० ॥

पैशाच्यामिचेचो स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति न तु स्सि ॥ तं तद्धून चिंतित रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥ ३२० ॥

अतो डसेर्डातो-डातू ॥ ८।४।३२१ ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतो आतु इत्यादेशो भवत ॥ ताव च तीए तूरातो य्येव तिट्ठो । तूरातु । तुमातो । तुमातु । ममातो । ममातु ॥ ३२१ ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ८।४।३२२॥

पैशाच्या तदिदमो स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति । स्त्रीलिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति ॥ तत्थ च नेन कत-सिनानेन ॥ स्त्रियाम्। पूजितो च नाए पातग्ग-कुसुम-प्पतानेन ॥ टेति किम् । एव चिन्तयन्तो गतो सो ताए समीप ॥ ३२२ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ८।४।३२३ ॥

पैशाच्या यदुक्त ततोन्यच्छेष पेशाच्या शौरसेनीवद् भवति ॥ अध ससरीरो भगव मकर-धजो । एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य । एवविधाए भगवतीए कध तापस-वेस-गहन कत ॥ एतिस अतिट्ठ-पुरव महाधन तट्ठून । भगव यदि म वर पयच्छसि राज च दाव लोक । ताव च तीए तूरातो य्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥ ३२३ ॥

न क-ग-च-जादि षट्-शम्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥ ८।४।३२४ ॥

पैशाच्या 'क ग-च ज त द प-य-वा प्रायो लुक्' (८-१-१७७) इत्यारभ्य 'षट् शमी शाव सुधा सप्तपर्णेष्वदेश्छ ' (८-१-२६५) इति यानि सूत्राणि तैर्यदुक्त कार्य तन्न भवति ॥ मकरकेतू। सगर पुत्त वचन । विजयसेनेन लपित । मतन । पाप । आयुध । तेवरो ॥ एवमन्यसूत्राणामप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥ ३२४ ॥

चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥ ८।४।३२५ ॥

चूलिकापैशाचिके वर्गाणा तृतीयतुर्ययो स्थाने आद्यद्वितीयौ यथासख्यो भवत ॥ नगरम् । आद्यद्वितीयौ नकर ॥ मार्गण । मक्कनो ॥ गिरि-तटम् । किरि-तट ॥ मेघ । मेखो ॥ व्याघ्र ॥ वक्खो ॥ घर्म । खम्मो ॥ राजा । राचा ॥ जर्जरम् चच्चर ॥ जीमूत ।

चीमूतो ॥ निर्झरः । निच्छरो ॥ झर्झरः । छच्छरो ॥ तडागम् । तटाकं ॥ मण्डलम् । मण्टलं ॥ डमरुकः । टमरुको ॥ गाढम् । काठं ॥ षण्ढः । सण्ठो ॥ ढक्का । ठक्का ॥ मदनः । मतनो ॥ कन्दर्पः । कन्तप्पो ॥ दामोदरः । तामोतरो ॥ मधुरम् । मथुरं ॥ बान्धवः । पन्धवो ॥ धूली । थूली ॥ बालकः । पालको ॥ रभसः । रफसो ॥ रम्भा । रम्फा । भगवती । फकवती ॥ नियोजितम् । नियोचितं ॥ क्वचिल्लाक्षणिकस्यापि । पडिमा इत्यस्य स्थाने पटिमा । दाढा इत्यस्य स्थाने ताठा ॥ ३२५ ॥

रस्य लो वा ॥ ८ । ४ । ३२६ ॥

चूलिकापैशाचिके रस्य स्थाने लो वा भवति ॥

पनमथ पनय-पकुप्पित-गोली-चलनग्ग-लग्ग-पति-बिम्बं ।
तससु नख-तप्पनेसु एकातस-तनु-थलं लुद्दं ॥
नच्चन्तस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा ।
उच्छल्लन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ॥३२६॥

नादि-युज्योरन्येषाम् ॥ ८ । ४ । ३२७ ॥

चूलिकापैशाचिकेपि अन्येषामाचार्याणां मतेन तृतीयतुर्ययोरादौ वर्तमानयोर्युजिधातौ च आद्यद्वितीयौ न भवतः ॥ गतिः । गती ॥ धर्मः । धम्मो ॥ जीमूतः । जीमूतो ॥ झर्झरः । झच्छरो ॥ डमरुकः । डमरुको ॥ ढक्का । ढक्का ॥ दामोदरः । दामोतरो ॥ बालकः । बालको ॥ भगवती । भकवती ॥ नियोजितम् । नियोजितं ॥ ३२७ ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ८ । ४ । ३२८ ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोरित्यादि यदुक्तं ततोन्यच्छेषं प्राक्तनपैशाचिकवद् भवति ॥ नकरं । मक्कनो । अनयोर्नो णत्वं न भवति ॥ णस्य च नत्वं स्यात् । एवमन्यदपि ॥ ३२८ ॥

स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे ॥ ८।४।३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ॥ कच्चु । काच ॥ वेण । वीण ॥ बाह । बाहा । बाहु ॥ पट्ठि । पिट्ठि । पुट्ठि ॥ तणु । तिणु । तृणु ॥ सुकिदु । सुकिओ । सुकृदु ॥ किन्नओ । किलिन्नओ ॥ लिह । लीह ।

लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥ ३२९ ॥

स्यादौ दीर्घ–ह्रस्वौ ॥ ८।४।३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घ-ह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥ सौ ॥

✓ ढोल्ला सामला धण चम्पा–वण्णी ।
णाइ सुवण्ण–रेह कस–वट्टइ दिण्णी ॥ (१)

आमन्त्र्ये ।

✓ ढोल्ला मइं तुहुं वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥ (२)

स्त्रियाम् ॥

✓ बिट्टीए मइं भणिय तुहुं मा करु वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिव मारइ हिअइ पइट्ठि ॥ (३)

जसि ॥

✓ एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥ (४)

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥ ३३० ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ८ । ४ । ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ।

✓ दहमुहु भुवण–भयंकरु तोसिअ–संकरु णिग्गउ रह–वरि चडिअउ ।
चउमुहु छमुहु झाइवि एक्कहिं लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥ ३३१ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ८ । ४ । ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुल्लिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ।

✓ अगलिअ–नेह–निवट्टाहं जोअण–लक्खुवि जाउ ।
वरिस–सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहं सो ठाउ । (१)

पुंसीति किम् ।

✓अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।

पिअ जोअन्तिहे मुह-कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ ३३२ ॥ (२)

एट्टि ॥ ८ । ३ । ३३३ ॥ —

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ।

✓जे महु दिण्णा दिअहडा दइएं पवसन्तेण ।

ताण गणन्तिए अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥ ३३३ ॥

ङिनेच्च ॥ ८ । ४ । ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवत. ।

✓सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ।

सामि सुभिच्चु वि परिहरइ सम्माणेइ खलाइं ॥ (१)

✓तले घल्लइं ॥ ३३४ ॥ (२)

ए भिस्येद्वा ॥ ८ । ४ । ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति ।

✓गुणहिं न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति ।

केसरि न लहइ बोड्डिअ वि गय लक्खेहिं घेप्पन्ति ॥ ३३५ ॥

ङसेर्हे-हू ॥ ८ । ४ । ३३६ ॥

अस्येति पञ्चम्यन्त विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ भवतः ।

✓ वच्छहे गृण्हइ फलइ जणु कडु-पल्लव वज्जेइ ।

तोवि महद्दुमु सुअणु जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइ । (१)

✓वच्छहु गृण्हइ ॥ ३३६ ॥ (२)

भ्यसो हुं ॥ ८।४।३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ।

✓दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।

जिह गिरि-सिङ्गहु पडिअ सिल अन्नु वि चूरु करेइ ॥३३७॥

. ङसः सु-हो-स्सवः ॥ ८ । ४ । ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ।

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो बलि किज्जउ सुअणस्सु ॥ ३३८ ॥

आमो हं ॥ ८ । ४ । ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामो हमित्यादेशो भवति ।

तणहं तइज्जी भङ्गि नवि तें अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गि वि उत्तरइ अह सह सइं मज्जन्ति ॥ ३३९॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ८ । ४ । ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ।

दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ णवि कण्णहिं खल-वयणाइं । (१)

प्रायोधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउ कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥ ३४० ॥ (

ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥ ८ । ४ । ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति । ङसेर्हे ।

गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावँन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसहं तो वि न रुच्चइ रन्नु ॥ (१)

भ्यसो हुं ।

तरुहुं वि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुं एत्तिउ अग्गलउं आयरु भिच्चु गृहन्ति ॥ (२)

ङेर्हि । अह विरल-पहाउ जि कलिहि धम्मु ॥ ३४१ ॥ (३)

आट्टो णानुस्वारौ ॥ ८।४।३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवतः ॥ दइएं पवसन्तेण ॥ ३४२ ॥

एं चेदुतः ॥ ८।४।३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एं चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ॥ एं ।

अग्गिएं उण्हउ होइ जगु वाएं सीअलु तेवँ ।
जो पुणु अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥ (२)

णानुस्वारो ।

विप्पिअ-आरउ जइ वि पिउ तो वि तं आणहिं अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइवि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥ (२)

एवमुकारादप्युदाहार्याः ॥ ३४३ ॥

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ८।४।३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि (२) इत्यादि । अत्र स्यम् जसां लोपः ॥

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥ (२)

अत्र स्यम्शसां लोपः ॥ ३४४ ॥

षष्ठ्याः ॥ ८ । ४ । ३४५ ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुग् भवति ॥

संगर-सएहिं जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारन्तु ॥ (२)

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः ॥ ३४५ ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ८।४ । ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येर्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति । लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइं करहु म अप्पहो घाउ ॥ ३४६ ॥

भिस्सुपोर्हिं ॥ ८ । ४ । ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥ गुणहिं न संपइ कित्ति पर (१) ॥ सुप । भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिं तिहिं वि पयट्टइ ॥३४७॥ (२)

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ८ । ४ । ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ

भवतः । लोपापवादो ॥ जसः । ✓अंगुलिउ जज्जरियाओ नहेण (१) ॥ शसः । सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण(२)। वचनभेदान्न यथासंख्यम् ॥ ३४८ ॥

ट ए ॥ ८ । ४ । ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्नः परस्याष्टायाः स्थाने ए इत्यादेशो भवति ॥

✓निअ-मुह-करहिं वि मुद्ध कर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि-मण्डल-चन्दिमए पुणु काइं न दूरे देक्खइ ॥ (१)
✓जहिं मरगय-कन्तिए संवलिअं ॥ ३४९ ॥ (२)

ङस-ङस्योर्हे ॥ ८ । ४ । ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति ॥ ङसः ।

✓तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ॥
अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणंतरु मुद्धडहे जें मणु विच्चि ण माइ ॥ (१)

ङसेः ।

✓फोडेन्ति जे हियडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥३५०॥ (२)

भ्यसामोर्हुः ॥ ८ । ४ । ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य भ्यस आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

✓भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जं तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु । (२)
वयस्याभ्यो वयस्यानां वेत्यर्थः ॥ ३५१ ॥

डेर्हि ॥ ८ । ४ । ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हि इत्यादेशो भवति ॥

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥ ३५२ ॥

क्लीबे जस्-शसोरिं ॥ ८ । ४ । ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः इं इत्यादेशो भवति ॥

कमलइं मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइं महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहं भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥ ३५३ ॥

कान्तस्यात उं स्यमोः ॥ ८ । ४ । ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योकारस्तस्य स्यमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ॥ अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ (१)

मग्गउं देक्खिवि निअय बलु बलु पसरिअउं परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेह जिवँ करि करवालु पियस्सु ॥ ३५४ ॥ (२)

सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ८।४।३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥

जहां होन्तउ आगदो (१) तहां होन्तउ आगदो (२) कहां होन्तउ आगदो (३) ॥३५५॥

किमो डिहे वा ॥ ८।४।३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात्परस्य ङसेर्डिहे इत्यादेशो वा भवति ॥

जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइं सहुं नवि तिल-तार ।
तं किहे वङ्केहिं लोअणेहिं जोइज्जउं सय-वार ॥३५६ ॥

डेर्हिं ॥ ८।४।३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिं तेहइ भड-घड-निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥ (३)

एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ ।

माहउ महिअल-सत्थरि गण्ड-त्थले सरउ ॥
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी-तिल-वणि मग्गसिरु ।
तहे मुद्धहे मुह-पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥ (२)
✓हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउं हय-विहि कहिं ठवइ पइं विणु दुक्ख-सयाइं ॥ ३५७ ॥ (३)

यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ८।४।३५८ ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योकारान्तेभ्य. परस्य ङसो डासु इत्यादेशो वा भवति ॥

✓कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइ रूसइ जासु ।
अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिं वि ठाउवि फेडइ तासु ॥ (१)
✓जीविउ कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर-निवडिआइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥ ३५८ ॥ (२)

स्त्रियां डहे ॥ ८ । ४ । ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किंभ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥ ✓जहे केरउ (१)। ✓तहे केरउ (२)। कहे केरउ (३)॥ ३५९ ॥

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ८ । ४ । ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥

✓*प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्त्रि* ॥ (१)
पक्षे । ✓तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ॥ ३६० ॥ (२)

इदम इमुः क्लीबे ॥ ८।४।३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति ॥ ✓इमु कुलु तुह तणउं (१)। इमु कुलु देक्खु (२)॥ ३६१ ॥

एतदः स्त्री-पुं-क्लीबे एह एहो एहु ॥ ८।४।३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्यैतदः स्थाने स्यमोः परयोर्यथा-संख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

✓एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउं वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणु ॥ ३६२ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ८ । ४ । ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसोः परयोः एइ इत्यादेशो भवति ॥ ✓एइ ति घोडा एह थलि(२)॥ एइ पेच्छ(२)॥ ३६३ ॥

अदस ओइ ॥ ८ । ४ । ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस्-शसोः परयोः ओइ इत्यादेशो भवति ॥

✓जइ पुच्छह घर वड्डाइं तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥

अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥ ३६४ ॥

इदम आयः ॥ ८ । ४ । ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदमशब्दस्य स्यादौ अय इत्यादेशो भवति ॥

✓आयइं लोअहो लोअणइं जाईं सरइं न भन्ति ।
अप्पिए दिट्ठइ मउलिअहिं पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥(१)
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएण वि किं न पज्जत्तं ॥ (२)
आयहो दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३६५ ॥(३)

सर्वस्य साहो वा ॥ ८।४।३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

✓साहु वि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ।
वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थि मोकलडेण ॥ (१)

पक्षे । ✓सव्वु वि(३)॥ ३६६ ॥

किमः काइं-कवणौ वा ॥ ८ । ४ । ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं कवण-इत्यादेशौ वा भवतः ॥

✓जइ न सु आवइ दूइ घरु काइं अहो-मुहु तुज्झु ।

वयणु जु खण्डइ तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥ (१)

काइं न दूरे देक्खइ ॥ (२)

फोडिन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥ (३)

सुपुरिस कङ्गुहे अणुहरहिं भण कज्जें कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लहहिं तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥ (४)

पक्षे ।

जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिं वि पयारेहिं गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥ ३६७ ॥ (५)

युष्मदः सा तुहुं ॥ ८ । ४ । ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ॥

भमरु म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥ ३६८ ॥

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ८ । ४ । ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥ तुम्हे तुम्हइं जाणह (१)। तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ (२)। वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥ ३६९ ॥

टा-ङ्यमा पइं तइं ॥ ८ । ४ । ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ भवतः ॥ टा ।

पइं मुक्काहं वि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥ (१)

महु हिअउं तइं ताए तुहुं स वि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइं करउं हउं काइं तुहुं मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥ (२)

ङिना ।

पइं मइं बेहिं वि रण-गयहिं को जयसिरि तक्केइ ।

केसहिं लेप्पिणु जम-घरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥ (३)

एवं तइं ॥ अमा ।

पइं मेल्लन्तिहे महु मरणु मइं मेल्लन्तहो तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥ (४)

एवं तइं ॥ ३७० ॥

मिसा तुम्हेहिं ॥ ८ । ४ । ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं दिट्ठउं बहुअ-जणेण ।
तं तेवड्डुउं समर-भरु निज्जिउ एक्क-खणेण ॥ ३७१ ॥

ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥ ८ । ४ । ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होन्तउ आगदो । तुज्झ होन्तउ आगदो । तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महि-मंडलि सिक्खन्ति ॥ ३७२ ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ८।४।३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउं धणु ॥ ३७३ ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ८।४।३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हासु ठिअं ॥ ३७४ ॥

सावस्मदो हउं ॥ ८।४।३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥ ३७५ ॥

जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ८।४।३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे इत्यादेशौ भवतः ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ।
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिवँ अम्हइं तिवँ तेवि ॥

अम्हे देक्खइ । अम्हइ देक्खइ । वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥३७६॥

टा-ङ्यमा मइं ॥ ८।४।३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मद् टा ङि अम् इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति ॥ टा ।

मइं जाणिउ पिअ विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कुवि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥

ङिना। पइं मइं बेहिं वि रण-गयहिं॥ अमा। मइं मेल्लन्तहो तुज्झु॥३७७॥

अम्हेहिं भिसा ॥ ८।४।३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउ ॥ ३७८ ॥

महु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ८।४।३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु मज्झु इत्यादेशौ भवतः ॥ महु होन्तउ गदो । मज्झु होन्तउ गदो ॥ ङसा ।

महु कन्तहो बे दोसडा हेल्लि म झङ्खहि आलु ।
देन्तहो हउं पर उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥
जइ भग्गा पारकडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ ३७९ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ८।४।३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ अम्हहं होन्तउ आगदो ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा ॥ ३८० ॥

सुपा अम्हासु ॥ ८।४।३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति । अम्हासु ठिअं ॥३८१॥

त्यादेराद्य-त्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ॥ ८।४।३८२ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुष्वर्थेषु वर्तमानस्य वचनस्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥

मुह-कबरि-बन्ध तहे सोह धरहिं नं मल-जज्झु ससि-राहु करहिं ।
तहे सहहिं कुरल भमर-उल-तुलिअ नं तिमिर-डिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ
॥ ३८२ ॥

मध्य-त्रयस्याद्यस्य हिः ॥८।४।३८३॥

त्यादीना मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति ॥

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुं वि न पूरिअ आस ॥

आत्मनेपदे ।

बप्पीहा कइं बोल्लिअेण निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि लहहि न एक्कइ धार ॥

सप्तम्याम् ।

आयहिं जम्महिं अन्नहिं वि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तहं चत्तंकुसहं जो अब्भिडइ हसन्तु ॥

पक्षे । रुअसि । इत्यादि ॥ ३८३ ॥

बहुत्वे हुः ॥ ८ । ४ । ३८४ ॥

त्यादीना मध्यमत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो वा भवति ॥

बलि अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु वड्डत्तणउं देहु म मग्गहु कोइ ॥

पक्षे । इच्छह । इत्यादि ॥ ३८४ ॥

अन्त्य-त्रयस्याद्यस्य उं ॥ ८ । ४ । ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

विहि विनडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि विसाउ ।

सपइ कड्डउं वेस जिवँ छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥
बलि किज्जउ सुअणस्सु ॥ पक्षे । कड्ढामि । इत्यादि ॥ ३८५ ॥

बहुत्वे हुं ॥ ८ । ४ । ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य सबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हु इत्यादेशो वा भवति ॥

खग्ग–विसाहिउ जहिँ लहहु पिय तहिँ देसहिँ जाहुं ।
रण–दुब्भिक्खें भग्गाइ विणु जुज्झें न वलाहुं ॥

पक्षे । लहिमु । इत्यादि ॥ ३८६ ॥

हि–स्वयोरिदुदेत् ॥ ८ । ४ । ३८७ ॥

पञ्चम्या हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ इत् ।

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि–वसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥

उत् ।

भमरा एत्थु वि लिम्बडइ केवि दियहडा विलम्बु ।
घण पत्तलु छाया–बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥

एत् ।

प्रिय एम्वहिँ करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुं करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा लेहिँ अभग्गु कवालु ॥

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ॥ ३८७ ॥

वर्त्स्यति–स्यस्य सः ॥ ८ । ४ । ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

दिअहा जन्ति झडप्पडहिँ पडहिँ मणोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥

पक्षे । होहिइ ॥ ३८८ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ८ । ४ । ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु ।
तसु दइवेण वि मुण्डियउं जसु खल्लिहडउं सीसु ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः । बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ ३८९ ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ८ । ४ । ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

अइतुंगत्तणु जं थणह सो च्छेयउ न हु लाहु ।
सहि जइ केवँइ तुडि-वसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ ३९० ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ८ । ४ । ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति॥ ब्रुवह सुहासिउ किं पि ॥ पक्षे।

इत्तउ ब्रोप्पिणु सउणि ट्ठिउ पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥ ३९१ ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ८ । ४ । ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्वुञ इत्यादेशो भवति ॥ वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ॥ ३९२ ॥

दृशेः प्रस्सः ॥ ८ । ४ । ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥ प्रस्सदि ॥ ३९३ ॥

ग्रहेर्गृण्हः ॥ ८ । ४ । ३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ॥ पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु ॥ ३९४ ॥

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ८ । ४ । ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

जिवँ तिवँ तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि सरिसिम कावि लहन्तु ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ वाह-सलिल-संसित्तउ ॥

अब्भडवंचिउ वे पयइं पेम्मु निअत्तइ जावँ ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥
हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
वासा-रत्ति-पवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
अम्मि पओहर वज्जमा निच्चु जे संमुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥
पुत्तें जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥
तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर घुट्ठुअइ असारु ॥ ३९५ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः८।४।३९६

अपभ्रंशेऽपदादौ वर्तमानानां स्वरात्परेषामसंयुक्तानां कखतथपफां स्थाने यथासंख्यं गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥ कस्य गः ।

ज दिट्ठउं सोम-ग्गहणु असइहिं हसिउ निसङ्कु ।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गरु गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिं सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ।
पिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥

तथपफानां दधबभाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइं तसु पर सभलउं जम्मु ।
जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्ठउ धम्मु ॥

अनादाविति किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न भवति ॥ स्वरादिति किम् । गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥ असंयुक्तानामिति किम् । एक्कहिं अक्खिहिं सावणु ॥ प्रायोधिकारात्क्वचिन्न भवति ।

जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिआ कुड्ड करीसु ।
पाणीउ नवइ सरावि जिवँ सव्वङ्गें पइसीसु ॥

उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कञ्चण-कन्ति-पयासु ।
गोरी-वयण-विणिज्जिअउ नं सेवइ वण-वासु ॥ ३९६ ॥

मोनुनासिको वो वा ॥ ८ । ४ । ३९७ ॥

अपभ्रंशेनादौ वर्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कवँलु कमलु । भवँरु भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलउ जम्मु ॥ ३९७ ॥

वाधो रो लुक् ॥ ८ । ४ । ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥
जइ केवँइ पावीसु पिउ ॥ पक्षे ।
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेण ॥ ३९८ ॥

अभूतोपि क्वचित् ॥ ८ । ४ । ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोपि रेफो भवति ॥
व्रासु महारिसि एउ भणइ जइ सुइ-सत्थु पमाणु ।
मायहं चलण नवन्ताहं दिवि दिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥
क्वचिदिति किम् । वासेण वि भारह-खम्भि बद्ध ॥ ३९९ ॥

आपद्विपत्संपदां द इः ॥ ८ । ४ । ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् सपद् इत्येतेषां दकारस्य इकारो भवति ॥
अनउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ ।
विवइ । संपइ ॥ प्रायोधिकारात् । गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥४००॥

कथ-यथा-तथां थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथ यथा तथा इत्येतेषां थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥
केम समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रयणी छुडु होइ ।

अन्नु वि जो परिहविय-तणु सो किँव भवँइ निसङ्कु ॥
बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम-रसु पिएं पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥
भण सहि निहुअउं तेवँ मइं जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअं तासु ॥
जिवँ जिवँ वङ्किम लोअणहं ॥ णिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर ॥
मइं जाणिउ प्रिय विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
नवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥

एवं तिध-जिधावुदाहार्यौ ॥ ४०१ ॥

याद्दक्ताद्दकीद्दगीद्दशां दादेर्डेहः ॥ ८ । ४ । ४०२ ॥

अपभ्रंशे याद्दगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति ॥
मइ भणिअउ बलिराय तुहुं केहउ मग्गण एहु ॥
जेहु तेहु नवि होइ वढ सइं नारायणु एहु ॥ ४०२ ॥

अतां डइसः ॥ ८ ॥ ४ । ४०३ ॥

अपभ्रंशे याद्दगादीनामदन्तानां याद्दशताद्दशकीद्दशेद्दशानां दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति ॥ जइसो । तइसो । कइसो । अइसो ॥४०३॥

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥ ८ । ४ । ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवतः ॥
जइ सो घडदि प्रयावदी केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥
जत्तु ठिदो । तत्तु ठिदो ॥ ४०४ ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ८ । ४ । ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥
केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि ॥४०५॥

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ८ । ४ । ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम समत्तहं मयगलहं पइ-पइ वज्जइ ढक्क ॥
तिलहं तिलत्तणु ताउं पर जाउं न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ तेज्जि तिल तिल फिट्टवि खल होन्ति ॥
जामहिं विसमी कज्ज-गई-जीवहं मज्झे एइ ।
तामहिं अच्छउ इयरु जणु सु-अणुवि अन्तरु देइ ॥ ४०६ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ८।४।४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

जेवडु अन्तरु रावण-रामहं तेवडु अन्तरु पट्टण-गामहं ॥ पक्षे । जेत्तुलो । तेत्तुलो ॥ ४०७ ॥

वेदं-किमोर्यादेः ॥ ८।४।४०८ ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्वन्तयोरियत्कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥ एवडु अन्तरु । केवडु अन्तरु ॥ पक्षे । एत्तुलो । केत्तुलो ॥ ४०८ ॥

परस्परस्यादिरः ॥ ८ । ४ । ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ॥

ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
अवरोप्परु जोअन्ताहं सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥ ४०९ ॥

कादि-स्थैदोतोरुच्चार-लाघवम् ॥ ८।४।४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोरे ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

सुधें चिन्तिज्जइ माणु ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥ ४१० ॥

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥८।४।४११ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां उं हुं हिं हं इत्येतेषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥
दइउ घडावइ वणि तरुहुं ॥
तरुहुं वि वक्कलु ॥ खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं ॥
तणहं तइज्जी भङ्गि नवि ॥ ४११ ॥

म्हो म्भो वा ॥ ८।४।४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा भवति ॥ म्ह इति "पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः" (८-२-७४) इति प्राकृतलक्षणविहितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसंभवात् । गिम्भो । सिम्भो ॥

बम्भ ते विरला के वि नर जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।
जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥ ४१२ ॥

अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥ ८।४।४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ॥ अन्नाइसो । अवराइसो ॥ ४१३ ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्वाः ॥ ८।४।४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं भुअ-जुअलु ।
अन्नु सु घण थण-हारु तं अन्नु जि मुह-कमलु ॥
अन्नु जि केस-कलावु सु अन्नु जि प्राउ विहि ।
जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण लायण्ण-णिहि ॥
प्राइव मुणिहं वि भन्तडी तें मणिअडा गणन्ति ।
अखइ निरामइ परम पइ अज्ज वि लउ न लहन्ति ॥

अनु-जलें प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयण सर ।
तें सम्मुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥
एसी पिउ रूसेसु हउ रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥ ४१४ ॥

वान्यथोनुः ॥ ८।४।४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ॥
विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर-कालि सअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥
पक्षे । अन्नह ॥ ४१५ ॥

कुतसः कउ कहन्तिहु ॥८।४।४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवत ॥
महु कन्तहो गुट्ठ-ट्ठिअहो कउ झुम्पडा बलन्ति ।
अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥
धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥ ४१६ ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ८।४।४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पियेण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा ता तें मारिअडेण ॥ ४१७ ॥

एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु मं मणाउं ॥ ८।४।४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीना एम्वाद्य आदेशा भवन्ति ॥ एवम् एम्व ।
पिय-सगमि कउ निद्दडी पिअहो परोक्खहो केम्व ।
मइं बिन्नि वि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥
परम् पर. । गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥ समम् समाणु. ।
कन्तु जु सीहहो उवमिअइ तं महु खण्डिउ माणु ।

सीहु निरक्खय गय हणइ पिउ पय-रक्ख-समाणु ॥
ध्रुवमो ध्रुवु ।
चञ्चलु जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काईं ।
होसइं दिअहा रूसणा दिव्वइं वरिस-सयाइं ॥
मो मं । मं धणि करहि विसाउ ॥ प्रायोग्रहणात् ।
माणि पणट्ठइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिं दंसिज्जन्तु भमिज्ज ॥
लोणु विलिज्जइ पाणिएण अरि खल मेह म गज्जु ॥
बालिउ गलइ सुझुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥
मनाको मणाउं ॥
विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिं जण-सामन्नु ।
किं पि मणाउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥ ४१८ ॥

किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहुं नाहिं ॥८।४।४१९॥

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥ किलस्य किरः ॥
किर खाइ न पिअइ न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ रूअडउ ।
इह किवणु न जाणइ जइ जमहो खणेण पहुच्चइ अडउ ॥
अथवोहवइ । अहवइ न सुवंसहं एह खोडि ॥ प्रायोधिकारात् ।
जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहो पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ अहवा तं जि निवाणु ॥
दिवो दिवे । दिविदिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥ सहस्य सहुं ।
जउ पवसन्तें सहुं न गयअ न मुअ विओए तस्सु ।
लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिं सुहय-जणस्सु ॥
नहेर्नाहिं ।
एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवानल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्कवि कणिअ नाहिं ओहट्टइ ॥ ४१९ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ८ । ४ । ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीना पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥ पश्चातः पच्छइ । पच्छइ होइ विहाणु ॥ एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ एवस्य जि. ।

जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउं कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउ जि पर पिउ डम्बरइं करेइ ॥

इदानीम एम्वहिं ।

हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह-पओहरहं जं भावइ तं होउ ॥

प्रत्युतस्य पच्चलिउ ।

साव-सलोणी गोरडी नवखी कवि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिउ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥

इतस एत्तहे । एत्तहे मेह पिअन्ति जलु ॥ ४२० ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ८ । ४ । ४२१ ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीना वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥ विषण्णस्य वुन्नः ।

मइं वुत्तउं तुहु धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।
पइं विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ वुन्नउ काइं ॥

उक्तस्य वुत्त. । मइ वुत्तउ ॥ वर्त्मनो विच्च. । जं मणु विच्चि न माइ॥४२१॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीना वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

एक्कु कइअ ह वि न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइं मित्तडा प्रमाणिअउ पइं जेहउ खलु नाहिं ॥

झकटस्य घङ्घलः ।

जिवँ सुपुरिस तिवँ घङ्घलइं जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ।
जिवँ डोङ्गर तिवँ कोट्टरइं हिआ विसूरहि काइं ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टालः ।

जे छड्डेविणु रयणनिहि अप्पउं तडि घल्लन्ति ।
तहं सङ्खहं विट्टालु परु फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥

भयस्य द्रवकः ।

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ संचि म एक्कु वि द्रम्मु ।
कोवि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥

आत्मीयस्य अप्पणः । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ दृष्टेर्द्रेहिः ।

एक्कमेक्कउं जइ वि जोएदिह रि-सुट्ठु सव्वायरेण । तो वि
जहिं कहिंवि राही । को सक्कइ संवरेवि दड्ढ-नयणा नेहिं पलुट्टा ॥

गाढस्य निच्चट्टः ।

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पठाविअइ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥

असाधारणस्य सड्ढलः ।

कहिं ससहरु कहिं मयरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ।
दूर-ठिआहं वि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

कुञ्जरु अन्नहं तरु-अरहं कुड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिं सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिं न सरेहिं न सरवरेहिं नवि उज्जाण-वणेहिं ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सु-अणेहिं ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हिअडा पइ एहु बोल्लिअओ महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउं भण्डय ढक्करि-सार ॥

हेसल्लीत्यस्य हेल्लि. । हेल्लि म झङ्खहि आलु ॥ पृथक्पृथगित्यस्य जुअंजुअ. ॥

एक्क कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी तहं पञ्चह वि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए त घरु कहि किवँ नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउ अप्पण-छन्दउ॥

मूढस्य नालिअ-वढौ ॥

जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न द्रम्मु न रूअउ ।
रइवस-भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिं जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ ॥ नवस्य नवख । नवखी कवि विस-गण्ठि ॥ अवस्कन्दस्य दडवड. ।

चलेहिं चलन्तेहिं लोअणेहिं जे तइ दिट्ठा बालि ।
तहिं मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥

यदेरछुडुः । छुडु अग्घइ ववसाउ ॥ सम्बन्धिनः केर-तणौ ॥

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइं हरिणाइं ।
जसु केरएं हुंकारडएं मुहहुं पडन्ति तृणाइं ॥

अह भग्गा अम्हह तणा ॥ मा भैषीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम् ।

सत्थावत्थह आलवणु साहु वि लोउ करेइ ।
आदन्नह मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥

यद्यद् दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ ।

जइ रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध-सहाव ।
लोहें फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥४२२॥

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ८।४।४२३॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ॥

मइ जाणिउ बुड्डीसु हउ पेम्म-द्रहि हुहुरु त्ति ।
नवरि अचिन्तिय सपडिय विप्पिय नाव झडत्ति ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिए दिट्ठें नयणेहिं ॥

इत्यादि ॥

अज्जवि नाहु महुज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउजि विरहु गवक्खेहिं मक्कडु-घुग्घिउ देइ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर-खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-बईस ।

इत्यादि ॥ ४२३ ॥

घइमादयोनर्थकाः ॥ ८।४।४२४ ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थका प्रयुज्यन्ते ॥

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइ विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥

आदिग्रहणात् खाइ इत्यादयः ॥ ४२४ ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥ ८।४।४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च निपाताः प्रयोक्तव्याः ॥

ढोल्ला एह परिहासडी अइभ न कवणहिं देसि ।
हउ झिज्जउ तउ केहिं पिअ तुहु पुणु अन्नहि रेसि ॥

एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डत्तणहो तणेण ॥ ४२५ ॥

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ८।४।४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ॥

सुमरिज्जइ तं वल्लहउ जं वीसरइ मणाउं ॥

जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउ तहो नेहहो कइं नाउं ॥
विणु जुज्झें न वलाहुं ॥ ४२६ ॥

अड्डयमो डेंडौ ॥ ८।४।४२७ ॥

अपभ्रंशेऽव्ययम् स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

जिब्भिन्दिउ नायगु वसि करहु जसु अधिन्नइं अन्नइं ।
मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कइं पण्णइं ॥
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं ॥ ४२७ ॥

एकशसो डिः ॥ ८।४।४२८ ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात्स्वार्थे डिर्भवति ॥

एक्कसि सील-कलंकिअहं देज्जहिं पच्छित्ताइं ।
जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्ते काइं ॥ ४२८ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ८।४।४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ पन्थि जं दिट्ठउ ।
तं मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सोजि किअउ अग्गिट्ठउ ॥

डड । महु कन्तहो बे दोसडा ॥ डुल्ल । एक्क कुडुल्ली पंचहिं रुद्धी॥४२९॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ८।४।४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्ययास्तेपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ॥ डडअ । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ अत्र "किसलय" = (८-१-२६९) इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ । चुडुल्लउ चुन्नीहोइसइ ॥ डुल्लडड ।

सामि-पसाउ सलज्जु पिउ सीमा-संधिहिं वासु ।
पेक्खिवि बाहु-बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु ॥

अत्रामि "स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ" (८-४-३३०)इति दीर्घः ॥ एवं बाहु-बलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योगः ॥ ४३० ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥८।४।४३१॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानेभ्य. प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः प्रत्ययो भवति ॥

पहिआ दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गु निअन्त ।
असूसासेहिँ कञ्चुआ तिंतुव्वाण करन्त ॥

एक्क कुडुली पञ्चहिँ रुद्धी ॥ ४३१ ॥

आन्तान्ताड्डाः ८ । ४ । ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात् डाप्रत्ययो भवति । ङ्यपवाद. ॥

पिउ आइउ सुअ वत्तडी झुणि कन्नडइ पइट्ठ ।
तहो विरहहो नासन्तअहो धूलडिआ वि न दिट्ठ ॥ ४३२ ॥

अस्येदे ॥ ८ । ४ । ४३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति ॥ धूलडिआ वि न दिट्ठ ॥ स्त्रियामित्येव । झुणि कन्नडइ पइट्ठ ॥ ४३३ ॥

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ८।४।४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्य. परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ॥

संदेसें काइं तुहारेण ज सङ्गहो न मिलिज्जइ ।
सुइणन्तरि पिए पाणिएण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥

दिक्खि अम्हारा कन्तु । बहिणि महारा कन्तु ॥ ४३४ ॥

अतोर्डेत्तुलः ॥ ८ । ४ । ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदंकियत्तदेतद्भ्य. परस्य अतो. प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति ॥ एत्तुलो । केत्तुलो । जेत्तुलो । तेत्तुलो । एत्तुलो ॥ ४३५ ॥

त्रस्य डेत्तहे ॥ ८। ४ । ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात्परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति ॥

एत्तहे तेत्तहे वारि घरि लच्छि निसण्ठुल धाइ ।

पिअ-पब्भट्ठ व गोरडी निच्चल कहिं वि न ठाइ ॥ ४३६ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ८।४।४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥ वड्डप्पणु परिपाविअइ ॥ प्रायोधिकारात् । वड्डत्तणहो तणेण ॥ ४३७ ॥

तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥ ८।४।४३८॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

एउ गृण्हेप्पिणु ध्रु मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउं किं पि णवि मरिएव्वउं पर देज्जइ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु जं लोइ ।
मंजिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउं होइ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥ ४३८ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ८।४।४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहुं ।
अम्हाहिं बे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहुं ॥

इउ । गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥ इवि ।

रक्खइ सा विस-हारिणी बे कर चुम्बिवि जीउ ।
पडिबिम्बिअ-मुंजालु जलु जेहिं अडोहिउ पीउ ॥

अवि ।

बाह विछोडवि जाहि तुहुं हउं तेवँइ को दोसु ।
हिअय-ट्ठिउ जइ नीसरहि जाणउं मुञ्ज स रोसु ॥ ४३९ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ८।४।४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

जेप्पि असेसु कसाय-बलु देप्पिणु अभउ जयस्सु ।

लेविं महव्वय सिवु लहहिं झाएविणु तत्तस्सु ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ॥ ४४० ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ८।४।४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवम् अण अणहम् अणहिं इत्येते चत्वारः। चकारात् एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते। एव चाष्टावादेशा भवन्ति ॥

देवं दुक्करु निअय-धणु करण न तउ पडिहाइ ।
एम्वइ सुहु भुञ्जणहं मणु पर भुञ्जणहिं न जाइ ॥
जेप्पि चएप्पिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ।
विणु सन्तें तित्थेसरेण को सक्कइ भुवणे वि ॥ ४४१ ॥

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ८।४।४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोरेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य लुग् भवति वा ॥

गम्प्पिणु वाणारसिहिं नर अह उज्जेणिहिं गम्प्पि ।
मुआ परावहिं परम पउ दिव्वन्तरइं म जम्पि ॥

पक्षे ।

गङ्ग गमेप्पिणु जो मुअइ जो सिव-तित्थ गमेप्पि ।
कीलदि तिदसावास-गउ सो जम-लोउ जिणेप्पि ॥४४२॥

तृनोणअः ॥ ८।४।४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥ हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउ भसणउ ॥ ४४३ ॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ८।४।४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षड् भवन्ति ॥ नं । नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥ नउ ।

रवि-अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्कें खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥

नाइ ।

वलयावलि-निवडण-भएण धण उद्धब्भुअ जाइ ।

वलह-विरह-महादहहो थाह गवेसइ नाइ ॥

नावइ ।

पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो दीहर-नयण सलोणु ॥
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ जलणि पवीसइ लोणु ॥

जणि ।

चम्पय-कुसुमहो मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥

जणु । निरुवम-रसु पिएं पिएवि जणु ॥ ४४४ ॥

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ८।४।४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति । गय-कुम्भइं दारन्तु ॥ अत्र पुंलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अब्भा लग्गा डुङ्गरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरि-गिलण-मणु सो किं धणहे धणाइ ॥

अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥

पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउं खन्धस्सु ।
तो वि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउं कन्तस्सु ॥

अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥

सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।
तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥ ४४५ ॥

शौरसेनीवत् ॥ ८।४।४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥ सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु खणु कण्ठि पालंबु किदु रदिए विहिदु खणु मुण्डमालिए जं पणएण तं नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥ ४४६ ॥

व्यत्ययश्च ॥ ८।४।४४७ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ॥ यथा मागध्यां "तिष्ठश्चिष्ठ"

(८-४-२९८) इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्ठदि ॥ अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति । शद्-माणुश-मंश-भालके कुम्भ-शहश्र-वशाहे शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न केवलं भाषालक्षणाना त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने काले प्रसिद्धास्ते भूतेपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ ॥ अथ प्रेक्षाचक्रे इत्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेपि । सोहीअ एस वण्ठो । शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः॥४४७॥

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥ ८।४।४४८ ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्तं तत्सप्ताध्यायीनिबद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः । उक्तमपि क्वचित्संस्कृतवदेव भवति । यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति ॥ एवं सिरे । सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे । सरम्मि । सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थम् । ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥ ४४८ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः समाप्तः ॥
॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्ति. प्रकाशिका नामेति ॥

आसीद्विशां पतिरमुद्रचतुः समुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्वर्वंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ २ ॥
सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥
तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद्व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्र. ॥ ४ ॥
ग्रंथाग्रं २१८५ श्लोका ॥
श्रीः ॥ शुभ भवतु ॥
लेखकवाचकयोः शुभं कल्याणं भूयात् भवतु ॥

I

Index of Words

N. B.—The Roman figure indicates the Pâda and Arabic figure the number of the Sûtra.

इ

ओ

घ.

झ

थ.

म.

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठं	पंक्ति॰	अशुद्धम्	शुद्धम्
१८	९	नयणाइँ	नयणाइ
२६	६	तेत्तिअमेत	तेत्तिअमेत्त
३१	४	मृउर मणि	नूउर माण
३५	२१	प्रष्ठे "यानु°	"पृष्ठे यानु'
५१	३	नमम्मि	नमम्मि
५३	६	कयरीला	कयर्वालो
६६	१२	सुण्ह	सुण्हा
८५	२१	अनर्घ्र्ये	अनर्घ्ये
९६	१९	[illegible]भणित	कला भाणित्व
१७७	१४	द्राघीयस्त्व	द्राघीयस्त्व
३७६	१९	भिंदिवाले	भिन्दिपाल
४११	५	निंद्दर	निद्दर
५४५	१०	धाँतादेवी	धाँतादेवी
५६८	७	फुड	फुड
५७१	९	गुम्भोक्ष	गुघोऽ
५७७	८	चिविद्दविह	चिविद्दिह

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
१०	१	नयणाइँ	नयणाइ
२६	६	तेत्तिजमेत्त	तेत्तिअमत्त
३१	४	नूउर मणि	नूउर मणि
३५	२१	पृष्ठे "धानु°	"पृष्ठे धानु
५१	१	नमम्मि	नमम्मि
५३	६	कयरीला	कयवाला
६६	१२	मुण्ह	मुण्हा
८५	२१	अनर्थं	अनर्घ्यं
९६	१९	कलाभणित	कला भाणत
१७७	१४	द्राघीयस्त्व	द्राघीयस्त्व
४७६	१९	भिंदिवाले	भिंदिपाल
४९९	५	विट्टर	विट्टर
५४५	१०	धाँतादेर्श	धांतान्धी
५६८	१	षट्ट	पुट्ट
५७१	१	गुम्भाः	गुम्भो ,
५३७	८	चिम्हिविद	चिम्हिदिइ

ल

II
INDEX OF DHATVADESAS.

N B —The Arabic figure indicates the number of the Sutra in iv, the Sanskrit root according to Hemacandra is given immediately after the Adesa

Notes

VIII. i.

I. The word अथ in this सूत्र has two meanings; it means 'after' or 'now,' i. e. after giving a complete treatment of Sanskrit grammar; it also indicates the opening of a new topic, viz., Prakrit. Hemacandra's system of grammar consists of eight chapters, the first seven deal with Sanskrit grammar and the last chapter with six dialects of Prakrit, viz., माहाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश. The word Prakrit is derived from प्रकृति which, according to the auther, means Sanskrit. संस्कृतानन्तरं च .... Hemacandra classifies Prakrit word into तद्भव, तत्सम and देशी. He would not speak of तत्सम as he has already treated of them in the preceding chapters. He does not speak of देशी words here, but discusses only तद्भव words of both types, सिद्ध and साध्यमान. Prakrit does not use ऋ, ॠ, ऌ, ॡ, ऐ, औ, ङ, ञ, श, ष, विसर्ग, प्लुत, consonant without vowel, dual and Dative plural.

2. बहुलं means 'generally', there being many exceptions to every rule in Prakrit.

3. The Prakrit of the ऋषिs is called आर्ष which also generally follows these rules. By आर्ष Hemacandra understands अर्धमागधी.

4. वृत्ति means समास or compound where a short vowel takes the place of a long vowel and *vice versa*. वारिमई, sk. वारिमति, water-like sense, वारि इति बुद्धिः- निअम्बसिहलिअवीइमालस्स, sk. नितम्बशिलास्खलितवीचिमालस्य.

5. वासेसी, sk. व्यासऋषि ; विसमायव, sk. विषमातप.

6. अस्वतर्ण is dissimilar vowel. न वेरिवग्गे वि अवयासो, the whole verse from unknown source stands thus:-भीयपरित्ताणमइ पइण्णमासिणो तुहाभिस्टस्स । मन्ने सव्वाविहुरे न वेरिवग्गे वि अवयासो ॥ sk. भीत-

परित्राणमर्थी प्रतिज्ञां असे तवाधिरूढस्य । मन्ये शङ्काविधुरे न वैरिवर्गेऽप्यवकाश दणु इन्दरहिर, sk दनुजेन्द्ररुधिरलिप्त शोभते उपेन्द्रो नखप्रभावल्ल्यरुण । सन्ध्यावधूपगूढो नववारिधर इव विद्युत्प्रतिभिन्न These verses illustrate the rule that इ or उ followed by a dissimilar vowel do not form a सधि, गूढो अर, sh गूढादरतामरसानुसारिणी भ्रमरपङ्क्तिरिव

7 ए and ओ followed by vowels do not form सधि वहुआइ etc sh वध्वा नखोल्लेखन आयस्या कञ्चुकमद्दे । मकरध्वजशरघोरणिधाराछेदा इव दृश्यन्ते । The next verse is an illustration for ओ followed by a vowel, आलक्खिमा एण्हि उअमासु अ etc, sh उपमासु च पर्याप्तमदन्तावभास मूल्युगम् । तदेव स्पृदितबिसदण्डविरसमालक्षयामह इदानीम् अच्छरिअ is आश्चर्यम् The next verse shows that other vowels may form a सधि e g, अरय + आलाअण = अत्यालाअण The sh rendering of the verse is अथालोचनतरला इतरकवीना भ्रमन्ति बुद्धय । अर्था एव निरारम्भ यन्ति हृदय कवीन्द्राणाम्

8 उद्वृत्तस्वर is here defind as a vowel which is *left* when its consonant is dropped Such a vowel does not form सधि with the preceding one, e g गन्धउडिं = गन्धकुटीम् The verse is not quite clear in its meaning सालाहण is शातवाहन चक्काओ is चक्रवाक where the उद्वृत्त vowel does form सधि

11 समासे तु etc, in a compound word the ending *con*sonant of the first member may or may not be regarded as final Thus from सद्भिक्षु we may have सभिक्खु by dropping द् or सज्जणा, by retaining it

24 आलङ्कुअ is आश्लुष्म with क termination by श्लाघ मक्ष वा, VIII ii 164

27 क् वा becomes ऊण as in काऊण when an अनुस्वार as an आगम is possible *but* when it becomes इअ as in करिअ, *there* is no place for अनुस्वार as there is no ण ण as declensional termination is possible in the Instrumental sing, Gen plu, and सु in Loc plu

30 प्रत्यासत्ति is सान्निध्य or सामीप्य Thus, e g अनुस्वार followed by a letter from कवर्ग *would be changed into* ङ; *and so forth*

31–36 These six Sutras give genders of certain words in Prakrit Normally the gender of a word in Prakrit is determined by the gender of its corresponding word in Sanskrit Deviations from this alone are to be mentioned here तरणि in sk is both mas and fem, but by this rule it is always mas in Prakrit 32 क्षमदाम etc, Neuter words ending in स् and न् become mas in Prakrit, e g जसो from यशस् and जम्मो from जन्मन् 33 अज्ज वि सा सवइ त अच्छी = अद्यापि सा शपति ते अक्षिणी, where अच्छी is Mas Nom Plu नच्चाविआइ तेणम्ह अच्छीइं = न र्तितानि तेनास्माकमक्षीणि, where अच्छीइ has kept its orginal gender नेत्ता सस्कृतवदेव सिद्धम् it appears that according to हेमचन्द्र the words नेत्र and कमल are mas even in sk and so they need not be included in the वचनादिगण 34 विहवेहिं गुणाइ मग्गन्ति = विभवै गुणा॰ मृग्यन्ते 35 इमेति तन्नेण etc, the termination इमन् stands for त्व of the abstract noun as also for a possessive termination 36 बाहाए जेण धरिओ एक्काए = बाहुना येन धृत एकेन

37 सस्कृतलक्षण is the grammar (लक्षण) of the sk langu age ढो is really ओ, the उकार indicates that the vowel preced ing this ओ is to be dropped

43 When one member of the conjunct is dropped the preceding short vowel is to be lengthened to keep the quantity of the word Thus पश्यति first becomes पस्सइ, and when स् is dropped the preceding अ is lengthened Similarly कश्यप = कस्सप = कासव See also VIII ii 89 and 92 The con juncts in question enumerated here are श्य श्र, श, श्व, श्श, ष्य, र्ष, ष्व, ष्प, स्य, स्र, स्व and स्स

44–66 These Sutras describe the several changes that अ, first or second in the word undergoes. Thus अ is changed to आ as in सामिद्धी, to इ as in सिविण or सिमिण; to अइ as in विसम इअ, to इ as in ईर for हर; to उ as in झुणि for ध्वनि; to ए as in सेज्जा for शय्या, to ओ as in पोम्म for पद्म; it is dropped in words अलाबु and अरण्य

67–83 These Sutras describe the several changes that आ in Sanskrit words undergoes

67 दवग्गी and दावग्गी do not come under this rule but are to be traced to दवाग्नि and दावाग्नि both of which exist in Sanskrit दवदावौ वनारण्यवह्नी इत्यमर

68 घञ् is one of the कृदन्त terminations which requires the वृद्धि of the first अ, this आ after the वृद्धि becomes under the present rule अ in Prakrit

70 The rule should have rather been A long vowel followed by अनुस्वार is shortened, which is one of the fundamental rules in Prakrit If however the अनुस्वार is dropped by VIII 1 29, the long vowel will naturally remain intact

77 आर्या has several meanings, when it means mother in law it is changed to अज्जू Similarly आली in 83 below

84 This is one of the fundamental rules in Prakrit A long vowel followed by a conjunct consonant is shortened दिदिक्षत्यणवइ is दृष्कस्तनघृझम् मयोम इात किम if one of the conjuncts is dropped or if there be no conjunct at all the vowel would remain as it is आयास standt for आकाश where आ cannot be shortened. In ईसर and ऊसव which stand for ईश्वर and उत्सव the conjunct is dropped and hence the original long vowel remains in ईसर while in ऊसव the short vowel is lengthened

85–98 Changes of इ

85 In Prakrit ए as well as ओ are pronounced long as well as short इ and उ thus become ए and ओ, the quantity of the word however is not changed when they are followed by conjuncts Compare 116 bellow

88 According to this rule पथिन् is changed into पह how is then पन्थ किर दसित्ता to be explained? Hemacandra proposes that पन्थ may in sk, be a synonym of पथिन् *from* which पन्थ Acc may be had

91 इति is changed to इअ if the word occurs at the beginning of a sentence

93 This rule appears to us superfluous when we remember that निस्सरइ and निस्सास can become नीसरइ and नीसास after dropping a member of the conjunct

94 दुआइ is द्विजाति in sk

97 दुहा वि सो सुरवहूमत्थो in sk is द्विधापि स सुरवधूसार्थ

99–106 These rules describe the changes of ई

104 Compare ii 72 below

107–117 These rules describe the changes of उ

114 ऊसुओ is उत्सुक in sk. which is explained as उद्गता शुका यस्मात्

115 Compare i. 93 above.

116 Compare i 85 above

118–125 These rules describe the changes of ऊ

126–144 These rules describe the changes of ऋ

129 अनुत्तरपद, when not as a second member of a compound. Thus, we can have पिट्ठी and पट्ठी, पिट्ठिपरिट्ठविअ when पृष्ठ is the first member of a compound, but महिवट्ठ, महीपृष्ठम् when पृष्ठ second member of a compound.

133 वेन सह, i e the whole syllable वृ becomes उ

134 गौणान्त्यस्य i e of the ending ऋ of a word which is subordinate (i.e first member in a तत्पुरुष) in a compound, e g, मातृमण्डल becomes माउमण्डल and so forth ; माउसिआ and पिउसिआ stand respectively for मातृष्वसा and पितृष्वसा See below ii 142 पिउवइ is पितृपति, i e god of death

142 The three कृदन्त terminations, क्विप्, टक् and सक् added to दृश् after a pronoun or स respectively form indefinite pronouns ending in दृश्, दृश and दृक्ष, e g, ईदृश्, ईदृश and ईदृक्ष The ऋ of दृश् in such forms becomes रि

144 दरिअसीहेण i e दृप्तसिंहेन

145 This rule describes the change of ऌ किलित्तकुसुमोवयारेसु, i e क्लृप्तकुसुमोपचारेषु धाराकिलिन्नवत्त आमुरहिक्कसायक्सरद्धन्त । परिणमइ बन्धणु-च्चियपरिजरढ जूहिआकुसुम ॥ The sk of this verse is धाराक्लिन्नपत्र आसुरभिकषायकेसरध्वान्तम् । परिणमति बन्धनोचितपरिजरठ यूथिकाकुसुमम् ।

146–147. These rules speak of the changes of ए. विअइचवेडा-विणोआ is विकटचपेटाविनोदा. महमहिअ is प्रसृत; see iv. 78 below.

148–155. These rules describe the changes of ऐ.

155. धीर हरइ विसाओ, i.e. धैर्यं हरति विषादः.

156–158. These rules describe the changes of ओ.

156 आ in words अन्योन्य etc. is optionally changed to अ, and क and त occurring in words प्रकोष्ठ and आतोद्य are then changed to व. Thus प्रकोष्ठ becomes पवट्ठ and आतोद्य becomes आवज्ज.

159–164 These rules speak of the changes of औ.

165–175. This group of rules describes miscellaneous changes that take place in sk. words when they are turned into Prakrit. Thus in त्रयोदश the first vowel i.e. अ, together with the whole of the following syllable सस्वरव्यञ्जन (consonant and vowel) यो is changed to ए, and it is in this way that we get तेरस. In the same manner स्थविर becomes थेर and so forth.

166. विचकिल according *to this rule becomes* वेइल्ल, *but the* form विअइल्ल is also found, e.g. मुद्धविअइल्लपसूणपुञ्जा (कर्पूरमञ्जरी, I.19) i. e. मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जाः .

170. The word थूतर is unknown to sk. language त्रिविक्रम explains it as अधम· जलजन्तुर्वा.

173. ऊज्झाओ, as the आदेश mentioned has ऊ it cannot be shortened even when it is followed by a conjunct.

176–271. These rules describe changes that consonants undergo in Prakrit.

176. This is an अधिकारसूत्र and each of the three words स्वरात्, (consonant) after a vowel, असंयुक्तस्य, of a non-conjunct, and अनादेः non initial, are to be borrowed in interpreting each subsequent Sutra

177. The eight non-conjunct, non-initial consonants, क, ग, etc. occurring after a vowel, are generally dropped This is one of the fundamental rules of Prakrit phonetics with far-reaching consequences. समासे तु etc., in a compound the first syllable of the second word may be regarded, at will and

according to instances found in literature, as initial or non-initial Thus, क, ग etc, may or may not be dropped in the first syllable of the second member of a compound word, e.g, सुहकर or सुहयर from sk शुभकर or सुखकर, or सुहद सुहअ from sk सुखद क in Jain Prakrit and Ardha-Magadhi is often changed to ग, [illegible] [illegible] एग, लोग, आगार, आगास etc., Hemacandra, however, tries to explain the change of क to ग by iv 447

180 When क, ग, च, ज etc, are dropped the remaining अवर्ण i e अ or आ, if preceded by अ or आ, is pronounced like a lightly articulate (लघुप्रयत्नतर) य Thus नगर becomes नयर, काचमणि becomes कायमणि, पाताल becomes पायाल and दयालु, after first dropping its natural य्, becomes दयालु with a लघुप्रयत्नतरय कारश्रुति This यश्रुति is possible only after अवर्ण according to Hemacandra Thus लोकस्य according to him would be लोअस्स *and not लोयस्स The Jain manuscripts however have this* यश्रुति in instances like लोयस्स and also after इ, ई, ए, and in some cases even after उ The rule as given by मार्कण्डेय seems to be better अनादौ अदितौ वर्णौ पठितव्यौ यकारवत् । इति पाठशिक्षा, i.e non initial अ and इ should be pronounced like य He adds further प्रायोग्रहणतश्चात्र कैश्चित्प्राकृतकोविदैः । यत्र नश्यति सौभाग्य तत्र लोपो न मन्यते ॥ प्राकृतसर्वस्व II 2

181-186 Theso rules describe changes of क in sk words

181 कुब्ज has two meanings, a dwarf and a kind of flower कुब्ज becomes खुज्ज when it does not mean a flower

183. किरात when it means a hunter and also a kind of melical herb (Marathi चिराइत or काडेचिराईत) changes its क to च If the किरात bc a hunter in disguise क is not changed to च Thus we have नमिमो हरकिराय, we salute god हर disguised as a *hunter (to fight with अर्जुन)*

187 This is one of the fundamental rules of Prakrit The five hard and soft aspirates ख, घ, थ, ध and भ are regarded as conjuncts of क, ग, त, द and ब with the aspirate ह

These letters retain only the aspirate ह while क portion etc, is dropped प्राय इत्येव, for explanation see under i 177 above

188 The *change of* थ *to* ध *in* पृथक् *should* have been mentioned after i 208 Here the sutra seems to be out of place

189 The change of ख to क which is an exception to the general rule i 187 is instanced in शृंखल which becomes संकल Of course ख in this word could not be changed to ह as it comes after an अनुस्वार

190–192 These rules describe the changes of ग

192 ग in दुभग and सुभग is changed to व only when उ is lengthened by i 115 in the case of दुर्भग and by false analogy in the case of सुभग

193 This rule describes the change of च

194 This rule describes the change in ज

195–198 These rules speak of the changes of ट

198 ण्यन्त पटिधातौ (पाटौ) i e in the causal form of पट् फालेइ and फाडेइ however do not in reality come from पट् causal but from स्फट् and स्फल्

199–201 These rules speak of the changes of ठ

202 ड according to this rule is generally changed to ल

203 ण in वणु is optionally changed to ल

204–214 These rules describe changes of त

207 In वेतस त is changed to ड when अ in त is changed to इ by i 46

209 In रुदित त along with the preceding दि is changed to ण्ण अन्न कचित् etc Some grammarians here speak of the change of त to द Hemacandra says he did not give this rule because *the change of* त *to* द is peculiar to शौरसेनी and मागधी and not to principal Prakrit, i e to महाराष्ट्री धृति becomes दिहि by ii 131 according to Hemacandra In reality the ध in धृति is resolved in to द् and ह and after dropping त by i 177 and changing ऋ to इ we can get the form दिहि

211 सालाहण, after dropping व and having संधि by ı 8 सालाहणी भासा, ı e Prakrit dialect peculiar to सातवाहन, dialect of गाथासप्तशती

213 पीत changes its त to व when a स्वार्थे ल termination is added

215–216 These rules speak of the changes of थ which form an exception to the fundamental rule ı 187

217–225 These rules speak of the changes of द when it is not dropped by ı 177

217 दर changes its द to ड when it means 'fear', but when it means ईषत् as in दरदलिअ it remains unchanged

220 कदली meaning a flag on the head of an elephant (हस्तिपताका) changes its द to र

226–227 These rules speak of the changes of ध when by ı. 187 it is not changed to ह

228–230 These rules speak of the changes of न

228 Non initial न is invariably changed to ण according to this rule, which is one of the fundamental rules in Prakrit माणइ stands for sk मानयति In the आर्ष प्राकृत, ı ■ Ardhamagadhi even non initial न is optionally changed to ण

229 The initial न in Prakrit is optionally changed to ण The practice of the later Jains is to prefer न initial and to put ण non initial is not however, uniform The Eastern school of grammarians advocates the change of न to ण indiscriminately, whether न is initial or non initial

231–235 These rules describe changes of प in Sanskrit words

231 प is usually changed to व according to this rule *See also ı 177 and 179 प्राय इत्येव etc कइ stands for कपि Here* प is not changed to व by this rule, as in that case there would be a confusion of sense in कपि and कवि एतेन पकारस्य etc See note on ı 180

236 By this rule फ is changed to भ or to ■ See note on 1 187

237–239 These rules speak of the changes of ब

237 The change of ब to व is natural and normal in Prakrit

238 स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् etc, बिसिनी (f) changes its ब to भ But बिस (n) does not

240 भ in कदम is changed to व against 1 187

241–244 These rules describe the changes of म

245–250 These rules speak of the changes of य

245 The initial य is changed to ज, even in words beginning with य preceded by a preposition, e g सजमो for सयम, सजागो for सयाग आष etc, in Amg, initial य is dropped, especially in the word यथा, thus यथाख्यात becomes अहक्खाय

246 अर्थपरे means in its full natural sense of ■ pronoun in the second person, and so we cannot have य of युष्मत् changed to त by this rule, in the expression युष्मदस्मत्प्रकरणम् which means the topic of the declension of words of युष्मद् and अस्मद्

248 अनीय and तीय are the terminations of the potential passive participle as also य This य is here called कृद्य 1 e कृदन्त य, and is to be distinguished from another य

249 छाया changes its य to ह when it does not mean complexion (अकान्तौ) thus the shade of the tree would be वच्छस्स छाहा But the complexion or the expression on the face would be मुहछाया

250 डाह is ■ termination in which ड signifies that the preceding vowel is to be dropped So in other terminations which contain ड

251 254 These rules speak of the changes of र

252 In the word पर्याण, र is substituted by डा, so the word becomes पडायाण

254 चरण meaning foot is changed to चलण, (पादार्थवृत्तेरेव) but in other senses it does not change its र to ल भ्रमरे ससनि-

योगे एव, in भ्रमर र is changed to ल only when म is changed to स by 1 244

255-257 These rules speak of the changes of ल

255 The word स्थूल changes its ल to र by this rule, which then becomes थोर See 1 124 How are we to explain then थूलभद्दो ? हेमचद्र proposes that in थूलभद्द the first member is not स्थूल but स्थूर with the change of र to ल by 1 254

257 णिड्डाल stands for ललाट See also ii 123 below

258-259 These rules speak of the changes of ब

258 In शबर, ब is changed to म In the natural order of alphabet we expect व here instead of ब This could be explained by the fact that ब and व are often confounded.

260 This is one of the fundamental rules of Prakrit Thus there is only one sibilant and it is स in Prakrit

269 णकाराकान्त ह is a conjunct of ण as first member and ह as second member

264 अनुस्वार is regarded in this grammar as a consonant and so the mention of अनुस्वार comes after all letters of alphabet Thus सिंह becomes सिंघ by this rule

267-271 These rules speak of the dropping of a whole syllable

269 महण्णवसमा सहिआ is महार्णवसमा सहृदया जाला ते the whole verse is ताऽा जायान्ति गुणा जाऽा ते सहिअएइ घप्पन्ति । रविकिरणाणुग्गहिआइ होन्ति कमलाइ कमलाइ ॥ Sk तत्र जायन्त गुणा यत्र ते सहृदयै गृह्यते। रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥ निसमणुप्पिआहिअस्स stands for निर्गमनार्पितहृदयस्य

Synopsis of the contents of the First Pada

1-4 General and introductory

5 10 Rules of संधि

11-25 Rules about words ending in consonants

26–30 Rules about अनुस्वार
31–36 Rules about the gender of word
37 About विसर्ग
38–43 Miscellaneous
44–175 Vowel changes
177–271 Consonant changes

VII ii

This पाद treats of the changes that conjunct consonants undergo in Prakrit The fundamental rules above the changes of conjuncts are (a) Conjuncts with dissimilar members e g त्य त्थ क्त क्व etc undergo a process of assimilation i e one of the members assimilates the other The grammarian however says that one member of the conjunct is dropped and the other is then doubled (ii 89) (b) If the second or the fourth letter of a वर्ग is doubled e g ख or घ the conjunct would not be ख्ख or घ्घ but क्ख or ग्घ i e the second letter is substituted by the first and the fourth by the third letter of the same वर्ग (ii 90) (c) The quantity of the word is maintained as before either by lengthening the preceding vowel if a member of the conjunct is dropped or by shortening a *long* vowel in case the conjunct is *kept* intact

1–88 These rules give various substitutes for conjunct The rules are arranged not according to conjunct but according to the substitute क ख etc Whenever a conjunct is substituted by a letter it is doubled according to the fundamental rules viz ii 89 and ii 90

1 This is an अधिकारसूत्र and runs up to ii 115

4 ष्क and स्क in a substantive are changed to ख but in adjectives by क

7 स्थाणु meaning a post or pillar is changed to खाणु but when it means god शिव it is changed to थाणु

8-9 स्तम्भ meaning piller is changed to खम (compare Marathi खांब) but meaning stupifaction or want of motion (अस्पन्द) it becomes थम्भ or ठम्भ

15 मोत्तूण सयल etc, sk भुक्त्वा सकला पृथ्वीं विद्वान् बुद्ध्वा अनन्यक-गामि । त्यक्त्वा तप कृत्वा शान्त्या प्राप्त शिव परमम (कुमारपालचरित)

24 चौर्यसमत्वात, see ii 107 मज्जाया stands for मर्यादा

25 अभिमन्यु becomes अहिमन्नू and अहिमज्जू, but मन्यु becomes मन्नू

30 रायवत्त्य stands for राजवार्तिक a commentary on the तत्त्वार्थाधिगमसूत्र

43 दत्त changes its conjunct to ण्ण, अ in द is changed to इ by i. 46

61 The conjunct न्म becomes म्म अधालोपापवाद -see ii 78

68 पल्हङ्क comes from sk पल्यङ्क by dropping of य by ii 78 and doubling of ल

71 कथ कहावणो the sk word is कार्षपण which changes its conjunct to ह, thus the normal form would be काहावणो and not कहावणो Hemacandra explains कहावणो as shortening its first vowel by i 84 and then changing the conjunct into ह; or from कर्षापण This word however is unknown in sk

75 विप्रकर्ष etc, see ii 110

77-79 These three rules are fundamental rules in the treatment of conjunct consonants as also ii 89-93

77 क, ग etc, as first members of conjuncts are dropped विसर्ग followed by क or ख and प or फ is respectively called जिह्वामूलीय and उपध्मानीय and written as ≍क as in दु≍ख and ≍प as in अन्त≍पात

78 म, न and य as second members of conjuncts are dropped.

79. Excepting the conjunct in वन्द्र, ल व (and द्) and र, whether first or second members of conjuncts are dropped. अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानां etc , in conjunct like द्व, the dropping of द by ii. 77 and of व by ii. 79 is allowed, in such cases one or the other, according to instances found, is to be dropped

80 द्रदराद्रस्य etc , for स्थितिपरिवृत्ति (metathesis) see below ii 116–124 बोद्रह m and बाद्रही f are देशी words meaning a young man and woman सिक्खन्तु बोद्रहीओ, sk शिक्षन्तां तरुण्य , बोद्रहद्रहम्मि पतिता, sk तरुणद्रद पतिता

89 93 These are fundamental rules about the treatment of conjunct and their importance has already been emphasised in the introductory note to this पाद

92 लाक्षणिक दीघ or अनुस्वार is that which comes in on account of a grammatical rule e g नासास from निश्वास and तस from त्र्यश्र अलाक्षणिक is natural or original

93 रेफ शेषो नास्ति , because of ii 79

100–115 This group of rules treats of a philological change called स्वरभक्ति or विश्लेष or anaptixis The general principle underlying anaptixis in Prakrit is that whenever a member of the conjunct contains a nasal or a semivowel these two members are separated by an insertion of a vowal, अ, इ or उ and in one instance by ई

116–124 This group of rules treats of the philological change called व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or metathesis The list of words undergoing this change is not complete as words like उपानह धृति, दीर्घ etc are not even mentioned For दीर्घ on the contrary see ii 171

118 अचलपुर becomes अलचपुर modern Ellichpur

125–144 This group of rules treats of miscellaneous words which, according to Hemacandra are substituted by others Many of so-called आदेश can be explained under some

recognised principle of philology, while others are altogether new words, probably देश्य

129. गोणस्य when subordinate in a compound.

130. इत्थी for स्त्री by the philological principle called prothesis.

142. माउसिआ, *compare* Marathi मावशी

145–173. This group of rules speaks of the तद्धित terminations of Sanskrit grammar

158. कय त्रियाभिमुख पियहुत्त here हुत्तं is not a substitute for the termination त्वन्, but for the word अभिमुख

164. This termination क is added in Prakrit to any form, even an infinitive like आश्लेष्टुं which becomes आलेट्ठुअ यावादिलक्षण क compare पाणिनि V. 4 29

174. The word गोण etc., are mentioned as substitutes for गो etc, without mentioning their प्रकृति,प्रत्यय and other changes Some of the words mentioned under this sutra may be traced to Sanskrit words but there are others which in reality are देशी or देश्य words.

175–218 This group of sutras give the list of indeclinables (अव्यय) with their senses The instances given are mostly from the कुमारपालचरित.

211. उअ निच्चल etc, Sk पश्य निश्चलनिष्पन्दा बिसिनीपत्रे राजते बलाका। निर्मलमरकतभाजनप्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव। Hala V. 4.

217. अरिरिहो i.e. अरि (Marathi अरे), रि (i e. रे) and हो which are vocative particles

---

Synopsis of the second Pada

1–76. Rules about conjuncts in specified words according to the order of the letters of आदेश.

77–88. General rules about the dropping of one member or other of conjuncts with exceptions.

89–99. Rules about the doubling of the certain letters.

100–115. Instances of स्वरभक्ति or विश्लेष or anaptixis.
116–124. Instances of व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or metathesis.
125–144. Various substitutes for sk words or आदेशs.
145–173. Various terminations in Prakrit.
174. Unspecified substitutes.
175–218. Indeclinables or अव्ययs.

VIII *iii*

I वीप्स्य is a word that is repeated; e. g. एकमेक when the word एक is repeated; The rule means that whenever a word is so repeated, the Nom. termination of the first word becomes म् or in other words म् is inserted between the two if the word has an initial vowel, e. g. एकमेक अङ्गमङ्ग etc.

2–15. These sutras describe the declension of masculine words ending in अ. To facilitate the understanding of rules I give below the technical names of declensional terminations.

	Sing.	Plural
Nom. Voc	सि	जस् (अस्)
Acc.	अम्	शस् (अस्)
Inst.	टा (आ)	भिस्
Dative.	ङे (ए)	भ्यस्
Abl.	ङसि (अस्)	भ्यस्
Genitive	ङस् (अस्)	आम्
Locative	ङि (इ)	सु

These terminations undergo changes according to the ending and gender of words; it would not serve any useful purpose in explaining in these sutras the technicalities of grammar which would be understood only by a specialist. I am therefore giving only the results in an intelligible form to the beginner.

and Acc sing both nouns and adjectives change their ending syllable to उ optionally Nouns change their ending syllable to अर and adjectives to आर Nouns have their Voc sing in अर Both nouns and adjectives have their Voc. sing in अ, e g पिअ, दाय etc The bases ending in अर and आर are declined like वच्छ and those ending in उ like तरु Thus —

[1] पिउ, पिअर (पितृ)

Nom.	पिआ, पिअरो	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ.
Acc	पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ.
Inst	पिअरेण-णं, पिउणा etc.	पिअरेहि-हिं-हिँ, पिऊहि-हिं-हिँ etc
Voc	पिअ, पिअर	like Nom

[2] दाउ, दायार (दातृ)

Nom.	दाया, दायारो	दायारा, दाउणो, दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ.
Acc	दायार	दायारे, दायारा, दाउणो, दाऊ
Inst	दायारेण-णं, दाउणा etc	दायारेहि-हिं-हिँ, दाऊहि-हिं-हिँ etc.
Voc.	दाय, दायार	like Nom

46 The word मातृ has, according to this Sutra two bases, माआ and माअरा (मायरा) Hemacandra says that these two bases have got different senses, माआ meaning mother and माअरा meaning goddess We can have two more bases from this word, माउ by III 44 and माइ by I 135 Of these माआ and माअरा are declined like माला, माउ like धेणु and माइ like बुद्धि

49-55 These Sutras give the declension of राजन्

Nom	राया	राया, रायाणो, राइणो
Acc	राय, राइण	राये, राया, रायाणो, राइणो
Inst	राइणा, रण्णा, रायेण-णं	रायेहि-हिं-हिँ, राईहि-हिं-हिँ
Abl	रण्णो, राइणो, रायत्तो etc	रायत्तो etc राइत्तो etc
Gen	रण्णो, राइणो, रायस्स	राइण-णं, रायाण-णं
Loc	राये, रायम्मि, राइम्मि	राईसु-सुं, रायेसु-सुं
Voc	राया, राय	like Nom

The rest like वच्छ The rest like गिरि

महु, n is declined like दहि

27–30, 36 and 41–42 These Sutras give the declension of feminine nouns ending in आ, इ, ई, उ and ऊ

(1) माला

Nom	माला	माला, मालाओ, मालाउ
Acc	मालं	,, ,, ,,
Inst	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाहि–हिं–हिँ
Abl	मालाअ, मालाइ, मालाए मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो	मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो-सुंतो
Gen	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाण–णं
Loc	,, ,, ,,	मालासु–सुं.
Voc	माल, माला	माला, मालाओ, मालाउ.

(2) बुद्धि.

Nom	बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ
Acc	बुद्धिं	,, ,, ,,
Inst	बुद्धीअ, बुद्धीआ बुद्धीइ, बुद्धीए	बुद्धीहि–हिं–हिँ
Abl	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धित्तो, बुद्धीइ बुद्धीए, बुद्धीओ–उ-हिंतो	बुद्धित्तो, बुद्धीओ–उ–हिंतो–सुंतो
Gen	बुद्धीअ–आ–इ–ए	बुद्धीण–णं
Loc	,, ,, ,, ,,	बुद्धीसु–सुं
Voc	बुद्धि, बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ

धेणु, सही and वहू are declined exactly like बुद्धि

28 Words ending in ई add आ in Nom Sing and Nom and Acc plural, e g हसन्तीआ, गारीआ etc

31–32 ई (ङी) which is added to masculine nouns as termination of the feminine is optional in Prakrit except in case of class names (अजात) which nouns take ई or आ as in Sk

39–40, 44–48 These Sutras give the declension of words ending in ऋ Masculine words ending in ऋ are of two kinds, substantives (nouns) and adjectives Excepting in Nom

87-89 Declension of अदस् The base is अमु for all the three genders Nom sing in all genders has अह and Loc. sing masculine has अयम्मि, इयम्मि and अमुम्मि The rest is a regular declension.

90-116 Declension of युष्मद् and अस्मद् The Sutras give all the numerous forms in due order of cases and numbers.

117-123 Declension of numerals एक alone in its forms एक्क or एग can as numeral be declined in the singular, while the *remaining only in the plural* द्वि *becomes* दा *or* बे and we have Nom and Acc दुवे दोण्णि, वेण्णि, Inst दाहिं, बेहिं, Abl दाहिंतो, वेहिंतो, Gen. दोण्ह, वेण्ह, Loc दोसु, बेसु त्रि has ती as the base, and we have तिण्णि, तीहिं, तीहिंतो, तिण्ह and तीसु चतुर् has Nom and Acc चत्तारो, चउरो and चत्तारि चऊहि चऊहिंतो, चउण्ह and चऊसु It is to be noted that द्वि, त्रि and चतुर् have got the same forms for all genders All numerals are to be declined similarly, the Gen plu termination being ण्ह or ण्हं

124. The rest of the *declension of words* is like that of words ending in अ The commentary gives numerous illustrations how this extention of the rule is to be applied to particular cases.

125-129. These Sutras speak of the miscellaneous exceptions to previous rules on declension

130 In Prakrit there is no dual number as in Sk Prakrit uses the plural number where dual is to be used in Sk

131-137 These Sutras speak about the rules on syntax The Dative is replaced by the Genitive, though occasionally Dative sing is used. Genitive is the most general case in Prakrit Loc. may be used in place of Acc and Inst. and Inst in place of Abl.

138-182 This group of rules treats of conjugation of verbs

56-57 These two Sutras give the declension of आत्मन् which in its base as अप्प is declined like राजन् and in its base as अप्पाण like देव or वच्छ All words ending in अन् in Sk are similarly declined आत्मन् in the Inst sing has got two more forms, अप्पणिआ and अप्पणइआ

58-86 These Sutras give the declension of pronouns सर्व, यद्, तद्, किम्, एतद् and इदम् I give first the normal declension of सव्व and then give only additional forms for other pronouns

सव्व, m

Nom.	सव्वो	सव्वे
Acc	सव्वं	सव्वे, सव्वा
Inst	सव्वेण–ण	सव्वेहि–हिं–हिँ
Abl	सव्वत्तो etc	सव्वत्तो etc
Gen	सव्वस्स	सव्वसिं, सव्वाण–ण
Loc	सव्वस्सिं सव्वम्मि, सव्वहिं, सव्वत्थ	सव्वेसु–सुं

तद् m

Nom	स, सो	त, णे
Acc	तं, णं	ते, ता, णे, णा
Inst	तेण, णेण, तिणा	regular
Abl	तम्हा	regular
Gen	तस्स, तास	तास, तेसिं
Loc	ताहे ताला तइआ	तसु णेसु etc

यद् becomes ज (जा and in some cases जी in f) and किं becomes क (का and sometimes की in f), इद becomes इम and एतद् becomes एय or एअ They are declined almost alike किम् has in Abl किणो and कीस इदम्, m, has अयं in Nom sing as also इमो, in feminine it has इमिआ as also इमा, in Acc इणं, इमं, in Gen अस्स इमस्स in Loc अस्सिं, इमस्सिं, इह etc This word also has the defective forms from the base ण as in the case of तद् in Acc sing and plu Inst sing and plu e g णं णे, णण, णेहिं इदम्, तद् and एतद् have in their Gen sing से and Gen plu सिं

1st	म्हि, अत्थि	म्हो, म्ह, अत्थि
2nd	सि, अत्थि	अत्थि
3rd.	अत्थि	अत्थि

In fact the root is in a way defective, there being no forms for the 2nd and 3rd person plural अत्थि serves the purpose irrespective of person or number.

149-153 The Causal forms The normal terminations to make the causal form from the primitive are अ, ए, आव and आवे, e g दरिसइ, कारेइ, करावइ and करावेइ, (काराविइ also, see III 153 below) अवि is the termination of the Causal if the first vowel is a long vowel, e g सोसविअ from शोषितम्, तोसविअ for तोषितम् The Causal termination is either dropped or changed to आवि before the termination क्त (त) of the past passive participle and terminations of the passive (see III. 160 below), e g करिअं, कराविअं, कारिज्जइ, कराविज्जइ

156 Before क्त (त), the termination of the past passive participle, the ending अ of the root is changed to इ, e. g हसिअं, पढिअं etc.

157. Before क्त्वा (of the Absolutive), तुम् (of the Infinitive), तव्य (of the Potential passive participle) and terminations of the Future, the ending अ of the root is changed to इ as well as ए, e g हसिऊण, हसऊण etc

159 ज्ज and ज्जा are really speaking terminations of the Optative, they are however generalised (see III 177 below) and used to denote, Persent, Future and Imparative They serve all persons and all numbers Before them the ending अ of the root is changed to ए

160-161 These two Sutras speak of the passive forms चिचिम्मुर्नात etc., see IV. 241 and the following Sutras The य of the passive is changd to ईअ and इज्ज, e g, हसीअइ, हसिज्जइ From दृश् and वच् we get respectively दीस and वुच as passive bases

162-164 The Past tense Roots ending in vowels like

138 क्यङ् and क्यष् are the two terminations which make denominatives, verbs from nouns In Sk य is retained but in Prakrit this य is to be dropped दमदमा is a kind of kettle drum from which we have the denominative दमदमाइ or दमदमाअइ

139-145 These Sutras give the scheme of terminations of the Present tense It is to be noted that the consonant ending roots in Sk take अ and thus become अ ending in Prakrit There is no distinction of the परस्मैपद and आत्मनेपद as also of the ten गण्s as in Sk. The अ ending base changes its अ to ए optionally before the terminations of the Persent Imparative and Optative There are only three tenses (Present, Past and Future) and three moods, Imparative Optative and Conditional, called respectively वर्तमाना, भूता and भविष्यन्ती, and पञ्चमी, सप्तमी and कालातिपत्ति The Present serves the purpose of all the tenses, optative of all tenses and moods In literature however the forms of definite verbs are rarely used, the past passive participle with the auxiliary verb serving their purpose

Present

1st person	मि	मो, मु, म
2nd person	सि, से	इत्था, ह
3rd person	इ ए	न्ति, न्ते, इरे

Of these terminations से could be added only to verbs ending in अ (1) Before मि the ending अ of the root is optionally changed to आ (2) Before मो, मु, म the ending अ of the root is optionally changed to आ and इ (3) The ending अ of the root is optionally changed to ए before all terminations Thus from हस we have in the 1st person, हसमि, हसामि, हसेमि and even हस (see III 141) and so on

146-148 : Conjugation of the auxiliary verb अस्, to be, in the Present

1st	म्हि, अत्थि	म्हो, म्ह, अत्थि.
2nd.	सि, अत्थि	अत्थि.
3rd.	अत्थि	अत्थि

In fact the root is in a way defective, there being no forms for the 2nd and 3rd person plural. अत्थि serves the purpose irrespective of person or number.

149–153 The Causal forms The normal terminations to make the causal form from the primitive are अ, ए, आव and आवे, e. g दरिसइ, कारेइ, करावइ and करावेइ, (कारावेइ also, see III 153 below) आवि is the termination of the Causal if the first vowel is a long vowel, e g सोसविअ from शोषितम्, तोसविअ for तोषितम् The Causal termination is either dropped or changed to आवि before the termination क्त (त) of the past passive participle and terminations of the passive (see III. 160 below), e g करिअ, कराविअ, कारिज्जइ, कराविज्जइ

156. Before क्त (त), the termination of the past passive participle, the ending अ of the root is changed to इ, e. g हसिअ, पढिअ etc.

157. Before क्त्वा (of the Absolutive), तुम् (of the Infinitive), तव्य (of the Potential passive participle) and terminations of the Future, the ending अ of the root is changed to इ as well as ए, e g हसिऊण, हसेऊण etc.

159. ज्ज and ज्जा are really speaking terminations of the Optative, they are however generalised (see III. 177 below) and used to denote, Persent, Future and Imparative They serve all persons and all numbers. Before them the ending अ of the root is changed to ए.

160–161. These two Sutras speak of the passive forms· चिनिप्रभृतिनां etc., see IV. 241 and the following Sutras The य of the passive is changd to ईअ and इज्ज, e g, हसीअइ, हसिज्जइ. From दृश् and वच् we get respectively दीस and वुच as passive bases.

162–164 The Past tense Roots ending in vowels like

हू, ठा etc. have सी, ही, हीअ as terminations of the Past tense, and roots ending in consonants like हस् have हीअ for the same tense. These terminations seem to be those of the 3rd person sing., though the rule does not specifically mention it. In literature we get for the 3rd person plu. इसु and असु, e. g., गच्छिसु and गच्छसु and also अभवाँ etc. from Sk. In the case of अस् we have आसि and अहेसि for all persons and numbers.

165. The Optative. In the Optative the base is formed by adding ज्ज after which the terminations of the Present tense are to be added. We can thus have होज्जइ, होज्जेइ and होज्जा etc.

166-172. The Future. The terminations are:—

1st.	स्स, स्सामि, हामि, हिमि	स्सामो, हामो, हिमो, स्साम, हाम, हिम, स्सामु, हामु, हिमु, हिस्सा, हित्था.
2nd.	हिसि, हिसे	हित्था, हिह.
3rd.	हिइ, हिए	हिन्ति, हिन्ते, हिइरे.

E. g., होस्सं, हसिस्स etc.

170. The roots कृ and दा have in addition काहं and दाहं in the 1st person sing. of the Future.

171-172. The ten roots श्रु etc. have the corresponding ten substitutes for Future 1st sing. e. g., सोच्छ etc. To सोच्छ etc. we can add the terminations of the Future and have सोच्छिमि, सोच्छिहिमि, सोच्छिस्सामि, सोच्छिहामि, सोच्छिस्स and सोच्छ and so forth.

173-176. The Imparative. Prakrit grammarians make hardly any distinction between Imparative, Potential, Optative and Conditional. The proper terminations of the Imparative however are the following:—

1st	मु	मो.
2nd	•, सु, इज्जसु, इज्जहि, इज्जे, हि	ह.
3rd	उ	न्तु.

We thus get हसामु, हसमु, हसिमु, हसेमु etc The 2nd person terminations are dropped after bases ending in अ

177 ज्ज and ज्जा for all persons and numbers are, according to this Sutra, the terminations of the Present and the Future अन्य त्वन्यासामपीच्छन्ति, according to some grammarians these terminations serve for all tenses and moods So होज्ज, होज्जा stand for भवति, भवेत्, भवतु, अभवत्, अभूत्, बभूव, भूयात्, भविता, भविष्यति and अभविष्यत्

178 In the case of vowel ending roots ज्ज and ज्जा are prefixed to all terminations of conjugation e g होज्जइ, होज्जाइ, होज्जहिइ, होज्जाहिइ, होज्जउ, होज्जाउ etc

179–180 For the Conditional mood (क्रियातिपत्ति) we have the same forms as for optative in ज्ज and ज्जा The present participle in न्त and माण coupled with the auxiliary भू also serves the purpose of the conditional, e g हरिणट्ठाणे etc Sk हरिणस्थाने हरिणाङ्क यदि हरिणाधिप न्यवेशयिष्य (निवेसन्तो सि), नासहिष्यथा एव तदा राहुपरिभवं अस्य जेतु (lit जयन) Had, O moon (हरिणाङ्क), you placed lion (हरिणाधिप) in place of the deer, you would not have suffered defeat from the eclipsing planet (राहु). से जिअन्तस्स presents a difficulty राहु is called सैंहिकेय, the son of सिंहिका and might have been frightened by the lion on the disc of the moon if the moon had been सिंहाङ्क

181–182 Present participles शतृ and शानच्, terminations of the Present participle in Sk become न्त and माण in Prakrit In the feminine form we have ई, न्ती and माणी (also माणा), e g हसई, हसन्ता, हसमाणी

—x—

Synopsis of the third Pada

1— 57	Declension of nouns and adjectives
58—124	Declension of pronouns
125—130	Miscellaneous about Declension
131—137.	Syntax
138—182	Conjugation

—x—

VIII. IV.

The *fourth* पाद् treats from 1 to 259 of the various so-called substitutes for some specific Sanskrit roots This section of धात्वादेश is not arranged in any systematic way, but gives roots and their substitutes at random Some of these substitutes are pure देशी roots while others could be derived from the original Sk by applying rules in VIII I and II I have arranged these substitutes alphabetically and given them in appendix II Sir George Grierson in, his monograph on the Prakrit Dhatvadesas (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol VIII, No 2, 1924) says that Prakrit roots may be looked upon as falling into four classes, viz — "(1) *Those which are identical with the* corresponding Sanskrit roots, such a roots is चल् which is identical in both languages (2) Those which are regularly derived, according to the ordinary phonetic rules from the corresponding Sanskrit forms Thus, under the phonetic rule that Sanskrit medial ड becomes Prakrit ल, the Sanskrit root पीड becomes पील in Prakrit Such a root cannot be called an आदेश, substitute, as there is no substitution, but only development (3) Those which cannot be connected with any corresponding Sanskrit roots by any admitted phonetic rule Thus, an आदश for the Sanskrit root चल् is चल्ल with the ल doubled, so that the Sanskrit चलति may be represented by चल्लइ as well as by चलइ These are all true आदशs, and a great number of them are borrowed देश्यशब्दs and cannot be referred to Sanskrit at all (4) Those which are regularly derived from Sanskrit roots, but which have changed their meaning, and which are therefore, by Prakrit grammarians equated with and substituted for some other Sanskrit root which has a meaning more nearly akin to the acquired meaning of the Prakrit word Being substitutes they are also आदेशs " In my opinion words change their

meaning pretty often leaving a history behind them and therefore these Parkrit roots which can show even a remote relation in form to Sanskrit roots should not be called आदेश but only those that cannot show such similarity I have, however indexed all the roots and their originals as they are given by Hemacandra

260-286 Thess Sutras describe the characteristics of शौरसेनी.

260 The change of त to द is the chief characteristic of this dialect Non-initial, non-conjunct त is changed to द according to this rule There are a few instances in which त as member of a conjunct is changed to द, e g सउन्दला महन्द, निच्चिन्द and अन्देउर. An initial त in तावत् is also optionally changed to द.

263-265 These three rules speak of the declentional peculiarities of the dialect Words ending in न in Sanskrit optionally get आ in Voc sing as also अनुस्वार, e g कञ्चुइआ for कञ्चुकिन्, सुहिआ for सुखिन्; राय for राजन्, विजयवम्म for विजयवर्मन्. Of these instances कञ्चुइआ and सुहिआ may be explained as vocative forms after the addition of a क termination, while in the other instances the final न् is changed into अनुस्वार, the same may be side of भवत् (present participle) and भगवत्, but in these cases the अनुस्वार is found in Nom sing also

266 र्य is optionally changed to य्य, the other alternative being ज्ज as in महाराष्ट्री.

267. The change of थ to ध forms one of the fundamental rules of the dialect

271. In the शौरसेनी dialect क्त्वा of the Absolutive is changed to इय or दूण, thus we have भविय and भोदूण from भू, पढिय, पढिदूण from पठ्, as also the usual forms भोत्ता, पढित्ता etc

272 In the case of roots कृ and गम् we have कडुअ and गडुअ as additional forms of the Absolutive

273-275 These three rules speak of the conjugational

peculiarities of the शारसेनी Of these the first two refer to the 3rd per sing termination ति and ते which are in शोरसेनी to be changed to दि and दे The third rule lays down that the Future tense in शोरसेनी will show स्सि and not हि, स्स or ह of महाराष्ट्री Thus we have भावस्सिदि, पठिस्सिदि etc in शौरसेनी

276 आदो and आदु as Ablative sing forms from the base ending in अ

277–285 These Sutras give the indeclinables and particles of शारसेनी

286 This Sutra means that the base of शौरसेनी is महाराष्ट्री or the principal Prakrit, and only special characteristics of this dialect are mentioned here from 260 to 285 In brief these special characteristics of शोरसेनी are —

(a) The change of त in Sanskrit words to द, and of थ, to ध See Sutras 260–262, 273–274, 276 and 267–268

(b) The change of र्य to य्य and retention of भ in the root भू See 266, 269

(c) Some peculiar forms of declention of words ending in consonants See 263–265

(d) Forms of the Absolutive in इय and दूण in addition to त्ता and कडुअ and गडुअ from the roots कृ and गम् See 271–272

(e) The future tense having स्सि in stead of हि स्स or ह See 275.

(f) A few additional particles such as, दाणि, ता, य्येव, ण ह्मीमाणहे, ह्ञे, अम्महे and हीही See 277–285

287–302 These Sutras describe the characteristics of मागधी This dialect retains all the characteristics of शौरसेनी which is as it were the base of मागधी.

287 The Nom sing form of masculine words ending in अ is obtained in मागधी by changing the अ to ए, e g एश, for एष, मेशे for मेष etc यदपि etc, there is an old saying "पोराणमद्धमागह भासानियय हवइ सुत्त," "the old Sutras of the sacred canon of the Jains are written in the dialect called अर्धमागधी. Now

Hemacanda asks, what is that dialect? and replies that that dialect is obtained by the application of this rule and not the next rule The meaning is that in अर्धमागधी ' Nom sing ends in ए as in मागधी, but र and स are not changed to ल and श as is required by the next rule nor any other phonetic change described later Thus in अर्धमागधी we have कयरे for कतर, से तारिसे for स तादृश and not कयले, श तालिश etc

288 र and स are respectively changed to ल and श in मागधी This also is one of the fundamental rules of this dialect शालशे stands for सारस and पुलिशे for पुरुष लहशवश etc, the Sanskrit rendering of the verse is —

रभस वश-नम्र-सुर शिरो विगलित-मन्दार-राजिताङ्घ्रियुग ।
वीरजिन प्रक्षालयतु मम सकलमवद्यजम्बालम् ॥

' May वीर, the Conqueror, wash away all dirt (जम्बाल) *of sinful deeds, — the Conqueror whose pair of feet are* decked by मन्दार flowers dropped down (विगलित) from heads of gods bent (before him) in haste This verse illustrates all the characteristics of the dialect, namely, the change of र, स, त, न, द to ल श, द, य, ण्य and Nom sing in ए

289–298 These Sutras describe the changes that conjuncts undergo in मागधी From these rules it will be seen that the operation of the process of assimilation is suspended in मागधी Thus we can have in मागधी conjuncts like स्ख, स्त, स्न, स्प, स्त श्च स्क and ष्ट which are *not found in other* Prakrit dialects. It may be remarked here that the मागधी passages found in dramas do not always observe these rules about conjuncts probably because copyists did not know them

292 ज, द्य and य become य in मागधी In महाराष्ट्री य is changed to ज but in this dialect it is not allowed. Initial ज also is changed to य e g यणवदे for जनपद यथास्वरूप is यधास्तरूम and यानपात्र is यानवात्र a boat

295 Non-initial छ is changd to श्च e g, गश्च for गच्छ

296 Non-initial ष्क is substituted by ≍ क i e जिह्वामूलीय

299–300 The Gen sing termination for words ending in अ is आह and the plural आहँ in मागधी, e g एलिशाह for ईदृशस्य, शोणिदाह for शोणितस्य, शय्यणाहँ for सज्जनानाम् etc The usual forms in Prakrit are also found, e g भीमशेणस्स, नलिन्दाण for नरेन्द्राणाम् etc

301 अह and वय are substituted by हगे in मागधी

302 In other particulars the मागधी dialect follows the rules of शौरसेनी The शौरसेनी dialect is the base of मागधी of which following are the special characteristics —

(a) र, स and ज are respectively changed to ल, श and य and य is not changed to ज

(b) A conjunct of which स or ष is a member retains स (i e in conjuncts स is not changed to श, e g भीमशेणस्स and not भीमशेणश्श)

(c) ट्ट and ष्ट are changed to स्ट, स्थ and र्थ to स्त ध to य्य न्य, ण्य, ज्ञ and ञ्ज to ञ्ञ, च्छ to श्च क्ष to ≍क (to स्क in प्रेक्ष् and आचक्ष्)

(d) तिष्ठ is changed to चिष्ठ

(e) In case of nouns ending in अ, the Nom sing ends in ए, Gen sing in आह or स्स, and Gen pulral in आहँ or ण

(f) अह and वय are substituted by हगे

303–324 These Sutras describe the characteristics of पैशाची

303 ज्ञ in पैशाची is changed to ञ्ञ e g, पञ्ञा for प्रज्ञा etc

304 ज्ञ in the declensional forms of राजन् is changed optionally to चिञ् e g राचिञा, राचिञो for राज्ञा and राज्ञ

305 न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, e g कञ्ञका, पुञ्ञकम्मा for कन्यका, पुण्यकर्मा

306 In पैशाची, ण is changed to न, it means there can not be ण in पैशाची, or, in other words i 228 and 229 are not applicable to पैशाची

307 In पैशाची, त is not dropped nor changed to द as

in [illegible] र on the hand is changed to ल. Thus we have [illegible] for [illegible], [illegible] for [illegible].

308. In [illegible] ष is changed to स.

309. र and ल are changed to ल in [illegible] as in other Prakrits. This is given here as a rule because in sr. 324 it is said that Sutras from 1.177 to 1.265 are not applicable to पैशाची; these rules include 1.250 ([illegible]) and so ordinarily it would not be applicable to पैशाची, now that a separate सूत्र is given in this section. र and ल would become ल in this dialect.

310. ष in ष्टस is changed to ष. कि रि etc., किन्ने किन्ने क्वदेर्य्य किन्ददन्ती.

311. ड़ is changed to ड़ in this dialect, कुत्मबे for कुटुम्बम्.

312–313. क्त्वा of the Absolutive is changed to त्न as in गन्त्न, when this क्त्वा is changed to ष्ट्वा it is changed to ध्न and त्थून as in नद्भून and नत्थून for नष्ट्वा from नश् and तद्भून and तत्थून for दृष्ट्वा.

314. र्य, स्न and ष्ट in some places are changed to रिय, सिन and सट. Really speaking these conjuncts admit the insertion a vowel (इ or अ) as in स्वरभक्ति.

315. क्य of the passive voice is changed to इय्य; e g. गिय्यते for गीयते.

317. ह in words यादृश etc , is changed to ति; e. g , यातिसो, तातिसो etc.

318–19. As in पैशाची त is retained, the 3rd person sing. terminations ति and ते of Sanskrit remain unchanged. The पैशाची dialect adds ति and ते after roots ending in अ whether the root is आत्मनेपदिन् or परस्मैपदिन्.

320. The Future in पैशाची has एय्य in place of स्सि of शौरसेनी. Really speaking पैशाची does not retain the proper Future forms, but serves the purpose by the Optative त तद्भून etc तां दट्ठूण चिन्तित राजा का एसा भविष्यति (or भवेत्).

321 The Ablative sing termination of words ending in अ is आतो and आतु as त is substituted for द in पैशाची, तूरातो standing for दूरात्

322 The Inst sing of तद् and इदम् is नेन in the Masculine gender and नाए in the feminine gender पातग्गकुसुम is पादाग्रकुसुम or प्रत्यग्रकुसुम, the second seems to yield good sense

323 एतिस etc. ईदश अदष्टपूर्वं महाधन दट्ठा

324 In पैशाची, rules beginning with i 177 and ending in i 265 are not applicable These rules prescribe the dropping of certain consonants and changes in others The principal characteristics of this dialect may be summarised as under —

(a) Consonants as a general rule are not dropped, they remain as in Sanskrit

(b) द is changed to त, ण to न, ळ to ळ, श and ष to स

(c) Of conjuncts ज्ञ, न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, ज्ञ in राजन् to चिन्

(d) य in हृदय is changed to प, ट्ठ to तु, द in यादृश etc to ति

(e) क्त्वा of the Absolutive is changed to तून, but ट्वा to त्थून and त्थून

(f) The passive form is indicated by इय्य

(g) The Future form is indicated by एय्य of the Optative

(h) The Ablative sing of words end... in अ has आतो and आत as terminations

नृत्यतश्च लीलापादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्राः शैला निपतन्ति तं हरं नमत ॥

"Salute god रुद्र who assumes the eleventh form–when his figure is reflected in ten mirror–like nails in kneeling before गौरी, angry in love." "While dancing, the earth shakes by the graceful tossing of his (रुद्र's) feet; oceans rise up and the mountains fall; bow down to such हर, god शिव.

329–446. These Sutras describe the characteristics of अपभ्रंश, which is the predecessor of modern Indian vernaculars, such as मराठी, गुजराथी, हिंदी, बंगाली etc.

329. In अपभ्रंश one vowel may generally be substituted for another vowel. कच्चु and काच stand for कचित्; वेण and वीण for वेणी; बाह, बाहा, बाहु for बाहु; पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि for पृष्ठ; तणु, तिणु, तृणु for तृण; सुकिदु, सुकिउ, सुकृदु for सुकृतम्; किन्नउ, किलिन्नउ for क्लिन्न; लिह, लीह, लेह for लेखा; and गउरी, गोरि for गौरि. The word प्रायः indicates that even where a specific rule is given, the Prakrit and शौरसेनी forms may be used.

330. The ending vowel of words is shortened or lengthened before declensional terminations in अपभ्रंश. In Nominative we have the following illustration:— ढोल्ला etc.

विटः श्यामलः धन्या चम्पकवर्णा ।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥

"Dark is the man and the fair one (धन्या=प्रिया) has the complexion of a चम्पक flower; she seems to be a streak of gold on the (black) touch-stone." Here ढोल्ल and सामल have their ending vowel lengthened, and धण and सुवण्णरेह have their long vowel shortened. ढोल्ल is rendered by commentators either as विट or नायक. धण is Sk. धन्या, the com. says :– प्रियायाः धण आदेशः णाइ or णाइँ in the sense of इव, see iv. 444. (2) In Vocative we have ढोल्ला मइँ etc.

विट मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं (दडवड) भवति विभातम् ॥

"Man (Friend), I warned you not to be proud (not to hold out) for a long time; the night would pass away

321 The Ablative sing termination of words ending in अ is आतो and आतु as त is substituted for द in पैशाची, तूराती standing for दूरात्

322 The Inst sing of तद् and इदम् is नेन in the Masculine gender and नाए in the feminine gender पातग्गकुसुम is पादाग्रकुसुम or प्रत्यग्रकुसुम, the second seems to yield good sense

323 एतिस etc ईदृश अदृष्टपूर्व महाधन दृष्ट्वा

324 In पैशाची, rules beginning with i 177 and ending in i 265 are not applicable These rules prescribe the dropping of certain consonants and changes in others The principal characteristics of this dialect may be summarised as under —

(a) Consonants as a general rule are not dropped; they remain as in Sanskrit

(b) द is changed to त, ण to न ळ to ळ, श and ष to स

(c) Of conjuncts ज्ञ न्य and ण्य are changed to ञ्ञ ज्ञ in राजन् to चिञ्

(d) य in हृदय is changed to प ट्ट to तु द in यादृश etc to ति

(e) क्त्वा of the Absolutive is changed to तून but ट्वा to त्थून and त्थून

(f) The passive form is indicated by इय्य

(g) The Future form is indicated by एय्य of the Optative

(h) The Ablative sing of words ending in अ has आतो and आतु as terminations

325 328 These rules describe the characteristics of चूलिकापैशाची which in reality is a sub-dialect of पैशाची, the only additions being (a) the third and fourth letters of a class are substituted by first and second and (b) र is optionally changed to ल e g, नकर for नगर and मेख for मेघ

326 पनमथ etc

प्रणमत प्रणय प्रकुपित-गौरी-चरणाग्र लग्न प्रतिबिम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेषु एकादश-तनु धर रुद्रम् ॥

नृत्यन्त्य लीलापादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्रा शैला निपतन्ति त हर नमत ॥

"Salute god रुद्र who assumes the eleventh form—when his figure is reflected in ten mirror-like nails in kneeling before गौरी, angry in love." "While dancing, the earth shakes by the graceful tossing of his (रुद्र s) feet, oceans rise up and the mountains fall, bow down to such हर, god शिव

329-446 These Sutras describe the characteristics of अपभ्रंश, which is the predecessor of modern Indian vernaculars, such as मराठी, गुजराथी, हिंदी बगाली etc

329 In अपभ्रंश one vowel may generally be substituted for another vowel. कच्चु and काच stand for कश्चित्, वेण and वीण for वेणा, बाह, बाहा, बाहु for बाहु पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि for पृष्ठ तणु, तिणु, तृणु for तृण, सुकिदु सुकिउ, सुकृदु for सुकृतम्, किन्नउ, किलिन्नउ for क्लिन्न, लिह, लीह, लेह for लखा, and गउरी, गोरि for गौरि The word प्राय indicates that even where a specific rule is given, the Prakrit and शौरसेनी forms may be used

330 The ending vowel of words is shortened or lengthened *before declensional terminations in अपभ्रंश* In Nominative we have the following illustration — ढोल्ल etc

विट श्यामल धन्या चम्पकवर्णा ।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टे दत्ता ॥

"Dark is the man and the fair one (धन्या=प्रिया) has the complexion of a चम्पक flower, she *seems to be* a streak of gold on the (black) touch-stone." Here ढोल्ल and सामल have their ending vowel lengthened, and धण and सुवण्णरेह have their long vowel shortened ढोल्ल is rendered by commentators either as विट or नायक धण is Sk धन्या, the com says — प्रियाया धन आदृश णाइ or णाइँ in the sense of इव; see iv 444 (2) In Vocative we have ढोल्ल मइँ etc

विट मया त्वं वारित मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रि शाघ्र (दडवड) भवति विभातम् ॥

"Man (Friend), I warned you not to be proud (not to hold out) for a long time, the night would pass away

in sleep, and it will dawn quickly Here ढ ळा is Voc with the long vowel, दोहा Acc For रत्तडी see iv 431 दड़वड़ ॥ a देशी शब्द meaning शीघ्रम् Cf झटपट in Marathi (3) In this feminine gender we have

पुत्रि (बिट्टीए) मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
पुत्रि सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

" O girl, I told you do not send side glances (वक्रा दृष्टि), for these glances entering into the heart (of others) kill them as a spear with sharp edge having a bend for बिट्टी compare बेटी, बेटा in Marathi (4) In Nom plural we have —

एते ते अश्वा (घोडा) एषा स्थली एत ते निशिता खड्गा ।
अत्र मनुष्यत्व (पौरुष) ज्ञायते य नापि वल्गा वालयति ॥

" Here are the horses here is the battle field, here are the sharp swords, manliness or valour is tested here when one does not turn the reins (of horses) back (but still fights on the field) Here घोडा has its final vowel lengthened in Nom plu

331 In अपभ्रंश the ending अ of a word becomes उ before Nom and Acc sing terminations (सि and अम्)

दशमुख भुवनभयकर तोषितशंकर निर्गत रथवरे (or रथोपरि) आरूढ (चडिअ)।
चतुर्मुख षण्मुख ध्यात्वा एकस्मिन् (रावण) लगित्वा इव दैवेन घटित ॥

" The ten-mouthed demon, terrible to the world, got into his excellent chariot after having propitiated god शंकर, he was fashioned by deities as if by thinking of god Brahma (who has four mouths) and कार्तिकेय (who has six) and by putting these two deities into one (रावण, who thus gets ten mouths)" Here we have दहमुहु, भयंकरु, संकरु, णिग्गउ etc in Nom sing and चउमुहु and छमुहु in Acc sing with the उ ending

332 In अपभ्रंश the masculine nouns ending in अ change their अ to ओ optionally,

अगलितस्नेहनिर्वृत्ताना योजनलक्षमपि जायताम् ।
वर्षशतेनापि य मिलति सखि सौख्याना स स्थानम् ॥

' Let there be a distance of a lac of yojanas between

गुण न सपत् कीर्ति पर (जना) लिखितानि फलानि भुञ्जन्ति ।
केसरी कपर्दिकामपि (बोड्डिअ) न लभते गजा लक्षै गृह्यन्ते ॥

" By virtues (one can get) only fame but not wealth, people get fruit which is written (on their forehead by destiny), a lion is not worth even a cowrie but elephants cost lacs " Here we get गुणहिं and लक्खेहिं to illustrate the rule

336 In अपभ्रंश the Ablative sing termination after अ ending words is हे or हु

वृक्षात् गृह्णाति फलानि जन कटुपल्लवान् वर्जयति ।
तथापि महाद्रुम सुजन इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥

" People take fruits from a tree but neglect the bitter leaves , and yet the great tree, like a good man, places them on its lap Here we have वच्छहे or वच्छहु

337 In अपभ्रंश, the Ablative plural termination after अ ending words is हुं

दूरोड्डानेन पतित खल आत्म न जन (च) मारयति ।
यथा गिरिशृङ्गेभ्य पतिता शिला अन्यदपि चूर्णीकराति ॥

' A wicked man, by taking a long jump, kills himself and other people, a stone fallen from the mountain top powders others along with itself गिरिसिंगहुं is Ablative plural

338 The Gen sing termination of अ ending words is सु, हो, स्सु

य गुणान् गोपयति आत्मीयान् प्रकटान् करोति परस्य ।
तस्य अह कलियुगे दुर्लभस्य बलिं करोमि सुजनस्य ॥

" I offer my salutation to the good man, rare in this Kali age, who conceals his own virtues and manifests those of others We get here परस्सु तसु दुल्लहहो as Genitives

339 The Genitive plural terminations after अ ending words is हं

तृणाना तृतीया भङ्गी नापि (=नैव) तानि अवटतटे वसन्ति ।
अथ जन लगित्वा उत्तरति अथ सह स्वय मज्जन्ति ॥

" There is no third possible course for grass , it grows on the slops of a ditch, either men cross (the ditch)

by holding it or sink along with them." The commentator adds: अन्योऽपि यः प्रकारद्वय कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति। प्रकारद्वय किम् । म्रियते वा शत्रून् जयति वेति भावार्थ Here we have तणहं as Gen. plu. सइ *stands for* स्वय, *i.e.* आत्मना सह.

340. After words ending in इ and उ, the Gen. plu. termination is हुं in addition to हं.

देवः घटयति वने तरूणां शकुनीनां (कृते) पक्वफलानि।
तद् वर सौख्य प्रविष्टानि नापि कर्णयोः खलवचनानि ॥

"God has created ripe fruits on trees in the forest for birds; it is better to have that pleasure but not words of the wicked people falling on our ears." Here तरुहुं and सउणिहं are the Gen. plu. forms. सो वरि सुक्खु, here the word सौख्य n, is used in the mas. gender. See iv. 445 below हुं can also be used for the Loc. plural.

धवलः खिद्यति (विसूरइ) स्वामिनः गुरु भार प्रेक्ष्य।
अहं किं न युक्तः द्वयोर्दिशोः खण्डे द्वे कृत्वा ॥

"The white (bull) sinks (feels sorry) for seeing the very heavy load of his master, (and says to itself): "why am I not yoked at two ends of the yoke doing me into two pieces?" We have here दुहुं in the Loc. plural. पिक्खेवि and करेवि, the absolutive forms from ईक्ष with प्र and कृ. See iv. 440.

341. After words ending in इ and उ, हे, हुं and हि are respectively the Abl. sing. and plu. and Loc. sing. terminations.

गिरेः शिलातल तरोः फल गृह्यते निःसामान्यम्।
गृहं मुक्त्वा मनुष्याणां तथापि न रोचते अरण्यम् ॥

"One can get without any distinction a slab of stone from the mountain and fruit from tree; and still men do not like the forest on their *leaving home.*" Here we have गिरिहे and तरुहे as Abl. sing. forms नीसावन्नु is निःसामान्यम्; takes the commentator takes it to be सर्वः; but in this case we have to interpret घेप्पइ as गृह्णाति; in my opinion the *commentator* is not correct.

तरुभ्य अपि वल्कल फल मुनय अपि परिधान अशन लभन्ते ।
स्वामिभ्यः इयत् अधिक (अग्गलु) आदर भृत्या गृह्णन्ति ॥

"Even ascetics get from trees barks to wear and fruits to eat, The servants get from their masters only courtesy (or have to show courtesy to their masters) over and above these (clothes and food)" Here we have तरु and सामिहु as Abl plu अग्गलउ from अग्र+ल+क Compare आगळा in Marathi.

अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्मे ।

"Indeed piety has very little power left in this Kali-age." Here we have कलिहि as Loc sing

342 After words ending in अ, Inst sing termination ए gets ण and अनुस्वार, we have thus दइए from दयित and पवसन्तेण from पवसन्त (Pres parts from प्र+वस्). The illustration is explained under 333.

343 The Instrumental sing after words ending in इ and उ is ए as well as ण and अनुस्वार,

अग्निना उष्ण भवति जगत् वातेन शीतल तथा ।
य पुन अग्निना शीतल तस्य उष्णत्व कथम् ॥

"The world feels warm by fire and cold by wind, how can heat affect him who feels cold by fire ?" Here we have अग्गिए, वाए ending in ए and अग्गि ending in अनुस्वार

विप्रियकारक यद्यपि प्रिय तदपि त आनय अर्ये (or अद्य)।
अग्निना दग्ध यद्यपि गृह तथापि तेन अग्निना कार्यम् ॥

"Friend (आर्य), bring me (back) my lover though he has given me offence, for, one has to do with fire even though it has burnt one's house' Here we have अग्गिण in ण, तें in ए and अग्गि in अनुस्वार.

344. In अपभ्रंश the Nom and Acc. terminations, both sing and plu are (generally) dropped एइ ति घोडा is given under 330.

यथा यथा वक्रिमाण लोचनयो नितरां श्यामला शिक्षते ।
तथा तथा मन्मथ निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

"The more the dark (young woman=श्यामला) learns

the crookedness (side glances) of the eyes, the more the god of love sharpens his arrows on a sharp (hard) stone." Here we have वंकिम in Acc sing. सामलि in Nom. sing. and निअयसर (निअयसह is a misprint) in Acc. plu.

345. The Genitive terminations are generally dropped in अपभ्रंश.

संगरशतेषु यो वर्ण्यते पश्य अस्माकं कान्तम् ।
अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

"Behold my lover who is mentioned in hundreds of battles (as) breaking open temples of elephants excessively maddened and ungovernable by goads." Here गय stands for गजानाम्.

346. In Voc. plural हो is added to nouns in अपभ्रंश.

हे तरुणाः, तरुण्यः (च), ज्ञातं मया आत्मनः घातं मा कुरुत । " Ye, young men and women, I have got the (true) knowledge; do not ruin yourselves."

347. भिस् and सुप् are substituted by हिं in अपभ्रंश. गुणहिं न संपय is explained under 335. भागीरथी यथा भारते त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते, "as the Ganges in this land of भरत proceeds in three ways." मग्गेहिं तिहिं is Loc. pul.

348. Nom and Acc. plu. terminations of feminine words (irrespective of. the ending vowel) are उ and ओ. This rule is an exception to 344. अङ्गुल्यः etc. is explained under 333. सुन्दरसर्वाङ्गीः विलासिनीः प्रेक्षमाणानाम्. " of (young men) looking at lovely women having all beautiful limbs. "

349. The Inst. sing of feminine words is ए.

निजमुखकरैः अपि मुग्धा करं अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ।
शशिमण्डलचन्द्रिकया पुनः किं न दूरे पश्यति ॥

"The pretty lady sees her hand in darkness by the help of the rays of her (moon-like) face; why should she not see the object at a distance (when she has) the light of the full-moon? Pischel reads किर in place of कर in the first line which in better. काइं is किम् and not कथम् as the com. takes it. We get here चन्दिमए Inst. sing. जहिं etc. यत्र मरकतकान्त्या संव-

लितम्, " where (an object) surrounded by the lustre of emerald Here we have कन्तिए Inst sing

350 The Abl. and Gen Sing of feminine nouns have हे

तुच्छमण्याया तुच्छजल्पनशिलाया ।
तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छरागाया तु छरहासाया ।
प्रियवचनमलभमानाया तुच्छकायमन्मथनिवासाया ॥
अ यद् यत्तुच्छ तस्या धन्याया तदाख्यातु न याति ।
आश्चय स्तनान्तर मुग्धाया येन मनो वर्त्मनि न माति ॥

' It is impossible to mention what is small (तुच्छ) or insignificant or low of that fair lady who has slender waist, who talks little, who has a small and pretty line of hair (on her belly) who has but little affection and very faint smile, who has slender form as she did not hear any news of her lover, and O wonder, the space between her breasts is so small that (even) mind or spirit (that occupies very little space) is not contained in the way (i e the space between her breasts) The Com takes तुच्छराय as Vocative meaning the lover who shows but scant courtesy to his sweet-heart च्दरि or कडरि is a particle expressing sense of surprise at the fact that the mind which is atomic in size has no space between her breasts बिचि means वर्त्मनि, see under 421 Here all words in हे are Gen sing forms

स्फोटयत यौ हृदय आत्मीय तयो परकीया (=परविषय) का घृणा ।
रक्षत लोका आत्मान बालाया, जातौ विषमौ स्तनौ ॥

" What compassion can those breasts have on others when they burst out (come out by bursting) their own heart, young people, keep yourself away from the young woman (बाला), (for) her breasts have now become full (विषम), heart-rending ' As the auother takes बालहे as Ablative sing, I am forced to construe the verse as above against the Com The word हृदय is used in a double sense, heart and breast

351 The Abl and Gen plu of feminine nouns have हु as termination

अ of neuter words with क ending is changed to उ e g, तुच्छउ for तुच्छक, भग्गउ for भग्नक, पसरिअउ for प्रसृतक etc

भग्नक दृष्ट्वा निजक बल बल प्रसृतक परस्य ।
उन्मीलति शशिलेखा यथा करे करवाल प्रियस्य ॥

"On seeing his own army routed and the enemy's army spreading the sword in the hand of my husband flashes like the crescent moon"

We may here take a resume of the declension of nouns in अपभ्रंश according to Hemacandra

Masculine nouns ending in अ

देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा
देव, देवा, देवु	देव, देवा
देवे देवें, देवेण (देविण)	देवहिं, देवेहिं
देवहे, देवहु	देवहु
देव, देवसु देवस्सु देवहो	देव देवह
देवे, देवि	देवहिं
देव, देवा देवु देवा	देव, देवा, देवहो

Masculine nouns ending in इ

गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
गिरिए, गिरिण, गिरिं	गिरिहिं
गिरिहे	गिरिहु
गिरि	गिरि, गिरिह गिरिहु
गिरिहि	गिरिहु
गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिहो

Masculine nouns ending in उ are declined exactly like गिरि.

Neuter nouns

Nom Acc	कमल, कमला	कमल, कमला, कमलइ, कमलाइ
	वारि, वारी	वारि, वारी, वारिइ, वारीइ
	महु महू	महु, महू, महुइ, महूइ

The rest like masculine words

Neuter nouns ending in क, e g तुच्छक

Nom Acc sing तुच्छउ,

The rest like कमल

Feminine nouns irrespective of ending vowel.

(मुग्धा, मति, तरुणी, वधू)

मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
मुद्धए	मुद्धहिं
मुद्धहे	मुद्धहु
मुद्धहे	मुद्धहु
मुद्धहि	मुद्धहिं
मुद्ध, मुद्धा	मुद्ध, मुद्धा, मुद्धहो, मुद्ध हो

Fem. words ending in इ, ई, उ, ऊ are declined alike.

355. Pronouns ending in अ have हां as Abl sing. termination यस्मात्; भवान् आगतः, कस्मात् तस्मात् etc. होन्तउ is भवन् from Pres. part. of हो (भू).

356. The Abl. sing. Mas. of किम् has किहे.

यदि तस्य त्रुटयतु स्नेह मया सह निलतारः (?)।

तत् कस्माद् वक्राभ्यां लोचनाभ्यां दृश्ये (अह) शतवारम् ॥

"If his intense (तिलतार, literally: in which the pupil of the eye is full of love like the sesamum) love for me is lost, why am I looked at hundred times with side glances ?" तहो is तस्य and not तव as understood by the Com. जोइज्जउ is 1st sing. pass. of जोव. Compare जोवो in Gujerati.

357. Pronouns ending in अ have हिं as Loc. sing. termination.

यत्र or यस्मिन् कल्प्यते शरेण शरः छिद्यते खड्गेन खड्गः।

तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्तः प्रकाशयति मार्गम् ॥

"My husband shows the way (to other warriors) in the midst of a host where an arrow is cut (met) by an arrow and sword is cut by sword." जहिं and तहिं are Loc. sing. forms.

एकस्मिन् अक्ष्णि श्रावणः अन्यस्मिन् भाद्रपदः ।

माधवः (or माघः) महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरत् ।

अङ्गेषु ग्रीष्मः सुखासिकातिलवने मार्गशीर्षः ।

तस्याः मुग्धायाः मुखपङ्कजे आवासितः शिशिरः ॥

This verse describes the condition of a lady in seperation.

" In one eye of the fair lady the month of श्रावण has settled while in another the month of भाद्रपद On her couch the spring (as the bed was made of tender leaves), on her cheeks the autumn on her limbs the summer and मार्गशीर्ष in the field of sesamum of सुखासिका (sitting at ease) the winter (शिशिर) on her lotus-like face " The meaning is that the lady is shedding tears profusely like the rain in the months of श्रावण and भाद्रपद, she got a bed of leaves as in the spring her cheeks are pale as the clouds (or काश flower) in the autumn, her limbs are warm as in summer, her sitting at ease is all shattered like the field of sesamum in the month of मार्गशीर्ष and her face is withered like the lotus in winter The commentary on this passage is interesting and runs thus —अनयार्थः । तस्याः मुग्धाया एकस्मिन्नक्षिण श्रावणः अन्यस्मिन् अक्षिण भाद्रपदः । को भावः । यथा एतौ द्वौ मासौ स्राविणौ तथाक्षिद्वयमप्यश्रुजलस्राविस्वात्-मासद्वयतुल्यम् । मद्दीनलत्रस्तरे माधवः वसन्तः । पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत् । तस्याः काशकुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्मः तापबाहुल्यात् । सुखासिका तिलवने मार्गशीर्षः । यथा मार्गशीर्षे तिलवनानां समुच्छेदः स्यात्तथा सुखावस्थानस्योच्छेदः । मुखपङ्कजे शिशिरः आवासितः । यथा शिशिरे पङ्कजानां म्लानत्वं तथा मुखपङ्कजस्यापि स्त्रीणां वियोगावस्थायां एतानि चिह्नानि स्युः । Here in this verse we have एक्कहिं and अन्नहिं as Loc sing forms

हृदय स्फुट तट्टोऽग (शद्ब) कृत्वा कालक्षेपेण किम् ।
पश्यामि हताविधिः क्व स्थापयति त्वया विना दुःखशतानि ॥

' O heart, burst with noise why delay? I shall see at what place (other than thyself) would the ill luck keep these hundreds of miseries (that thou art experiencing at present) We get here कहिं as Loc sing

358 The pronouns यत्, तत् and किम् ending in अ have आसु as Gen sing termination

कान्त अस्मदीय हला सखि निश्चयेन रुष्यति यस्य (= यस्मै) ।
अस्त्रैः शस्त्रैः हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥

' My husband, when certainly angry with some one, O friend, breaks even the place the enemy occupies by means

of weapons, missiles and even by hand ' We have here जासु and तासु as Gen sing forms

जीविउ कसु न वल्लहउँ धणु पुणु कसु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर निवडिअइँ तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥

' To whom is life not dear ? Who does not wish for wealth ? But a good man counts them as straw at hours of difficulty " We have here कासु as Gen sing

359 The pronouns यत्, तत् and किम् have अहे (डहे) as the Gen sing termination in the feminine gender जहे केरउ i. e यस्याः कृते etc

360 The Nom and Acc sing of यत् and तत् have respectively ध्रु and त्रं optionally

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रु त्रं रणि करदि न भ्रन्ति ।

" As my husband stands in the courtyard he does not wander on the battle-field ' The Com, takes भ्रन्ति to mean सन्देह I take it to mean भ्रमण

तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ

' That is uttered (said) which he accomplishes "

361 The Nom and Acc sing of इदम्, n is इमु, इमु कुलु is इदं कुलम्

362 The Nom and Acc sing of एतद् is एह, f एहो, m , and एहु, n

एह कुमारी एहो (अहं) नरु एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउँ वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणु ॥

" This is the young maid and here (I am) the man, this is the seat of my cherished desire, when the fools are thus thinking (without trying to satiate their love) the dawn follows immediately after

363 The Nom and Acc plu of एतद् is एइ For illustration see IV 330

364 The Nom and Acc plu of अदस् is ओइ

जइ पुच्छह घर वड्डाइँ (वा०) तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥

" If you inquire about big houses, then here they are

but behold my lover who helps people in distress in the hut here "

365 The pronoun इदम् becomes आय for declensional purposes

इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्ति ।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति ॥

" There is no doubt that these eyes of the people recollect their previous birth (incidents of the previous birth) (for) they are closed when they see things they do not like (अप्रिय), and they dilate when they see things or persons they like '

शुष्यतु मा शुष्यतु एव (= वा) उदधि वडवानलस्य किं तन ।
यद् ज्वलति जले ज्वलन एतेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

" What does it matter to the वडवानल, the sub-marine fire, whether the ocean is dried up or not ? Is it not enough that fire is ablaze in water ? '

अस्य दग्धकलेबरस्य यद् वाहितं (= लब्ध) तत्सारम् ।
यदि आच्छाद्यते तत्कुथ्यति यदि दह्यते तत्क्षार ॥

" Whatever is obtained of this wretched body is its best, if it is covered it stinks, if it burnt it becomes ashes "

366 The pronoun सर्व is optionally substituted by साह in अपभ्रंश.

सर्वो ऽपि लोक प्रस्पन्दते (तडफडइ) महत्वस्य कृते ।
महत्व पुन प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

" The whole world is striving for greatness, but greatness is obtained only by hand that is freely distributing charities तडफडइ is explained by the com as चपलायते, प्रयतन इत्यर्थ माकलडण is rendered as मुक्तलन which word is unknown in Sk I have rendered it as मुक्तेन We have in vernaculars phrases like मुक्तहस्त दानादिगुणे is the meaning of the Ap word

367 The pronoun किम् is optionally substituted by काइ and कवण in अपभ्रंश

यदि न स आयाति दूति गृहं किं अधो मुखं तव ।
वचनं य खण्डयति तव सखिके स प्रियो भवति न मम ॥

The lady asks her messenger "O messenger, if he does not come home, why is your face downcast ? My dear friend (सखिके), he who disrespects your words cannot be dear to me."

काइं न दूरे देक्खइ, see under IV 349 1.
फोडेन्ति ज हियडउं, see under IV 350. 2.

सुपुरुष कङ्गो अनुहरति भण कार्येण केन ।
यथा यथा महत्त्वं लभते तथा तथा नमति शिरसा ॥

"Please tell me for what reason a noble person imitates the कङ्गु plant, for the more it grows the more it bends." The verse illustrates the substitute कवण for किम्.

यदि स्नेहा तन्मृता अथ जीवति निःस्नेहा ।
द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां गतिका (=गता) धन्या किं गर्जसि खल मेघ ॥

A lover away from his beloved is here addressing the cloud "If she loved me she must have been dead, if she is alive she does not love me, in either case that fair one is lost to me, why, O wicked cloud, are you thundering (in vain)?"

368–381. This group of the sutras gives declension of युष्मद् and अस्मद् which ■ tabulated below —

	युष्मद्		अस्मद्	
Nom.	तुहु	तुम्हे, तुम्हइं	हउं	अम्हे, अम्हइं
Acc.	पइं, तइं	तुम्हे, तुम्हइं	मइं	अम्हे, अम्हइं
Inst	पइं, तइं	तुम्हेहिं	मइं	अम्हेहिं
Abl	तउ, तुज्झ तुध्र, (तुहु)	तुम्हहं	महु, मज्झु	अम्हहं
Gen	तउ, तुज्झ, तुध्र	तुम्हहं	महु, मज्झु	अम्हहं
Loc.	पइं, तइं	तुम्हासु	मइं	अम्हासु

368 भ्रमर मा रुणझुणशब्दं कुरु तां दिशं विलोकय मा रुदिहि ।
सा मालती देशान्तरिता यस्याः त्वं म्रियसे वियोगे ॥

"O bee, do not make this humming sound, look at that direction or quarter; do not weep That मालती flower

at the separation of which you are dying ■ away from you at a distance."

त्वया मुक्तानामपि हे वरतरो विनश्यति (फिट्टइ) न पत्रत्व पत्राणाम् ॥
तव पुन छाया यदि भवेत् कथमपि तदा तै पत्रै (एव) ॥

"O good tree, the leaves do not lose the state of their being leaves because they are separated from you If however you are to have your shade, you can have it only with those leaves"

मम हृदय त्वया, तया त्व सापि अन्येन विनाट्यते ।
प्रिय किं करोम्यह किं त्व मत्स्येन मत्स्य गिलयते ॥

The commentator says, कश्चित् नायिका अन्यासक्त पतिं वदति. "My heart is captured by you, she has captured you and she is harassed by another, my lover what shall I do? What will you? for a fish is swallowing another fish विनाट्यते is rendered by the Com as विनाट्यते, विभिद्यते and विनश्यते, I think this is a देशी root Compare नाडणें, नडणें in Marathi.

त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयो को जयश्रियं तर्कयति ।
केशैर्गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुखं कस्तिष्ठति ॥

"When you and I both are on the battle-field who (else) would expect to gain victory? Say who would have happiness by pulling the Yama's wife in her hair?" The word तर्केइ is explained as अभिलषति The speaker suggests that a combination of the great heros would be too strong for the enemy

यदि भग्नाः परकीयाः तत्सखि मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्मदीयाः तत्तेन मारितेन ॥

" If the enemies are routed, then, my friend, they must have been so by my lover; if our men are routed, then it must have been so by his being killed."

382–388. Rules about the conjugation of verbs. *The system of conjugation in the* अपभ्रंश *is almost the same as in the principal Prakrit* with a few additional forms in the Present, in the Imperative second person sing. and in the Future. The *additional* terminations in the Present are:—

1st person	उ	हुं
2nd person	हि	हु
3rd person	—	हिं

The additional terminations for the Imperative are:—

2nd person sing. इ, उ, ए.

In addition to the Future forms, with हि, स्स etc., we have in अपभ्रंश स as well.

382. मुखकबरीबन्धौ तस्याः शोभां धरतः
नु मल्लयुद्ध शशिराहू कुरुतः ।
तस्याः शोभन्ते कुरलाः भ्रमरकुलतुलिताः
नु तिमिरडिम्भाः क्रीडन्ति मिलिताः ॥

" Her face and the braid of hair (rolling on it) bear (respectively) the beauty of the moon and Rahu engaged in fight as it were; her curly locks of hair, comparable to swarms of bees, look beautiful as if children of darkness having gathered together, are playing."

383. चातक, " पिउ पिउ " [पिबामि पिबामि and प्रियः प्रियः]
भणित्वा कियद्रोदिषि हताश ।
तव जले मम पुनर्वल्लभे द्वयोरपि न पूरिता आशा ॥

" O चातक, with your desire unfulfilled, how long will you cry: 'I shall drink (water), I shall drink?' your longing for water and mine for my lover, longings of us both are never fulfilled." बप्पीह means चातक. पिउ पिउ has a double meaning as given in the Sanskrit rendering.

चातक किं कथनेन निर्घृण वारंवारम् ।
सागरे भृते विमलजलेन लभसे न एकामपि धाराम् ॥

" O ruthless चातक, what is the use of repeatedly telling you that you will not get a single drop (lit धारा=shower) even though the ocean is full of clear water "

अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन्नपि गौरि त दद्या कान्तम् ।
गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां य सङ्गच्छते हसन् ॥

" O Gauri, may you give me in this life and also in another such a husband, who smilingly meets mad elephants unmanageable (even) by means of goads

384 बले अभ्यर्थने मधुमथना लघुकीभूत सोऽपि ।
यदि इच्छथ महत्त्व (बड्डत्तणउ) दत्त मा मार्गयत कमपि ॥

" Even that Madhumathana, God Vishnu, became a dwarf while begging (alms) from Bali, if therefore you desire greatness, give (to others) but do not beg of any one. "

385. विधिर्विनाटयतु ग्रहा पीडयन्तु मा धन्ये विषाद कुरु ।
सम्पद् कर्षामि वेषमिव यदि अर्घति (=स्यात्) व्यवसाय ॥

" Let my luck be unfavourable, let the stars trouble me, O fair one, do not be depressed I shall drag money like my dress if only I can get work ' Note that छुड़ means यदि, if, see IV. 422

386. खड्गविसाधित यत्र लभामहे तत्र देशे याम ।
रणदुर्भिक्षेण भग्ना विना युद्धेन न वलामहे ॥

" We shall go to that country where we shall get some work for our sword, destitute as we are by the famine of fight, we cannot live in happiness without fight "

387. कुञ्जर स्मर मा सल्लकी सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
कवला ये प्राप्ता विधिवशान् ताश्चर मानं मा मुञ्च ॥

" O elephant, do not think of the सल्लकी plants, do not breathe heavy (long straight) sighs eat only those morsels which luck brings you, do not give up your self respect." Here स्मर, मुञ्च and चर are the Imperative forms

भ्रमर अत्रापि निम्बे कति (चित्) दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलो फुल्लति यावत् कदम्ब ॥

" O bee, please wait for a few days even on this Nimba tree until the Kadamba tree, having plenty of foliage and shade, bears blossom. " Here विलम्बु is the Imperative form.

प्रिय एवमेव कुरु भल्लं करे त्यज त्वं करवालम् ।
येन कापालिका वराका: लान्ति अभग्नं कपालम् ॥

" My lover, please keep this spear in hand as at persent; throw away the word; so that the poor कापालिकs will have at least their begging boul (कपाल, an earthen pot) unbroken. " Here करे is the Imperative form.

388. दिवसा यान्ति वेगैः (= झडप्पडहिं) पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ।
यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (इति) कुर्वन् मा आस्स्व ॥

" The days pass away quickly; the cherished desires lag behind; whatever is (in possession) is to berespected (accepted;) do not sit idle saying ' it will come to me. ' For झडप्पडहिं compare झटपट in Marathi.

389. सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये ।
तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

" I offer my homage to that husband who rejects enjoyments offered (for) he who has bald head, is shaved by his fate. " The meaning is that there is no question of restraint if there is no possibility of one's getting the enjoyments. Com. यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यजतीत्यर्थः ।

390. अतितुङ्गत्वं यत्स्तनयोः स च्छेदः न खलु लाभः ।
सखि यदि कथमपि त्रुटिवशेन अधरे प्रभवति नाथः ॥

" Too much fullness of breasts is indeed not a gain but a loss; as my lord can reach the lip with great difficulty and much delay. " छेअउ is छेदकः, i. e. हानिः. पहुचइ stands for प्रभवति.

391. इयत् उक्त्वा शकुनिः स्थितः पुनर्दुःशासन उक्त्वा ।
तदा अहं जानामि एष हरिः यदि ममाग्रतः उक्त्वा ॥

Duryodhana says :—" Having said this much शकुनि stopped; again दुःशासन stopped having said that much; then I realised that it was हरि (श्रीकृष्ण) who stood before me having said (what he had to say). " दुर्योधन was so over-

powered by the presence of श्रीकृष्ण that he was not at all in his senses during the speech, he however came round when he heard two more speeches The verse illustrate the various forms of वृ in अपभ्रंश

395 This sutra states that छोल्ल and other देशी roots are synonymous with तक्ष् and others and gives a few illustrations

यदि तथा तीक्ष्णान् करान् लात्वा शशी अतक्षिष्यत ।
तदा जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामपि अलप्स्यत ॥

" Had the moon been deprived of his sharp rays (dark spots etc.) and been chiselled he then would have attained some resemblance in the world with the lotus-like face of the fair one ' Some mss read सर in place of कर, i e शरान्, the meaning would be, If the moon had been scratched with sharp arrows

कङ्कणं चूर्णीभविष्यति मुग्धे कपोले निहितम् ।
श्वासानलज्वालासंतप्तं बाष्पजलसंसिक्तम् ॥

" O fair one, your bangles placed on your cheeks would be reduced to powder when heated by the flames of your hot breaths and sprinkled over with the water of your tears The glass bangles heated and then dipped in water become brittle, the lady is therefore asked not to rest her cheeks on her palm For चुडुल्ल and झलक्कि compare चुडा and झल, झाल्गो etc

अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निवर्तते यावत् ।
सर्वाशनरिपुसम्भवस्य करा परिवृत्ता तावत् ॥

" As the beloved (प्रेम,) having gone two steps, returns, the rays of the moon (the offspring of the enemy [water] of all devouring fire) began to set अब्भडवंचिउ is an Absolutive (see 439 below) from वञ्च् with अब्भड i e सम् or अनु which is a देशी form.

हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघ ।
वर्षारात्रे प्रवासिकानां विषमं सङ्कटमेतत् ॥

" The fair one strikes (pains) at heart, the cloud

thunders in the sky it is (thus) a great hardship to those who intend to leave their home on the evening of a rainy season Here घुडुक्कइ and धुडुक्कइ are देशी forms which are approximately rendered into Sk as शल्यायत and गर्जति

अम्ब पयोधरौ वज्रमयौ नित्य यौ समुखौ तिष्ठत ।
मम कान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भङ्क्त्वा यात ॥

'O mother my breasts are adamantine as they always stand in front of my husband and meet him after having broken the array of elephants on the battle field' भज्जिउ, an Absolutive see 439 below

पुत्रेण जातेन को गुण अपगुण क मृतेन ।
यत् पैतृकी (व शीकी) भूमि आक्रम्यतऽपरेण ॥

"What is the gain by the birth of a son? what is the loss if he dies? when the ancestral property (land) is being appropriated by another Here बप्पीकी and चम्पिज्जइ are of देश्य origin compare बाप and चापणें, चोपणें in Marathi

तत् तावत् जल सागरस्य स तावान् विस्तार ।
तृषा निवारण पलमपि नैव पर शब्दायत असार ॥

So much water the ocean has so vast is its extent, thirst however is not even a little (पलमपि) quenched, only it thunders for nothing धुट्ठुअइ or धुट्टुअइ is ध्वनि करोति compare नि सारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् । न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग् यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥

396-399 and 410-412 These sutras treat of the phonetic changes in the अपभ्रंश

396 In अपभ्रंश non-conjunct and non-initial क, ख, त, थ, प, फ occurring after a vowel are respectively changed to ग, घ द ध, ब, भ

क-ग यद् दृष्ट सोमग्रहणमसतीभि हसित नि शङ्कम् ।
प्रियमनुष्यविक्षोभकर गिल गिल राहो मृगाङ्कम् ॥

'When the unchaste women saw the eclipse of the moon, they laughed fearlessly, (and said,) o Rahu, do do swallow the moon that agitates the beloved person' Here बिच्छोहगरु stands for विक्षोभकर

ग=घ. अम्म स्वस्थावस्थैः सुख चिन्त्यते मान ।
प्रिये दृष्टे व्याकुलत्वेन (हल्लोहल) कश्चेतयति आत्मानम् ॥

"O mother, people at ease (स्वस्थावस्थ) can very well think of becoming haughty, when however, the lover is seen, who, on account of the rising emotion (हल्लोहल, रभस) is conscious of himself ? " Here सुख becomes सुघ

त=द, थ=ध, प=ब, फ=भ.

शपथ कृत्वा कथित मया तस्य पर सफल जन्म ।
यस्य न त्याग न च आरभटी न च प्रमृष्टः धर्म ॥

"On oath I tell you His life alone is fruitful who does not lose generosity, nor valour nor piety Here सबधु कधिदु and सफलउ illustrate the rule

यदि कथचित् प्राप्स्यामि प्रिय अकृत कौतुक करिष्यामि ।
पानीय नवके शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामि ॥

"If somehow I meet my lover I shall do something wonderful never done before, I shall enter into him with all my body as water pervades the new earthen pot This verse and the following illustrate the fact that the changes prescribed by this sutra may not take place as an effect of प्रायोऽधिकार.

पश्य कर्णिकारः प्रफुल्लितक काचनकान्तिप्रकाश ।
गौरीवदनविनिर्जित नतु सेवते वनवासम् ॥

"See the कर्णिकार in full blossom bearing the beauty of gold, indeed, being put into background (lit. defeated) by the face of the fair maid, it has taken to forest residence. "

397. In अपभ्रश non-initial non-conjunct म is changed to nasalised व. Thus we have कवँलु, भवँरु from कमल, भ्रमर, जिवँ तिवँ from जिम, तिम etc.

398. रेफ as second member of a conjunct is optionally dropped in अपभ्रश.

जइ केवँइ=iv. 396.
जइ भग्गा=iv. 379

399. रेफ is substituted for a member of the conjunct in some cases; e. g , व्रास and वास for व्यास.

व्यास महर्षि एतद् भणति–यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम् ।
मातृणा चरणौ नमता दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

" Vyasa, the great sage says thus If the Veda and the Satara are to be regarded as authoritative, then those who salute the feet of their mother get the merit of bathing in the Ganges every day

व्यासनोपि भारतस्तम्भे बद्धम् ।

' Vyasa also has said this in the Bharata books " The other reading gives व्यासनापि भारत स्तम्भे बद्धम् For want of context the meaning of the line is uncertain

400. The द of आपद्, सपद् and विपद् is changed to इ in अपभ्रश

अनय कुर्वन पुरुषस्य आपद् आयाति ।

" Calamity befalls a person who does wrong deed " i

गुणहिं न सपय=IV 335

401 कथ, यथा and तथा have केम (केवें) किम, (किवें) किह, किध, जेम जिम, जिह, जिध, तेम तिम, तिह, तिध, in अपभ्रश

कथ समाप्यतां दुष्ट दिन कथ रात्रि यदि (छुडु) भवति ।
नववधूदर्शनलालसः वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

" How will this wicked (tedious) day come to an end ? when will the night come ? (so) he who is eager to meet his bride cherishes longings "

ओ गौरीमुखनिर्जितक वार्दले निलीन मृगाङ्क ।
अन्योऽपि य परिभूततनु सकथ भ्रमति निःशङ्कम् ॥

" I think (ओ सूचनायाम्), the moon hides himself in the mass of clouds (बद्दल=वादळ in Marathi) being defeated by the face of the fair maid, how can he whoever is thus defeated, wander fearlessly ? ' लुक्क is निलीन, cf लपणें, लकणें in Marathi.

बिम्बाधरे तन्व्या रदनव्रण कथ स्थित श्रीआनन्द ।
निरुपमरस प्रियेण पीत्वेव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥

" O आनन्द, how does the tooth mark on the bimba-like nether lip of the fair one stand ? (the reply is) her lover has drunk its excellent juice (रस) and has put as it were a seal to it (so that no other should taste it)."

भण सखि निभृतकं तथा मयि यदि प्रियं दृष्टः सदोष (सदोषः)।
यथा न जानाति मम मनः पक्षापतितं तस्य ॥

" O friend, tell me in secret if you saw my lover angry with me, tell me in such a manner that my husband (as distinguished from the lover) would not know that I am now partical to my lover."

जिवँ जिवँ वंकिम -iv 344
मइ जाणिउ प्रिय -iv 377

402 यादृश्, तादृश्, कीदृश्, and ईदृश् become जेहु, तेहु, केहु, and एहु in अपभ्रंश.

मया भणित बलिराज त्वं कीदृश् मार्गण एषः ।
यादृक्तादृग् नापि भवति मर्ख स्वयं नारायण. ईदृक् ॥

" O बलिराज, I told you of what sort this bogger is, he is not an ordinary begger but नारायण in person "

403. यादृश etc when ending in अ become जइस, तइस, कइस and अइस

404. यत्र becomes जे त्थु and जत्तु, तत्र becomes तेत्थु and तत्तु in अपभ्रंश.

यदि स घटयति प्रजापति कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ।
यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भण तदा तस्या सदृशीम् ॥

" If the creater fashions persons after having learnt the art from somewhere, then he may fashion in this world a person similar to her."

406. यावत् becomes जाम, जाउ, जामहिं, तावत् becomes ताम, ताउ, तामहिं.

यावत् न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटात्कारः ।
तावत् समस्तानां मदकलानां (गजानां) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥

" As long as the slab of the claws of a lion does not strike the temples, so long is beaten the drum at every sted of all maddened elephants "

तिलानां तिलत्वं तावत् परं यावत् न स्नेहाः गलन्ति ।
स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिलाः तिला भ्रष्टाः खला भवन्ति ॥

" Sesamum can be so called so long as the oil (स्नेह is not pressed out, but when it is pressed out, the sam

sesamum, loses its quality of being a sesamum and becomes खल (oil-cake, wicked) "

यावद् विषमा कार्यगतिः जीवानां मध्ये आयाति ।
तावद् आस्तामितरः जनः सुजनोऽप्यन्तरं ददाति ॥

" When evil destiny befalls men, even a good man would back out, let us not speak of an ordinary man."

407. यावन् becomes जेवड, जेत्तुल, तावन् becomes तेवड, तेत्तुल.

यावद् अन्तरं रावणरामयोः
तावद् अन्तरं पट्टणग्रामयोः ।

" There is as much difference between a town and a village as there is between रावण any राम "

409. ते मुद्रा हारिता ये परिविष्टा तेषाम् ।
परस्परं युध्यमानानां स्वामी पीडितः येषाम् ॥

" The eatables (e. g , मुद्र s) served to them fighting with one another, are lost if their master is in distress. " गाजिउ is पीडित, cf गांजणे in Marathi.

410-411 In अपभ्रंश, ए, ओ are pronounced as short, and उं and हुं, हिं हं, standing at the end of a metrical foot are pronounced short This is an important rule with reference to the अपभ्रंश dialect.

412 भद्र ते विरलाः केऽपि नरा ये सर्वाङ्गच्छेकाः ।
ये वक्रा ते वञ्चक (?) तरा ये ऋजवः ते बलीवर्दाः ॥

" O Brahmin, rare are those persons who are good or clever in all respects Those who are crooked greatly deceive (others), those the that are straight forward are bulls (dull)."

414. अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यत् तद् भुजयुगलम् ।
अन्यः स घनस्तनभारः तदन्यदेव मुखकमलम् ।
अन्य एव केशकलापः सः अन्य एव प्रायो विधिः ।
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधिः ॥

" Uncommon are her long eyes, uncommon her pair of arms; uncommon are her firm and heavy breasts; uncommon indeed is her lotus-like face; indescribable are her profuse hair; the creator also is altogether different

who fashioned this lady having heavy hips and a store of virtues and beauty "

प्रायो मुनीनामपि भ्रान्ति त मणीन् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लय न लभन्ते ॥

" Probably even the sages are wrong they (simply) count the beads, they do not yet become merged in that highest seat which is free from danger and is imperishable "

अश्रुजलेन प्राय गौर्या सखि उद्वृत्ते नयनसरसी ।
ते सम्मुखे सप्रेषिते दत्त तिर्यग् घात परम् ॥

" O friend, I think, the ponds of the eyes of the fair maid are overflowing, hence when directed towards (others) they give a side long stroke '

एष्यति प्रिय रोषिष्यामि अह रुष्टा मामनुनयति ।
प्राय एतान् मनोरथान् दुष्कर दयित कारयति ॥

" My lover will come, I shall get angry with him, he will soothe me when I am angry so the cruel lover makes (his beloved) cherish such hopes

415 विरहानलज्वालाकरालित पथिक कोऽपि मङ्क्त्वा स्थित ।
अन्यथा शिशिरकाल शीतलजलात् धूम कुत उत्थित ॥

" A certain traveller, enflamed by the fire of separation, must have taken plunge into waters, how otherwise can smoke rise up from cold water in this season of winter?

416 मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुत कुटीरकाणि ज्वलन्ति ।
अथ रिपुरुधिरेण आर्द्रयति (com विध्यापयति) अथ आत्मना न भ्रान्ति ॥

" How are huts on fire when my lover is at home (गोष्ठ)? He will certainly extinguish them either by the blood of his enemy or of his own '

417 जइ भग्गा पारक्कडा = IV 379

418. प्रियसगमे कथ निद्रा प्रियस्य परोक्षे कथम् ।
मया द्वे अपि विनाशिते निद्रा नैव न तथा ॥

" How can I get sleep when in company of my lover? How can I have it when he is away? To me both (kinds of sleep) are lost, I shall not have sleep this way or that way "

गुणहिं न सपय = iv. 335.
कान्तः यत् सिंहेन उपमीयते तन्मम खण्डितः मानः ।
सिंह' नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रियः पदरक्षैः समम् ॥

" It puts down my pride (I am ashamed to see) that my lover is compared to a lion; for a lion kills elephants without watchman, while my lover kills them with watchmen."

चञ्चल जीवित ध्रुव मरण प्रिय रुष्यते कथम् ।
भविष्यन्ति दिवसा रोषयुक्ताः (रूपणा) दिव्यानि वर्षशतानि ॥

" Life is fickle; death is certain; my lover, how can one afford to be angry? For days on which one is angry, will appear (long like) hundred years of gods."

म धणि करहि विसाउ = iv. 385.
माने प्रनष्टे यदि न तनु सत् देशः त्यज्यते ।
मा दुर्जनकरपल्लवैः दर्श्यमानः भ्रमेः ॥

" When respect is lost, the province should be abandoned, if not the body, you should not however wander in that country when being pointed out by the fingers of wicked persons."

लवण विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज ।
ज्वालित गलति तत्कुटीरकं गोरी तिम्यति अद्य ॥

" Salt (beauty) is melted by water; O wicked cloud, do not thunder; for the hut which is burnt, would trinkle and the lady inside may get wet today."

विभवे प्रनष्टे वक्रः ऋद्धौ जनसामान्यः ।
किमपि मनाक् मम प्रियस्य शशी अनुहरति नान्यः ॥

" The moon and none else imitates a little of my lover as he (the moon) is crooked (crescent) while in adversity and normal (ordinary = जनसामान्यः) in prosperity."

419. किल न खादति न पिबति न विद्रवति धर्मे न व्ययति रूपकम् ।
इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन दूतः प्रभवति ॥

" The miser neither eats nor drinks nor does he spend a rupee in pious gifts; he does not know that the messenger of Death would overcome him in a moment."

अथवा न सुवंशानामेष दोष ।

Note that the word खोडर खोड in Marathi is देशी

याप्यते (गम्यते) तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।

यदि आगच्छति तदा आनेष्यते अथवा तत्रैव निर्वाणम् ॥

I shall go to that region where I shall get trace (प्रमाण) of my lover, if he comes I shall bring him or I shall put an end (to my life) in that very place

दिविदिवि गगाण्हाणु – IV 399

यत् प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।

लज्यते सन्देशान् ददतीभि (अस्माभि) सुभगजनस्य ॥

" In as much as I did not accompany him when he went on his journey, nor did I die in his absence I am ashamed to send messages to my lover

इतः मेघाः पिबन्ति जलं इतः बडवानल आवर्तते ।

प्रेक्षस्व गभीरिमाणं सागरस्य एकापि कणिका न हि अपभ्रश्यते ॥

' Here clouds drink water here the sub marine fire is agitating behold the depth of the ocean not a drop is lessened

420 पच्छइ झाइ विहाणु = IV 362

एम्वइ सुरउ समत्तु ~ IV 332

यातु मा यान्तं पल्लवत द्रक्ष्यामि कति पदानि ददाति ।

हृदये तिरश्चीना अहमेव परं प्रियः आडम्बराणि करोति ॥

' Let him go do not call him back I shall see how many steps he goes I am crossways at his heart but my lover is only making a show (of going) '

हरिः नर्तितः प्राङ्गणे विस्मये पातितः लोकः ।

इदानीं राधापयोधरयोः यत् (प्रति)भाति तत् भवतु ॥

' Hari was made to dance in the courtyard the people were struck with amazement may anything now befall the breasts of राधा

सर्वाङ्गसुन्दरी गौरी नवा कापि विषग्रन्थि ।

भट प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

The fair maid is all beautiful like fresh विषग्रन्थि (a poisonous bulb called वत्सनाग) but the young man (भट) would die if she does embrace him '

एत्तहे मेह पिअन्ति जलु = IV 419

421 मया उक्त, त्व धुर धर, गलिङ्गवृषभे (कसर) विनाटिता ।
त्वया विना धवल नाराहति भर, इदानीं विषण्ण किम् ॥

"I said, O white bull, hold the yoke, we are teased by the wicked bulls, the load cannot be carried without you, why are you now depressed?

ज मणु विच्चि न माइ = IV 350

422 There are a number of देशी words for which sk. equivalents are proposed in this sutra

(1) शीघ्र = बहित्र   एकं कदापि नागच्छसि अ यत् शीघ्र यासि ।
मया मित्र प्रमाणित त्वया यादश खल न हि ॥

'Sometimes (एक) you do not come, at other times you go away quickly I know, O friend, that there is no wicked person like you'

(2) झकट = घघल   यथा सत्पुरुष तथा कलहा यथा नद्य तथा वक्रनानि ।
यथा पवता तथा कोटराणि हृदय खिद्यसे किम् ॥

'Just as there are many good men so there are many struggles, there are rivers and there are turnings, there are hills and there are hollows, O heart, why are you depressed? झकट is not a pure sk word Compare झगडा in Marathi

(3) असदृशससर्ग=विट्टाल

य मुक्त्वा रत्ननिधि आत्मान तटे क्षिपन्ति ।
तथा शङ्खाना ससर्ग कवल फूत्क्रियमाणा भ्रमन्ति ॥

"They wander blowing off the contact with conchs that cast away themselves on the shore after having abandoned the store of gems-the ocean For want of context the exact meaning of the verse cannot be ascertained

(4) भय=द्रवक्क

दिवसै अर्जित खाद मर्थं सचिनु मा एकमपि द्रम्मम् ।
किमपि भय तत् पतति येन समाप्यते ज म ॥

"O fool enjoy what you earn per day, do not hoard even a pice, for there comes a danger from unknown source (किमपि) which puts an end to your life

(5) आत्मीय=अप्पण फोडान्ति जे हियडउ = IV 350

(6) दृष्टि=द्रेहि एकैक यद्यपि पश्यति हरि॰ सुष्ठु सर्वादरेण ।
तथापि दृष्टिः यत्र क्वापि राधा ।
कः शक्नोति संवरीतु नयने स्नेहेन पर्यस्ते ॥

"Although Hari regards each and every object well and with all respect, still his eyes fixed where राधा stands. Who is able to check eyes overflowing with love?'

(7) गाढ=निवट्ट
विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः ।
स लेखः प्रस्थाप्यतां यः लगति गाढम् ॥

"Who is firm in prosperity? Who can have pride (मरट्ट) in youth? (so) such a letter should be sent as would stick fast (appeal most)

(8) साधारण=सड्ढल
कुत्र शशधरः कुत्र मकरधरः कुत्र बर्हीं कुत्र मेघः ।
दूरस्थितानामपि सज्जनानां भवति असाधारणः स्नेहः ।

"What a great distance between the moon and the ocean and between the peacock and the cloud? There is uncommon friendship of the good persons however distanced they are'

(9) कौतुक = कोड्ड or कुड्ड
कुञ्जरः अन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन घर्षति हस्तम् ।
मनः पुनः एकस्यां सल्लक्यां यदि पृच्छत परमार्थम् ॥

"The elephant passes his trunk on other trees (only) out of curiosity, but if you ask the truth his heart is fixed on the सल्लकी plant alone

(10) क्रीडा = खेड्ड
क्रीडा कृता अस्माभिः निश्चयं किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ताः भक्ताः अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥

"Sir, we only played why do you therefore say this? Please do not leave us who are attached and devoted to you"

(11) रम्य = रवण्ण
सरिद्भिः न सरोभिः न सरोवरैः नापि उद्यानवनैः ।
देशा रम्या भवन्ति मूर्ख निवसद्भिः सुजनैः ॥

" O fool, countries are rendered beautiful not by rivers, not by lakes or ponds nor by gardens and forests, but by the stay of the good "

(12) अद्भुत =ढक्करि

हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रत शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रियेण प्रवसता (सह) अह भण्ड अद्भुतसार ॥

" O heart, rogue, of wonderfully strong structure, you told me hundred times before me I shall burst forth with the lover going away on a journey "

(13) हे सखि = हेल्लि हेल्लि म झङ्खहि आलु=IV. 379

(14) पृथक् पृथक् = जुअजुअ.

एका कुटी पञ्चभि रुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक्पृथक् बुद्धि ।
भगिनि तद् गृह कथय कथ नन्दतु यत्र कुटुम्ब आत्मच्छन्दकम् ॥

" A simple hut is possessed by five (organs), all those five think differently, O sister, how can such a house live well *where the whole family follows its own whim ?* " कुड्डी, compare कुडलें in Marathi

(15) मूढ = नालिअ

य पुन मनस्येव व्याकुलीभूत चिन्तयति ददाति न द्रम्म न रूपकम् ।
रतिवशभ्रमणशील कराग्रोल्लसित गृहे एव कुन्त गणयति स मूढ ॥

" He is a fool who, agitated in mind, thinks but does not give a pice or a rupee, he also is a fool who, wandering at will, brandishes his spear only at home '

(16) मूढ = वढ दिवेहिं विढत्तउ खाइ वढ= IV 422 4 above

(17) नव = नवख नवखी क वि विसगण्ठी=IV 420 above

(18) अवस्कन्द=दडवड.

चलाभ्या वल्गमानाभ्या लोचनाभ्या ये त्वया दृष्टा बाले ।
तेषु मकरध्वजावस्कन्द पतति अपूर्ण काले ॥

" O young girl, those that are seen by you with your quick side glances, are attracted by the god of love even *before they are young* (अपूरइ कालि) "

(19) यदि= छुडु छुडु अग्घइ ववसाओ=IV 385.

(20) सम्बन्धिन्=केर

गत स केसरी पिबत जल निश्चिन्त ,
यस्य सम्बन्धिना हुङ्कारेण मुखेभ्य

" O dear, the lion is gone, drink water without any fear– the lion at whose roaring grass drops down from your mouths."

(21) सवन्धि=तण अह भग्गा अम्हह तणा = iv. 379

(22) मा भैर्षी. = मब्भीसा.

स्वस्थावस्थानामालम्बन सर्वोऽपि लोक करोति ।
आर्तानां मा भैर्षी. इति य सुजन स ददाति ॥

" Every one talks consoling words to those that are at ease, it is only the good man who promises help by saying "Do not be afraid" to those in distress "

(23) यद्यद् दृष्ट तत्तत् = जाइट्ठिआ

यदि रज्यसे यद्यद् दृष्ट तस्मिन् हृदय मुग्धस्वभाव ।
लोहेन स्फुटता यथा घन (= ताप) सहिष्यते तावत् ॥

" If o foolish heart, you feel affection to whatever you see, you will have to bear torments as iron beaten bears the hammer (घन) "

123 हुहुरु and घुग्घ etc. are देशी words imitating the sound and action

मया ज्ञात मङ्क्ष्यामि अह प्रेमह्रदे हुहुरुशब्द कृत्वा ।
केवल अचिन्तिता संपतिता विप्रियनौ झटिति ॥

" I thought I would be drowned in the pond of love with a sound, but all of a sudden came to me the boat the news of separation."

खाद्यते न कसरत्कशब्द कृत्वा, पीयते न घुन्टशब्द कृत्वा ।
एवमपि भवति सुखासिका प्रिये दृष्टे नयनाभ्याम् ॥

" When the lover is seen one (the beloved) is not devoured nor is one drunk with a gulp, and yet there is pleasure and happiness." कसरक्केहिं in the verse is a puzzle. We do not know what sound is represented by this word कसरत्कशब्द कुर्वाणा भक्षयन्ति is the explanation found in one com त्रिविक्रम renders the word as स्तोक, and though it would make good sense it cannot be word to denote शब्दानुकरण घुट is a sound which one makes in drinking quickly Compare घुटकन पिणे घुटघुट, घटघटा प्याला in Marathi

अद्य पि नाथ ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ।
तावदेव विरह गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददाति ॥

"My husband is still in the house saluting the holy images of Jinas (has not yet gone out on a journey), and still separation acts like monkey (peeps inside like a monkey) through the windows"

शिरसि जराखण्डिता लोमपुटी (कम्बल) गले मणय न विंशति ।
तथापि गोष्ठस्था कारिता मुग्धया उत्थानोपवेशनम् ॥

"The pretty one made the members of the assembly rise and sit although she had rags on her head and hardly twenty pieces of glass balls on her neck ' उद्बईस in Marathi उठबस, उठबशा etc

424 अम्ब पश्चात्ताप प्रिय कलहायित विकाले ।
(नून) विपरीता बुद्धि भवति विनाशस्य काले ॥

"O mother, I repent that I made my lover angry in the evening Indeed, one thinks wrongly at the time of his ruin'

425-437. These sutras describe the terminations peculiar to अपभ्रंश

425 नायक एष परिहास अभिमान (अत्यद्भुत) कस्मिन् देशे ।
अहं क्षीणा तव कृते प्रिय त्वं पुन अन्यस्या कृत ॥

"O lover, tell me in what country this extraordinary jol o (is played), that I languish for your sake and you for some one else '

"Keep under control the sense organ called tongue which is the head and under which all others live, when the root of तुम्बिनी (दुध्या भोपळा in Marathi) is completely killed, the leaves will certainly dry up"

अवस न सुअहिं सुअच्छिअहिं = iv 386

428. एकशः शीलकलङ्कितानां दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।
यः पुनः खण्डयति अनुदिवसं तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

"Atonements can be prescribed for those whose character is spoiled only once, what is the use of expiation for him who spoils his character (breaks his promise) every day?"

429 विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः पथि यद् दृष्टः ।
तद् मिलित्वा सर्वैः पथिकैः स एव कृतः अग्निष्ठः ॥

'When a traveller was seen on the way as surrounded by flames of the fire of separation, all other travellers gathered and consigned him to fire (as he was dead)'

महु कन्तहो बे दोसडा = iv 379
एक कुड्डी पचहिं रुद्धी = iv 422 14

430. कोजन्ति ज हिअडउ = iv 350
चुन्नउ चुण्णीहोइसइ = iv 395
स्वामिप्रसादं सलज्जं प्रियं सीमासंधौ वासम् ।
प्रेक्ष्य बाहुबलं धन्या मुञ्चति निश्वासम् ॥

"The happy one (fair maid) breathes a heavy sigh on seeing the favour of the master (to her lover), a bashful lover, a residence on the frontier and the strength of the arm (of the lover)"

431 पथिक दृष्टा गौरी ? दृष्टा मार्गमवलोकयन्ती ।
अश्रूच्छ्वासैः कञ्चुकं तिमितोद्वानं (आर्द्रशुष्कं) कुर्वती ॥

One traveller is asking another about his beloved: "O traveller, did you see my beloved, the fair maid? (The other replies), Yes I saw her looking to your path and making her कञ्चुक, bodice, wet by tears and dry by hot breaths"

एइ कुडुत्र पचहिं रुद्दी = IV 422 14

432 प्रिय आयात, श्रुता वार्ता, ध्वनि कर्णे प्रविष्ट ।
तस्य विरहस्य नश्यत धूलिरपि न दृष्टा ॥

"The lover has returned, (so) I heard the news his voice has fallen on my ears, I do not now see even the dust (ashes) of the separation that is disappearing, dying '

434 सदशेन किं युष्पद्दायेन यत्सगाय न मिल्यत ।
स्वप्नान्तरे पीतन पानीयेन प्रिय पिपासा किं छिद्यत ॥

' What is the use of your messages when you do not give me your company? Can thurst be quenched by water drunk in a dream ? '

दिक्खि अम्हारा कतु = IV 345
काहिणि अहारा कतु = IV 351

436 अत्र तत्र द्वारे गृह लक्ष्मा विसण्ठुला भवति ।
प्रियप्रभ्रष्ट गौरी निश्चला क्वापि न तिष्ठति ॥

' Fortune is fickle and runs here there, at the door, in the house and does not stay firm at any place like the fair maid away from her lover

438 The तव्य termination of the potential passive participle becomes इएव्वउ, एव्वउ and एवा

एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते (त्यज्यते)।
मम कर्तव्य किमपि नापि मर्तव्य पर दीयत ॥

The commentator says कनापि सिद्धपुरुषण विद्यासिद्धम नायिकां प्रति धनादिक दत्वा भर्तरि प्रार्थित नायिकाया उक्तिरियम् ' If I am to give up my lover by accepting this (money), then I have no hing else left except death

दशोच्चाटन शिखिक्वथन घनकुट्टन यद् लोक ।
मञ्जिष्ठया अतिरक्तया सर्व सोढव्य भवति ॥

' The मजिष्ठा plant which is excessively red (very much in love) must bear all this in the world such as being uprooted form the region, boiling over fire and being crushed by hammer. '

स्वपितव्य पर वारित पुष्पवतीभि समानम् ।
जागरितव्य पुन क बिभर्ति यदि स वेद प्रमाणम् ॥

The sense is too obscene to be explained.

439 The क्त्वा of the Absolutive is substituted by इ, इउ, इवि, अवि, एप्पि, एप्पिणु, एवि and एविणु

हृदय यदि वैरिणो घनाः तत् किं अभ्रे (आकाशे) आरोहाम ।
अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुन मारयित्वा म्रियामहे ॥

" O heart, if our enemies are numerous, are we to scale heavens to kill them? We have two arms, if we are to die we shall die after killing them "

गयघड भज्जिउ जन्तिहिं 395
रक्षति सा विषहारिणी तौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिम्बितमुञ्जाल जल याभ्यामनवगाह्य पीतम् ॥

" That lady bringing water (विष) preserves her life by kissing those hands that have drunk water with the reflection of मुञ्ज (a person grass) without plunging into it ' ओग्गहिउ comes from ओग्गह from which we have उगवणें, उगवणें in Marathi.

बाहू विच्छोट्य याहि त्वं, भवतु तथा को दोष ।
हृदयस्थित यदि निःसरसि जानामि मुञ्ज स रोषः ॥

" O मुञ्ज, you may go throwing off my arms, let it be so, what harm is there ? I shall consider that to be anger if you go out from my heart " The references to मुञ्ज in the above two verses are regarded by some to the famous king of Malwa, by others to the minister मुञ्ज of a king of the Calukya dynasty

441 जित्वा अशेष कषायबल दत्त्वा अभय जगत ।
लात्वा महाव्रत शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

" Having conquered the whole army of passions, having offered protection to the world, having taken the great vow and having meditated upon the highest truth, (the sages) attain bliss "

441. *The Infinitive* तुम् in अपभ्रंश *has the following* eight substitutes. viz, एव, अण, अणह, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु.

दातु दुष्कर निजकधन, कर्तु न तप प्रतिभाति ।
एव सुख भोक्तु मन, पर भोक्तु न याति ॥

" It is difficult to give away one s money it does not occur (to any one) to perform austerities the mind *desires to enjoy happiness but is unable to do so* '

जनु त्यक्तु सक्त्वा धरा लातु त्प पाउयितुम् ।
विना शान्तिना तीर्थेश्वरण क शाक्नात भुवनऽपि ॥

' Who except the तीर्थंकर शान्ति is able in this world to conquer and then abandon the whole earth to take the vow and observe it?

442 ग वा वाराणसीं नरा अथ उज्जयिनीं ग वा ।
मृता प्राप्नुवन्ति परम पद दिव्या नराणि मा जन्प ॥

By going to Benares and then visting Ujjain men attain the highest place after their death do not speak of other holy places

गङ्गा ग वा य म्रियते य शिवतीर्थं ग वा ।
क्रीड ति त्रिदश वासगत स यमल क नि वा ॥

He who dies after having visited the Ganges and Benares (शिवतीर्थ) conquers यमलोक and enjoys the sport in heaven

443 हन्ता मारयिता लाक कथायता
पटह व द यिता शुनक भाषता ॥

Elephant is in the habit of killing people in the habit of talking the drum in the habit of resounding and the dog in the habit of barking

444 न मल्लुञ्जु IV 382

रव्यस्तमन समाकुलेन कण्ठे विनार्ण न छिन्न ।
चक्रण खण्ड मृणालिकाया ननु जीवार्गल दत्त ॥

On the setting of the sun the चक्र bird become excit ed (at the separation from his mate) and did not eat the piece of the *lotus fibre though he had put it into* his mouth, it was as if put there as a bar (so that his life should not depart)

वलयावलीनिपतनभयेन ध या ऊर्ध्वभुजा याति ।
वल्लभविरहमहाह्रदस्य स्ताघ गवषतीव ॥

' On account of the fear of dropping down her brace-

" Bow down to the Kama's bow of the wreath of flowers which he makes into a chaplet on his head for a moment, which he keeps hanging on the neck of रति for a moment and which he places on his head for a moment "

448 अध स्थितसूर्यनिवारणाय छत्रं अध इव वहन्ती ।
जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिता पृथिवी ॥

" The earth, thrown off by the breath of the boar incarnation of विष्णु with the hoods of the serpant शेष turned downwards, seems to hold on umbrella (in the form of hoods) to prevent the sun shining from downward." Here निवारणाय is a Dative form taken from Sanskrit

Synopsis of the Fourth Pada

1–259	धात्वादेशाः
260–286	शौरसेनी
287–302.	मागधी
303–324	पैशाची
325–328	चूलिकापैशाची
329–446	अपभ्रंश
447–448	General–Conclusion.

१४५।२५	सुकिओ	सुक्किउ
१४६।६	कस-वट्टर	कस-वट्ट
१४९।११	निअय-सरु	निअय-सर
१५०।१५	अक्खणइ	अक्खणउ
१५१।२३	कपिज्जइ	कम्पिज्जइ
१५३।१२	अय	आय
१५४।१	सहि एसो	सहिए सो
१५४।१२	भमरु	भमर
१५८।२२	तुह	तुहु
१५८।१४	विलिम्बइ	वि लिम्बइ
१६०।१५	गिलिगिलि	गिलि गिलि
१६०।२१	सवधु	सवधु
१६०।२३	सवधु	सवधु
१६०।२७	पाणीउ	पाणिउ
१६३।४	भग	भगु
१६४।२१	घग यण-हारु	घण-यण हारु
१६५।१	नयण सर	नयण सरे
१६५।८	सभल-जलहु मु	सीअल जल्हु घुमु
१६५।१२	वलन्ति	वलन्ति
१६५।१३	उल्हवइ	उल्हवइ
१६६।१	वालिउ गलइ मुझुम्पडा	वालिउ गलइ मु झुम्पडा
१६६।६	लडउ	दूअउ
१६६।२३	नहेनांही	नहेनांहि
१६७।२२	कइअ इ	वइअह
१६८।३	परु	पर
१६८।८	जोएदिइ रि तो वि	जोएदि हरि . तो वि देदि
१६८।१२	पगविअइ	पठाविअइ
१७०।२१	अइम न	अइमग
१७२।२६	वारि. निमण्डल	वारि. विगण्डल
१७३।५	घग-कट्टु	घण-कुण्णु
१७३।१६	अम्हाहिं	अम्हह
१७३।१८	बे	ते
१७३।१९	अहोडिउ	अडोहिउ
१७४।९	गो	को